

EGZISZTENCIÁLIS TUDOMÁNY

INTERJÚ SZILÁGYI JÁNOS GYÖRGGYEL, 2. RÉSZ*

*Készült az 1956-os Intézet Oral History Archivuma részére 2003. március 11. és április 8. között a Szépművészeti Múzeumban, Szilágyi János György¹ dolgozószobájában. OHA 774. sz., 8 ív. Készítette: Litván György² és Molnár Adrienne.³ A magnetofon-felvételről leírta: Róth Jánosné
L.: Litván György. – **M.:** Molnár Adrienne. – **Sz.:** Szilágyi János György.*

Sz.: Tehát 1947-től itt dolgoztam, ahol most is, és az egyetemen is kezdtem előadni. Közben volt ez a nagy váltás, '49-ben, Gerőné Fazekas Erzsébet⁴ vezetésével először

* Sajtó alá rendezte és jegyzetekkel ellátta: Komoróczy Géza, munkatárs: Bardoly István. Szerkesztette: Markója Csilla. Köszönettel tartozunk az 1956-os Intézet Oral History Archivum vezetőinek, valamint Litván Györgyné Gál Évának, Molnár Adrienne-nek, és Szilágyi János György leányának, Szilágyi Ágnesnek, hogy hozzájárultak a beszélgetés közzétételéhez és segítettek munkánkat. Köszönjük dr. Mikó Árpádnak lektori munkáját és megszívlelendő észrevételeit. A jegyzetekben némely adat tisztázásához Bodnár Szilvia, Eörsi László, Gerszi Teréz, Karsay Orsolya, Kenedi János, Litvánné Gál Éva, Molnár Adrienne, Radnóti Zsuzsa, Ständeisky Éva, Vajna Márta, Zeke Gyula, Zsolt Angéla nyújtottak szíves segítséget, külön köszönet nekik.

Gyakrabban idézett könyvek: Szilágyi 2005. Szilágyi János György: *Sziráenezene. Ókortudományi tanulmányok*. Budapest, 2005.; Szilágyi 2011. Szilágyi János György: *A tenger fölött. Írások az ókori görög és itáliai kultúrákról*. Budapest, 2011.

¹ Szilágyi János György (1918. július 16. – 2016. január 7.) (barátainak: „Jancsi”, „János”, „János György”) ókorkutató.

² Litván György (1929–2006) történétíró. 1946–1950 történelem-politikai gazdaságtan szakos a budapesti tudományegyetemen, majd sorkatona, azután tanár. A Nagy Imre körül csoportosuló pártellenzék tagja. 1959-ben, az úgynevezett Mérei-perben 6 év börtönre ítélték, 1962-ben szabadult. Rövid átmenet után az MTA Történettudományi Intézet munkatársa. Alapító tagja a Történelmi Igazságtétel Bizottságnak. 1991-ben egyik alapítója és nyugdíjazásáig igazgatója az 1956-os Intézetnek.

³ Molnár Adrienne (1947–) szociológus, 1999–2010 az Oral History Archivum munkatársa, 1999-től vezetője.

⁴ Gerőné Fazekas Erzsébet (1900–1967), Gerő Ernő felesége, az Iparművészeti Főiskolán belsőépítészettanult, a Szovjetunióban a Történettudományi Intézet aspiránsa volt. 1948-tól a Magyar Tudományos Tanács titkára miniszteri tanácsosi rangban, egyik irányítója az Akadémia átalakításának. 1950-től előbb Szegeden egyetemi tanár volt, majd 1953-tól 1957. évi nyugdíjazásáig az ELTE egyetemes történelem tanszékének tanára.

egy elő-akadémiát – nem tudom, hogy hívták –, talán Tudományos Tanácsot alakítottak, és utána újjászervezték az Akadémiát.⁵ Én minden bizottságnak tagja voltam, egyrészt azért, mert ezek az emberek, főleg Waldapfel Imre, aki vezető szerepet játszott, meg Szabolcsi,⁶ régi barátaim voltak, másrészt mindenkit meglepett az, hogy én tudom, mi az a marxizmus. Azt hiszem, nem kell különösebben mondanunk, hogy az egész társaságban, Rényit kivéve, fogalma nem volt senkinek sem arról, hogy tulajdonképpen miről van szó elvileg.

L.: Vajának⁷ valamelyest, nem?

Sz.: Nem tudom. Máig is csodálkozom azon, hogy Magyarországon az volt az elterjedt hit, hogy aki a Szovjetunióban volt három és fél évig hadifogoly, az a mi emberünk. Én ezen nem győztem csodálkozni, de így volt. Emlékszem '49 után, egy Berdáné⁸ nevű párttitkár jött hozzánk – a költőnek⁹ az unokatestvére volt, a férje

⁵ A Magyar Tudományos Tanács 1948. szeptember 8. – 1949. december 15. között működött, feladata a tudományos élet szocialista átszervezése volt. Munkáját Alexits György (1899–1978) matematikus, az MTA tagja irányította, aki korábban, 1946–1948 között a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium főtitkára volt. – Alexitsről és akkori szerepéről SzJGy ír: *Mitológia és humanitás. Tanulmányok Kerényi Károly 100. születésnapjára*. Szerk. Szilágyi János György. Budapest, 1999. 102. – Ld. még: László Ferenc: „Gheorghe Alexici” és fia, Alexits György? (Egy Bartók-adalék és háttérrel). *Forrás*, 38, 2006, 3. 44–47. Huszár Tibor: *A hatalom rejtett dimenziói. Magyar Tudományos Tanács 1948–1949*. Budapest, 1995.

⁶ Ti. Szabolcsi Miklós.

⁷ Vajna János (1921–1993) („Vanyek”), újságíró, műfordító, Vajna Márta testvére, a Kerényi-kör és a „szombati” társaság tagja. Halálakor SzJGy írt nekrológot: Vajna János emlékezete. *Beszélő*, 1993. január 9. 5–7. Idézet, önéletrajzi elemekkel, és 1942 tavaszáról társaságuk jellemzésével: „abban a baráti körben, amelynek akkor pár éve mindhárman [Vajna, Örkény, SzJGy] tagjai voltunk – és aki akkor az volt, többnyire haláláig az maradt –, abban a baráti körben nem volt szokás az »életet« komolyan venni, ennél sokkal lényegesebb dolgok foglalkoztattak legtöbbünket: a művészi tudatosság Kallimachos költészetében [Devecseri], a Bartók és Kodály által teremtett zenei nyelv továbbfejlesztésének lehetősége [Anhalt István], a center semlegesítésének új módszerei a vízipólózásban [Karinthy], Valéry prózája titkainak megfejtése vagy Karinthy Gábor felejtetetlen fogalmazásában »a női nem gyakorlati megbecsülése«, a quasi-Goldbach-sejtés már csirázó valószínűségszámítási problémája [Rényi], és a fizikai elmúlással való olyan – és csakis olyan – szembesülés élménye, amelyről »Négyes számú felső végtag« című, alighanem szerzője által is elfelejtett novelláját írta egy orvostanhallgatóvá lett, de a kört, amelyből odakerült, az »aranyketrec«-ben és jóval utána sem feledő barátunk [Benedek István]. Mindenki a vitathatatlanul fényes távlatokat ígérő jövő eufóriájában ugrotta át gondolatban a közelgő éveket.”

⁸ Berda Ernőné (1916–?) 1941 óta alkalmazott, 1945 óta kinevezett dolgozó a Szépművészeti Múzeumban, 1945 óta párttag, a múzeumi pártcsoport titkára, 1949 óta állami alkalmazott (Népművelési Minisztérium, 1952: főosztályvezető), 1951–1956: az MDP V. kerületi Választmány póttagja. Férje, Berda Ernő (1914–1961) festő, 1933-tól a Szocialista Képzőművészek Csoportjának tagja, illegális kommunista, aki a párt számára röplapokat (linómetszet, fotómontázs) készített. 1948–1950 között a Vasutas Szakszervezet képzőművészeti szabadiskolájában tanított. – 1956 után a múzeumban Brenner Istvánné volt az MSZMP titkára.

⁹ Berda József (1902–1966) költő.

rossz festő tele jóindulattal –, azzal jött ide, hogy átnevel minket. De azt mondta, hogy ő dolgozni is akar. A szokás az volt, hogy akkor menjen végig az osztályokon, ezért az Antik Osztályon kezdte. És azzal a szent elhatározással jött, hogy mi alapján véve rendeseek vagyunk, csak hát nem tudjuk, hogy miről van szó, úgyhogy meg kell nekünk magyarázni. Na, az első látványos kudarcát Devich Sándorral,¹⁰ a főrestaurátorunkkal érte el. A két zenésznek az apja,¹¹ Devich Sándor, főrestaurátor volt nálunk. Berdáné egyszer bement hozzá, és azt mondta, hogy Devich elvtárs, magának tovább kellene képeznie magát. Devich, aki egyébként jobboldali volt '44-ben, de azt már tudta, hogy ez most nem divat, azt mondta, hogy jaj, kezit csókolom, hát nincs nekem arra időm, hogy tetszik gondolni? És azt mondta, hogy nézze, Devich elvtárs, ugye este, amikor hazamegy, akkor egy fél órát Sztálin elvtárs műveit, vagy Lenin elvtárs műveit kellene olvasni. Jaj, kezit csókolom, hát én olyankor már annyira fáradt vagyok, hogy tessék elképzelni, a múltkor elővettem a *Szent Péter esernyőjét*, és elaludtam mellette, pedig az egy Mikszáth! Erre Berdáné látta, hogy itt nagyobb sikereket nem fog elérni. Később aztán ezt a Devichet '56-ban elítélték, mégpedig azért, mert itt a múzeumban fennen hangoztatta, hogy ő szégyelli azt, hogy semmiféle büntetést az elmúlt rendszerben nem kapott. Azt mondták, na kérem, ezt megkaphatja. Esztergomba helyezték, de aztán pár hónap múlva visszahelyezték, mert látták, hogy nem komoly a dolog.

L.: De el is ítélték?

Sz.: Hát, ilyen belső fegyelmivel. Berdáné tehát itt volt a szobámban, és azt mondtam neki, hogy rajzolja a vázákat. Meller Péter is éppen itt volt az Antik Osztályon, és ki volt téve az asztalra egy antik váza. Egyszer Berdáné rajzolás közben, amikor úgy érezte, hogy őt nem ezért fizetik, azt mondta nekem, hogy „Na és mondja, ezeket a vázákat kik csinálták?” Mondom, ezek mesteremberek voltak, fazekasok. „És tudjuk, hogy mennyi volt a fizetésük?” Mondtam, hogy vannak feliratok, igen, tudjuk, körülbelül egy obulus volt a napi bérük. „És mennyi volt az ára egy ilyen vázának?” – kérdezte. Mondtam, hogy erről is vannak különböző feljegyzések, mire azt kérdezte, hogy mi lett a különbséggel. Erre azt mondtam: „Te az értéktöbbletre gondolsz?” Döbbsenten rám nézett, és azt mondta: „Te tudod, hogy mi az az értéktöbblet?” Ettől kezdve Berdáné kedvence lettem, és az '56-ban nyilvánosságra került káderlapomon az volt, hogy magas beosztás előtt áll, vagy valami ilyesmi. Szóval, fényes jövőt jósolt nekem Berdáné. Hát, ez szerencsére nem vált be. Na de, ilyen módon én minden bizottságban benne voltam. Elsősorban Waldapfel volt emellett, őt jól ismertem a háború előttről, úgyhogy amikor megalapították a tudományos minősítés intézményét, ezt úgy kellett kezdeni, hogy ki kellett nevezni egy-két kandidátust, hogy legyenek a vitáknak opпонensei, én rögtön ingyen megkaptam a kandidátusi címet.¹² De

¹⁰ Devich Sándor (1894–1976) festőművész, 1945–1970 között a Szépművészeti Múzeum főrestaurátora.

¹¹ Devich Sándor (1935–2016) hegedűművész (Bartók Vonósnegyes), és Devich János (1938–) gordonkaművész (Kodály Vonósnegyes).

¹² SzJGy-nek a Tudományos Minősítő Bizottság (TMB) 1952. október 18-án ítélte meg a tudományok kandidátusa címet.

kezdettől fogva a leghatározottabb ellensége voltam az új típusú Akadémiának és a tudományos minősítési rendszernek. Ezeket a nézeteimet elég határozottan képviseltem. Az Akadémia-ellenességem, ugye, közismerten nagy és sikeres.

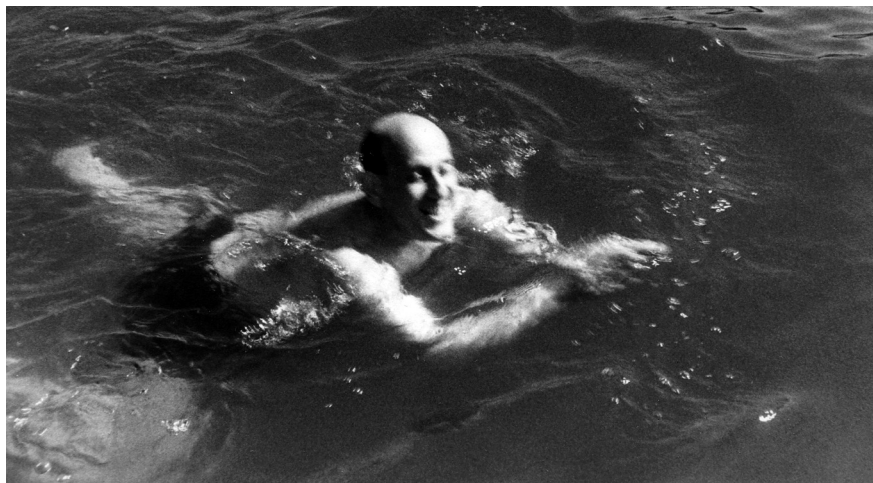
L.: Meg is hozta gyümölcsét.

M.: Máig sem tagja?

Sz.: Nem, és azzal büszkélkedhetem, hogy miattam hozták azt a rendelkezést, hogy 70 éven felüli nem lehet akadémikus,¹³ mert akkor azon az ülésen már mást nem lehetett ellenem mondani, ahogy ezt Szabolcsi, Lackó Miklósnak elmesélte, Szegedy-Maszáké nem tudtak mást kitalálni, hogy Kulcsár Szabót hozzák be helyettem.¹⁴ Na, de én ennek nagyon örültem, mert az Akadémiát ebben a formájában és a tudományos minősítést ebben a formájában a szovjetizálás egyik eszközének tartottam, vagyis eszköznek arra, hogy központilag tartsák kézben az egész tudományt. Ma is ez a véleményem róla, és a mairól is ez a véleményem, mert ezt a jellegét nem szüntették meg. Nagyon szép dolog, hogyha vannak, akiket tiszteletből kineveznek akadémikusnak, de nem kellene fizetésért, és akkor már mindjárt nem volna olyan nagy a túlekedés. A tudomány centralizálása számomra lényegében a tudomány halálával egyenlő, vagy majdnem halálával. Ebből a szisztémából következik, hogy van, aki csak egy kis részlettel foglalkozik, mert abból lehet doktori értekezést írni. Különben, ha szélesebb látótérrel csinálná, esetleg még évekig eltartana, meg talán nem is lenne belőle doktori értekezés, csak egy jó tanulmány. Szóval, az egész tudományt, a természettudományokról nem tudok nyilatkozni, ezeket nem ismerem, de a társadalomtudományoknak azt a részét, amelyiket át tudom tekinteni, azt teljesen tönkretette ez a rendszer. Kialakult az a szisztéma, hogy vigyáznom kell, hogy ne mondjak róla, a nagy emberről rosszat, mert ő olyan pozícióban van ugyan, hogy megtámadhatatlan, de majd az én egyik tanítványomnak a kandidátusi értekezését el fogja vágni, és így tovább. Tehát egy olyan hálózata alakult ki az érdekek kereszteződésének, hogy azt lehet mondani, hogy a tudományszervezet jelenleg egy bűnszövetkezet. Nem azt akarom mondani, hogy mindenki bűnös volt, de mindenki

¹³ Az akadémikussá választhatóság korhatára az 1979. évi Akadémiáról szóló törvényerejű rendelet után lépett életbe: 6. § (8) „Az Akadémia 75 évesnél fiatalabb tagjainak száma legfeljebb 200 lehet. A 75 évesnél idősebb tagok jogai változatlanok; kötelezettségek vállalása tekintetében saját elhatározásuk az irányadó.” A Magyar Tudományos Akadémia alapszabályai az 1979. évi közgyűlés után. Ld.: *A Magyar Tudományos Akadémia Almanachja 1980*. Budapest, 1980. 33. – ezen változtatott az 1994. évi törvény: 11. § (3) „(3) A 70 évesnél fiatalabb hazai akadémikusok száma a 200 főt nem haladhatja meg.” A Magyar Tudományos Akadémiáról szóló 1994. évi XL. törvény, a Magyar Tudományos Akadémia Alapszabálya és az Akadémiai Ügyrend egységes szerkezetben. Ld.: *A Magyar Tudományos Akadémia Almanachja 1997*. Budapest, 1997. 468.

¹⁴ SzJGy akadémiai tagajánlását 1994-ben Bóna István, Borzsák István, Marosi Ernő, Ritoók Zsigmond írták alá. *Magyar Tudomány*, 100, 1994, 12. T7. – Kulcsár Szabó Ernő tagajánlását Németh G. Béla, Poszler György, Szabolcsi Miklós, Szegedy-Maszáék Mihály írták alá. Uo., T5. – SzJGy további gondolatait az MTA-ról: Rádai Eszter: „Ezt bohóckodásnak tartom”. [beszélgetés Szilágyi János Györggyel] *Mozgó Világ*, 34, 2008, 6. 21–27.

1. Szilágyi János György. Fotográfia. © A család tulajdonában

kénytelen volt benne lenni ebben, mert különben nem saját magát, hanem a tanítványait veszélyeztette. És ezek aktív veszélyek voltak. A tudományos minősítés pedig Magyarországon baromság, eltekintve attól, hogy máshol az-e, vagy nem. Egy 250 milliós országra méretezett minősítési rendszert vettünk át egy tízmilliós országban, ami gyakorlatilag azt jelenti, hogy a jelölt megír egy értekezést, ha az doktori értekezés, akkor a vitájához kell három opponens, és kell egy öttagú bizottság. Tehát összesen kilenc embernek kell ugyanazon a szinten értenie egy témához. Hiszen a vita tárgya az, hogy a három opponensnek vagy a jelöltnek van-e igaza. A három opponensnek ahhoz, hogy a jelöltet meg tudja bírálni, ugyanúgy értenie kell a tárgyhöz, mint a jelöltnek. Vagy legalábbis valamelyik részéhez. És a bizottságnak pedig el kell döntenie, hogy kinek van igaza, tehát mind a két fél érveit kell értenie. Ez a mi kisméretű tudományunkban tökéletesen illuzórikus, és mindig nevetséges volt, mert jó, hogyha egy volt, aki a jelöltön kívül értett hozzá. De általában egy sem. Ezt saját tapasztalatból tudom.

L.: Ezek a viták nem szoktak kiéleződni.

Sz.: Az enyém kiéleződött.

L.: Hát, a tiéd igen.

M.: Mikor volt?

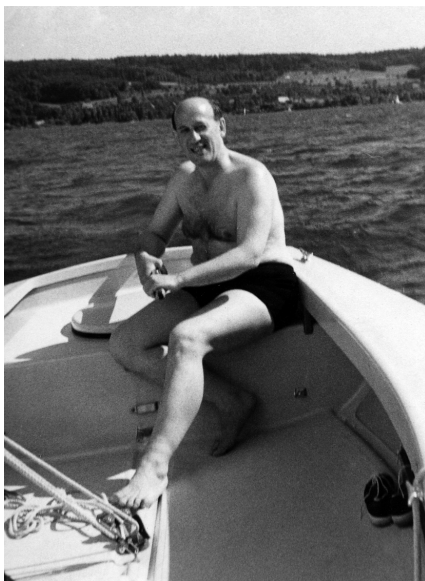
Sz.: '73-ban.

L.: Különb az enyém is eléggé.

Sz.: Igen, ez Mucsi¹⁵ miatt, főleg Mucsi miatt. Na jó, de hát az komoly volt. Én nem vettem komolyan a dolgot. Visszatérve a múzeumi pályám elejére: 1948 után nekem 14 évig nem lehetett Nyugatra utazni.

M.: Miért, mert nem volt benne a körben? De hát azért voltak, akik mentek.

¹⁵ Mucsi Ferenc (1928-) történész, akkor az MTA Társadalomtudományi Főosztály vezetője.

2. Szilágyi János György. Fotográfia.
© A család tulajdonában

Sz.: '56-ig egyáltalán nem lehetett.

M.: Na jó, de elvben erről a régészeti osztályról lehetett volna menni, nem?

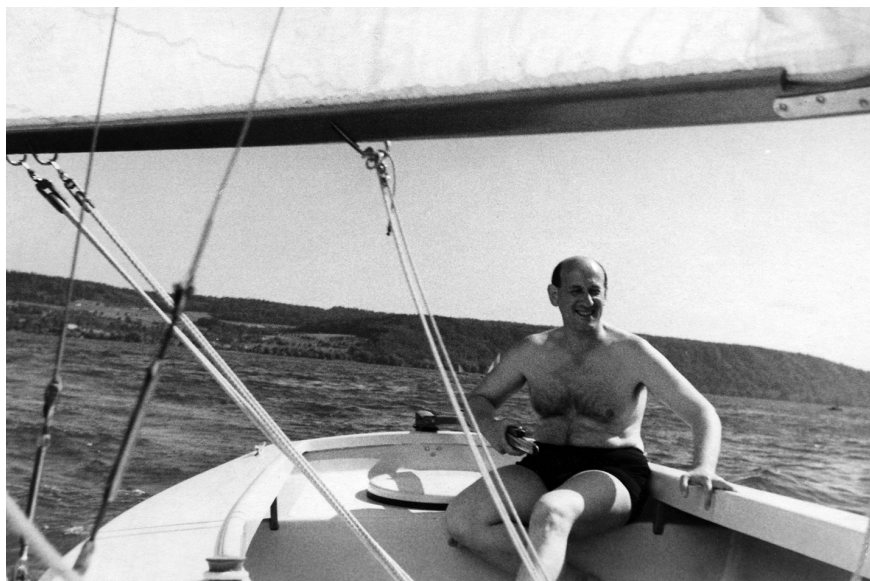
Sz.: Nem, nem. Nagyon sokáig egyáltalán nem lehetett, csak '56 után, pontosabban '58 után, amikor bizonyos nyitási tendencia volt Nyugat felé. (1., 2., 3. kép) Ez azt jelentette, hogy kölcsönadtunk műtárgyakat vagy kölcsönvettünk műtárgyakat, és akkor annak a kísérője három napra elutazhatott, de aztán rövidesen, azt hiszem '59-ben vagy mikor, hozták ezt a 70 dolláros rendeletet (háromévenként kaphatott az ember magánútra 70 dollárt). Ez '59-ben volt, de én akkor még sokáig nem kaptam, '62-ig nem kaptam Nyugatra útlevelet. Tehát '48-tól '62-ig nem tudtam Nyugatra utazni, viszont hamar rájöttem arra, hogy a tudományhoz könyvtár kell, és arra is rájöttem, hogy alaptalan a

kollégáimnak a félelme attól, hogy nyugati könyveket rendeljenek, ilyenformán jóformán a teljes nyugati devizakeretünket antik könyvek beszerzésére fordítottam.

M.: A múzeumi keretet?

Sz.: A múzeumit, igen. Én ötszáz könyvet találtam itt, ennyiből állt az antik könyvtár, ma körülbelül 25 000 kötetből. Ma is én rendelem a könyveket. A könyvtárosság egyébként is szenvedélyem, saját könyvtáramat is, amely ugyan csak 16 000 kötetnél tart, ezt is szenvedéllyel gyűjtöttem. Én tulajdonképpen könyvtárosnak képzeltem el az életemet, amikor még az egyetemet elvégeztem. Úgy éreztem, hogy ez a leginkább nekem való pálya. De hát erről most már kár beszélni. A könyvtár mellett jöttek az antik tárgyak is az osztályon, mert Dobrovits mint a Nemzeti Múzeum főtitkára érvényesítette azt az 1934-es törvényt, hogy a Szépművészeti Múzeum a nem magyar eredetű antik tárgyak központi gyűjteménye, és minden múzeumból begyűjtöttük a hozzánk tartozó műtárgyakat. Raktárunk se volt még, primitív állapotok voltak, nem volt helyreállítva a múzeum. A múzeum első emeletét csak '53-ban állították helyre, hála Mao Ce-tung győzelmének.¹⁶ Tudniillik teljesen romos állapotban volt, beszakadt üvegtetők, beázás mindenütt és szó se volt arról, hogy pénz van a múzeum helyreállítására, de amikor '52-ben Mao Ce-tung kikiáltotta a népi Kínát, akkor a Központi Bizottság úgy döntött, hogy egy nagy,

¹⁶ Mao Ce-tung (1893–1976) kínai marxista politikus, költő, állam- és pártelnök (Kínai Kommunista Párt: 1945–1976; Kínai Népi Politikai Tanácskozó Testület: 1949–1954; Kínai Népköztársaság: 1954–1959). A Kínai Népköztársaságot 1949. október 1-jén kiáltották ki.

3. Szilágyi János György. Fotográfia. © A család tulajdonában

reprezentatív Kína-kiállítást kell rendezni. Megbízták Vas Zoltánt azzal, hogy nézzon egy méltó helyet ennek a Kína-kiállításnak, és Vas Zoltán a Szépművészeti Múzeumot találta ilyennek. Azt mondta, hogy a pénz nem számít, és az egész emeletet restaurálták, gyönyörűen egyébként, nagyon szépen megcsinálták az '53-as Kína-kiállításra, amelyik azután elég gyenge anyaggal ugyan, de megnyílt.¹⁷

M.: Az anyag honnan volt?

Sz.: Kínából. De nem régi tárgyakat, hanem főleg XX. századi kínai iparművészetet, meg XIX. századi iparművészetet hoztak. De azért mégis hosszú sorbanállás volt.

M.: A múzeum milyen károkat szenvedett a háborúban? A gyűjtemény megmaradt?

Sz.: A gyűjtemények minimális károkat szenvedtek, bár volt nekünk (a múzeumnak) akkor egy nyilas főigazgatónk, Csánky,¹⁸ aki vonatra tette az egész anyagot, kivéve az antikot és a gipszmásolatokat, és elvitette Nyugatra. Egy része el is jutott Németországba, a másik része Szentgotthárdnál már nem jutott tovább, már nem tudták föltenni a vagonokba, mert jöttek az oroszok. Ezt a Szentgotthárdon maradt részt hamar visszahozták, de a Münchenben lévő rész csak '46 közepén került vissza. Nem

¹⁷ Az *Új Kína* c. kiállítás 1951. február 10. – március 10. között volt látható a Szépművészeti Múzeumban. A kiállítást Révai József népművelési miniszter, Majláth Jolán, a Kultúrkapcsolatok Intézetének főtitkára és a Kínai Népköztársaság követe nyitotta meg. Ld. Révai József: A kínai és a magyar nép egy az imperialista agresszorok elleni helytállásban. Ünnepléses keretek között megnyitották az Új Kína kiállítást. Révai József beszéde. Huan Cen beszéde. *Magyar Nemzet*, 1951. február 11. 3.

¹⁸ Csánky Dénes (1885–1972) festő. 1935-től a Szépművészeti Múzeum főigazgatója, 1944-ben a zsidóktól lefoglalt műkincsek kormánybiztosa.

4. Szilágyi János György felesége,
Szentpál (Rabinovszky) Mária
leányukkal, Ágival. Fotográfia.
© A család tulajdonában

voltak körülöttem ezek a tárgyak, nem volt raktár, és lassanként bekerítettek. Különösen akkor, amikor jött egy rendelet, hogy a nemzetközi szabvány-leltárkönyvekbe a tárgyakat be kell leltározni. És akkor jött egy ilyen ma is használatos, tizenkilenc rovatos, ahol olyan kérdések voltak, hogy a mester neve, a tárgy készítési helye, a tárgy készítési ideje, és ezekre válaszolni kellett. Akkor láttam, hogy ezt nem lehet tovább halogatni, ezt komolyan kell venni, és elkezdtem földolgozni az anyagot. Miközben a hosszú asztalon az auctorok voltak kiterítve.

M.: Egy kicsi auctor, egy kicsi leltározás – vagy hogy?

Sz.: Igen.

L.: Ezt meg kellett tanulni, ezt a Komoróczy-beszélgetésben²⁰ is elmondtad, hogy akkor tanultad meg.

szenvedett túl nagy károkat ez az anyag. Pár darab megrongálódott, és néhány el is vészett, de lényegében azt lehet mondani, hogy nem voltak komolyabb károk a múzeumi gyűjtemény anyagában. Persze, vásárolni a háború után nemigen tudtunk, arról nem lehetett szó, hiszen deviza nem volt. És műkereskedelem sem volt Magyarországon. Viszont volt egy rendelet, amelynek az értelmében a hazai múzeumokból, a Nemzeti Múzeumból, a Néprajzi Múzeumból és a vidéki múzeumokból össze-szedtük azt az antik anyagot, amely nem Magyarországon került elő, ezek hagyatékok voltak, vagy régi gyűjtemények anyaga, vagy utazók hozták és ajándékozták. 860 darabból állt az antik gyűjtemény, amikor én idejöttem, de rövidesen háromezerre nőtt az anyaga. Ma körülbelül öt és félezer tárgyunk van, tehát azóta nagyjából megduplázódott. Akkor én egyedül voltam az osztályon antikos, és volt még egy másik, aki az egyiptomi tárgyakkal foglalkozott.¹⁹ A földön

¹⁹ Haeffner Emil (1892–1953) autodidakta egyiptológus, zeneszerző. 1947–1953 között a Szépművészeti Múzeum teremőre, majd az Antik Osztály munkatársa volt, ahol az egyiptomi gyűjteményt rendszerezte, és 1949-ben részt vett az egyiptomi állandó kiállítás rendezésében. 1949–1953 között mint megbízott előadó hieroglifáírást és olvasást tanított az Eötvös Loránd Tudományegyetemen; majd a Magyar Folyam- és Tengerhajózási Rt.-nél volt hajópenztáros.

²⁰ Etruszkok és rómaiak. Szilágyi János Györggyel beszélget Komoróczy Géza. *Buksz*, 13, 2001. 2. 195–200.

Sz.: Igen. Én teljesen autodidakta vagyok ebben, a klasszika-archaeológiában, senkitől nem tanultam. (4-5. kép) Lassanként azonban nőtt a könyvtár. Elég szisztematikusan próbáltam a könyvtárat kiépíteni. Úgyhogy lassanként lehetett itt dolgozni. Az etruszkokkal kezdtem el foglalkozni, érdekelt a dolog, de ugyanúgy a görögök is, a rómaiak kevésbé.

L.: A rómaiakat nem szeretted, Rómát nem szeretted?

Sz.: Eleinte a művészetüket nem szerettem, de az ókori Rómát szerettem, most már Rómát sem szeretem.

L.: És az etruszkokat mikor kezdted?

Sz.: Hát, lényegében már a doktori értekezésemben is legalább egy fejezet az etruszkokról szólt.

L.: Azt mondd a Komoróczy-féle beszélgetésben, hogy ez mint választási lehetőség merült föl benned.

Sz.: Később egyre jobban, ahogy megismertem a művészet történetét.

L.: A görög kultúrával szemben.

Sz.: Igen. Ez persze eleinte, '41-ben egyáltalán nem volt tudatos, minthogy a művészettörténethez nem nagyon értettem; de ahogy kezdtem nemcsak antik, hanem egyáltalán művészettörténeti irodalommal foglalkozni, láttam azt, hogy Winckelmann,²¹ akit nemcsak az antik, hanem általában a művészettörténet megalapítójának tekintenek, és joggal, fölállított egy normát, a klasszikus görög művészet volt számára az a norma, amihez minden egyéb művészetet mérni kell. Ezt én el is fogadtam egészen addig, amíg a művészet nem érdekelt. Azt most már nem tudom megmondani, hogy miért, de én szinte kritikátlanul elfogadtam azt is, hogy a művészetnek ábrázolni kell valamit, bár a szocialista realizmus egy hülyeség. De '58-'59 körül – nem tudom, hogy valami konkrét oka volt-e – ez a dolog kezdett nekem gyanús lenni. Tudom, hogy most átugrottam '56-ot, majd visszatérek oda.

L.: Nem baj.

Sz.: Igazán gyanússá akkor vált, amikor először láttam egy modern gyűjteményt, '59-ben. Nyugatra nem mehettem, de a Képzőművészeti Szövetség által szervezett társasutazáson Moszkvába és Leningrádba mentem. Ez alkalom volt megismerni a Szovjetunió egyik arcát is. Ott láttam – főleg Moszkvában – azt a nagy gyűjteményt, ahol Matisse-ok, Renoirok, még fiatalok Picassók is voltak; Van Gogh egyik fő műve, az egyik levágott fülű önarckép is ott van. Akkor kezdtem igazán rájönni arra, hogy ez az egész szocialistarealizmus-elmélet egy hülyeség.

5. Szilágyi János György és felesége, leányukkal. A háttérben Szentpál Olga. Fotográfia. © A család tulajdonában

²¹ Johann Joachim Winckelmann (1717–1768) német művészettörténész.

L.: Kiállítva láttad vagy raktárban?

Sz.: Kiállítva. Ezek ki voltak állítva, de csak a fiatal Picassóig. Később derült ki, hogy a többiek raktárban vannak. Malevics és a többiek is. Hát, az első lépés ez volt. De aztán nemsokára következett a második lépés is. Akkor jöttem rá arra, hogy a művészet tulajdonképpen izgalmas dolog, és egyúttal egyre nyomasztóbbnak tartottam a normatív művészettelfogást, hogy a görög művészet az egyetlen példakép. Elkezdtem ezzel foglalkozni, és láttam, hogy már Piranesi²² föllázadt Winckelmann ellen, és az etruszk művészetet, az etruszk és az egyiptomi művészetet állította szembe a göröggel mint valami teljesen más, de ugyanolyan érvényes alapelvekre épülő művészettelfogást. Attól kezdve, persze párhuzamosan politikai nézeteimnek a megszilárdulásával is, fontossá vált számomra ez, hogy a görög mellett más, ugyanolyan érvényes kifejezési lehetőségei is voltak az antik művészetnek, hogy e között a kettő között választhatunk, és alapvető kérdése a művészettörténetnek, hogy van választásunk. Ezt Örkény egy egyperces novellájában, egészen más összefüggésben tárta fel a repülőgép-történettel, hogy melyiket választja az utas, a hét-húszast, amelyik a prágai repülőtér előtt lezuhan, de van Bécsen keresztül is, az, amelyik a levegőben felrobban. Akkor melyiket kéri? Az a címe az egypercesnek, hogy *Van választásunk*. Párhuzamosan azzal, hogy mint archaeológiával, tehát mint szaktudománnyal foglalkoztam a régészettel, egyre jobban érdekelt az elméleti része is, és a '60-as évek elején, '63, '64 körül, már kezdtem fölfedezni a kortárs művészetet, ahogy ezt ma nevezni szokták. Ez a 'Körner Éva²³ korszaka' volt az életemnek, aki mindenkit és mindent ismert, és akiről máig azt hiszem, hogy Magyarországon a legjobb szemű, modernekkel foglalkozó művészettörténész. Kiállításokra és műtermekbe, meg a Fiala Művészek Klubjába jártunk. Sok mindenkivel megismerkedtem, és azzal is, hogy mit akarnak. Ennek a szellemében rendeztem át '67-ben a múzeum antik kiállítását, amely akkor szinkronban volt a kortárs magyar művészettel. Tulajdonképpen ennek az eredménye az a kis könyvem is, amelyet a műtárgyhamisításról írtam,²⁴ mint a művészetnek egy lehetőségéről. Erre mondta Perneczky Géza,²⁵ egy szilveszter éjszaka – igaz, hogy már eléggé nagy mennyiségű ital fogyasztása után –, hogy tulajdonképpen te találtad ki a posztmodern. Tudniillik a hamisítvány mint eredeti, ez a posztmodernnek az ideológiai alapja, bár én nem ennek szántam. Tehát egyre inkább érdekelték ezek a művészetelméleti kérdések, és közben talált tárgyakon dolgoztam. *Talált tárgyak* egy tervezett tanulmánykötetnek lesz a címe, ha netán megjelenik. Én ugyanis minden tárggyal foglalkoztam, amely az Antik Osztályon volt, ez pedig elég széleskörű anyag volt, sőt azzal is, amely nem volt az Antik Osztályon, csak jó lett volna, hogyha van. Időnként aztán volt egy darab vagy egy csoport, amelyikről valami eszembe jutott, akkor azt megírtam. Ezeket nevezem talált tárgyaknak. Az egyik ilyen talált tárgy

²² Giovanni Battista Piranesi (1730–1778) itáliai rajzművész, rézmetsző, építész.

²³ Körner Éva (1929–2004) művészettörténész.

²⁴ *Legbőlcsebb az idő. Antik vázák hamisítványai*. Budapest, 1987. (Iris)

²⁵ Perneczky Géza (1936–) művészettörténész.

volt az, amelyet '56-ban, nem sokkal a forradalom előtt, az utcáról behoztak, egy kis töredékes váza, amely úgy nézett ki, mintha korinthusi lett volna. De valahogy nem tudtam összeegyeztetni azzal, amit a korinthusi vázáról tudtam, és elkezdtem ennek a dolognak utánanézni. Hamar rájöttem arra, hogy ez etruszk utánzata a korinthusi vázáknak. Ettől kezdve többek között ez a kérdés foglalkoztatott, de csak körülbelül 15 év múlva realizálódott bennem a terv, hogy ezt az egész produkciót föl kell dolgozni. Ez a két vastag kötet a polcon az eredménye. '92-ben és '98-ban jelentek meg olaszul, *Ceramica etrusco-corinzia figurata* címmel a firenzei Istituto di Studi Etruschi²⁶ kiadásában. Közben rengeteg mást is csináltam, így a Ritoókkal, Sarkadyval²⁷ együtt írt görög művelődéstörténetet,²⁸ meg sok mindent, de ezeket nem akarom felsorolni.

Inkább térjünk vissza '56-ra. Akkor én az előbb említett okokból, meg aztán az '56-os nagy fölfordulás miatt valahogy rengeteg vezető pozícióban voltam. Fogarasi Béla²⁹ egyszer behívott '55 végén, és azt mondta, hogy az *Archaeologiai Értesítő*t csak én szerkeszthetem, mert a párttagok mind összevesztek egymással. Én nem nagyon akartam elvállalni.

L.: Mi volt az Akadémián akkor Fogarasi?

Sz.: Fogarasi az Akadémia II. Osztályának³⁰ az elnöke volt. Végül is az *Archaeologiai Értesítő*nek a szerkesztője lettem, a múzeum folyóiratának is én voltam a szerkesztője,³¹ a Régészeti és Művészettörténeti Társulatnak a titkára, meg nem tudom én, még micsoda, mert a politikailag posszibilis emberek főleg az egymás elleni harcokkal voltak elfoglalva. Amellett volt egy általános bizonytalanság is '56-ban, amelynek az egyik jele volt az Akadémia rendkívüli érzékenysége, amellyel jó érzékel vette észre, hogy itt most valami baj van, és csinálni kellene valamit. Ezért az Akadémia – ez ma az utolsó történet – szólt az osztályoknak (én persze mindenféle bizottságnak tagja voltam), hogy nézzék meg, nincs-e valaki a szakterületükön, akit rehabilitálni lehetne. Így. Na most, utána néztek, és megtalálták a klasszika-filológusok között Kövendi Dénest.³²

²⁶ Istituto Nazionale di Studi Etruschi ed Italici, 1927-ben alapított tudományos kutató- és tudományszervező intézet, Firenze.

²⁷ Sarkady János (1927–2006) ókortörténész.

²⁸ Ritoók Zsigmond – Sarkady János – Szilágyi János György: *A görög kultúra aranykora: Periklész százada*. Budapest, 1968. (Európa nagy korszakai: Görögország); 2., bőv. és újraírt kiadása: *A görög kultúra aranykora Homérosztól Nagy Sándorig*. Budapest, 1984.; 3. bőv. és ismét újraírt kiadása: Németh György – Ritoók Zsigmond – Sarkady János – Szilágyi János György: *Görög művelődéstörténet*. Budapest, 2006.

²⁹ Fogarasi Béla (1891–1959) filozófus, egyetemi tanár, az MTA tagja; 1949. november–1955. május között az MTA II. Osztályának elnöke, majd haláláig az MTA alelnöke.

³⁰ Társadalmi-Történeti Tudományok Osztálya.

³¹ A *Bulletin*-nek SzJGy 1954–1956 (4–9. sz.), majd 1992–1995 (76–83. sz.) között volt az egyik szerkesztője.

³² Kövendi Dénes (1894–1965) klasszika-filológus, Eötvös collegista, Platón-fordító. 1918-tól tanított

Kövendi Dénes Kerényinek évfolyamtársa volt még annak idején. '19-ben, a Tanácsköztársaságban pozitív magatartást tanúsított, nem tudom pontosan, hogy mit csinált, tény az, hogy utána eltiltották minden budapesti iskolában való tanítástól, nemcsak minden állami, hanem minden budapesti iskolától, tehát Budapesten még felekezeti iskolában sem lehetett tanár, úgyhogy a kunszentmiklósi Református Gimnázium tanára lett, és abbahagyta a tudományos munkát. Kunszentmiklóson nem lehetett dolgozni, de néhány év múlva, 1930 körül véletlenül találkozott Kerényivel, aki meggyőzte, hogy igenis lehet dolgozni, és biztatta, hogy folytassa. Attól kezdve Kövendi Dénes, az egyik legfinomabb és legszeretettelőbb ember, akit a szakterületen ismertem, elkezdett megint dolgozni, főleg görög filozófiával foglalkozott, Platónnal a középpontban. Ő '47-ben lelkes baloldali volt. Azzal vonta magára a figyelmet a '40-es években, hogy amikor az erdélyi bevonuláskor a tanári kar fölállt, hogy a kormányzóra koccintson, ő nem állt föl.³³ '45 után nem akart ő semmi lenni, de úgy gondolta, hogy mégiscsak ez most közelebb van hozzá, mint bármi, ami eddig volt, és egy előadást tartott az Őkortudományi Társaság elődjénél, akkor még valamilyen munkaközösségnek nevezték. Waldapfel volt az elnök. Kövendi előadásának – lehet, hogy már '48-ban vagy '49-ben volt – a lényege az volt, hogy Marx tulajdonképpen ugyanazt akarta, mint Platón. Na most, Waldapfel – ez már a rettegés éveiben volt – halálos frászban volt, hogy az ő elnöklete alatt valami ilyesmi hangzik el (egyébként régóta ismerték egymást a Stemmából, a Kerényi-körből), és a leghatározottabban visszautasította ezt a reakciós és mit tudom én micsoda nézetet. Kövendi, aki szerény ember volt, soha nem akart semmit elérni, csak rábámult, és egyszer csak azt mondta, hogy: „Imre, de hiszen tudod, hogy nekem van igazam.” Mondta teljesen naivul és meggyőződéssel. Soha többet nem adhatott elő. Na, őt találták meg '56-ban, hogy ennek az embernek kandidátusnak kell lenni, és szóltak Kövendinek, hogy adjon be egy értekezést. Ő beadott egy Lucretius epikureizmusáról szóló értekezést az I. Osztályra.³⁴ Csakhogy, egyfelől a XX. kongresszus után voltunk, és tudták, hogy valamit csinálni kell, másfelől azt

Karcagon, de 1919-ben itt írt cikkei miatt kompromittálódott, fegyelmi eljárás indult ellene, le kellett mondania tanári állásáról. 1921-ben a pápai, 1924-ben pedig a kunszentmiklósi Református Főgimnáziumban tanított. 1932–1934 között Humboldt-ösztöndíjas volt a frankfurti egyetemen. 1949-ig tanított Kunszentmiklóson, majd az OSZK tudományos főmunkatársa volt. A Kerényi-kör és a Stemma tagja; Kerényi 1936-ban a *Sziget* II. kötetében közölte *Physica naturaliter Platonica* c. tanulmányát. Ő szerkesztette az első teljes magyar Platón-kiadást (1943). Írásaiból fia, ifj. Kövendi Dénes állított össze egy kötetet: *Kövendi Dénes*. Budapest, 2001. (Tudós tanárok, tanár tudósok).

³³ Nagyon jellemző Kövendire az a történet, amelyre Ritoók Zsigmond hívta fel a jegyzetek készítőinek figyelmét. A náci hatalomátvétel után Kurt Riezler (1882–1955) a frankfurti egyetem filozófia professzorát a „szó szoros értelmében a katedrájáról vitte el egy Gestapo különítmény. A hallgatóság dermedten hallgatott, csak Kövendi – aki mint ösztöndíjas volt kint – kiáltott fel: Hogy történhetik ilyesmi Goethe és Schiller hazájában.” Az esetet Karl Reinhardt írta le: *Vermächtnis der Antike*. Göttingen, 1960. 395.

³⁴ Nyelv- és Irodalomtudományok Osztálya.

mondták, hogy nem lehet tudni, mi lesz. Így amikor az I. Osztályon elolvasták, azt mondták, hogy te jó isten, hiszen ez nem marxista. Erre azt találták ki, hogy hiszen ez filozófia, tehát a II. Osztályra tartozik, tegyük át a II. Osztályhoz. Áttették a II. Osztályhoz, és a II. Osztályon tartották a vitát, '56 nyarán. Én is a bizottság tagja voltam, Hahn³⁵ és Borzsák volt a két opponens. Megmondták nekik, hogy miről van szó, hogy itten nem kell támadni, mert Kövendi érzékeny ember, és egyáltalán nem akar kandidátus lenni, úgyhogy nem szabad megsérteni. Mátrai volt az elnök, el is hangzott rendesen a két opponensi vélemény, nem volt semmi baj, majd utána összeült a bizottság határozathozatalra. De ott volt a bizottságban egy Mészáros³⁶ nevű Lukács-tanítvány, aki nem sokkal később disszidált, de akkor még lelkes marxista volt...

L.: Kint is lelkes marxista volt, ő balos volt és maradt.

Sz.: A bizottságban Mészáros István szólalt fel elsőnek, és azt mondta, hogy ez nem marxista mű. Valaki megmagyarázta neki, hogy miről van szó, de akkor már késő volt, elhangzott nyilvánosan az, hogy nem marxista. Mátrai, az elnök, aki ettől halálós frászban lett, azt mondta, hiszen ez Lucretiusról szól, tehát irodalomtörténet, ezért át kell tenni az I. Osztályra. Mondtuk neki, hogy az I. Osztályról tették át a II.-ra. Erre tanácstalan lett Mátrai és azt kérdezte, nincs-e itt valaki, aki jóban van Kövendivel? Mondtam, hogy én jóban vagyok vele. Erre azt mondta, hogy akkor légy szíves, menj ki, és mondd meg neki, hogy semmi különös nem történt, ne csináljon cirkuszt. Félték ugyanis, hogy Kövendi azt mondja, nem kell neki a kandidátusság, menjenek a fenébe. Kimentem, és mondtam Kövendinek, hogy kérlek szépen, a másik osztály... Kövendi egyáltalán nem értette, hogy mi a különbség, esze ágában sem volt cirkuszt csinálni, úgyhogy a végén simán megkapta a kandidátusi címet, de ez az eset jellemző volt az akkori hangulatra.

L.: Pedig kandidátusnál nem volt kötelező, csak a doktorinál, legalábbis később. Kandidátusnál tolerálható volt, hogy az illető nem marxista.

Sz.: De elhangzott.

L.: A nagydoktorinál követelmény volt.

Sz.: Hát, így jutottunk el '56-hoz, amikor is rövidesen valamennyi állásom alól fölmentettek, és visszavonulhattam a hosszú és a rövid íróasztalhoz.³⁷

* * *

Sz.: '56 nyaránál tartottunk, amikor Kövendi Dénesnek a kandidátusi vitája volt, ami annyira jellemezte az '56 nyarán kialakult helyzetet az Akadémián, meg a

³⁵ Hahn István (1913–1984) ókortörténész. 1955–1957-ben az Egri Pedagógiai Főiskola Történelem Tanszékének vezetője, majd az ELTE egyetemi tanára, 1979-től az MTA tagja.

³⁶ Mészáros István (1930–) marxista filozófus. 1956-ban külföldre távozott.

³⁷ Utalás arra, amit SzJGy korábban Dobrovitstól idézett. Múzeumi szobájában állt egy íróasztal, amelyenél írt (és olvasott), és egy hatalmas, hosszú asztal, ezen stószokban álltak a könyvek, különnyomatok, tárgyak, melyekkel éppen foglalkozott.

Tudományos Minősítő Bizottságban. Mindenki várt, hogy mi lesz, hogy erre menjünk, de az istenért ne határozottan, és azért egy kicsit arra is menjünk. Hát így volt Kövendivel, ahogy elmondtam, hogy az I. Osztály végre talált valakit, akit rehabilitálni lehet, de azért ne mi rehabilitáljuk, hanem a II. osztály. És a II. Osztály meg azt mondta, hogy persze, persze, de azért inkább az I. Osztály. Míg aztán a végén ez keresztülment, de ez még csak a bevezetés volt. Ez már a Petőfi-körös³⁸ időkben volt.

M.: És akkor még nem ismerték egymást Litvánal?

Sz.: Nem.

M.: És Gyuri tavaszi fellépéséről³⁹ tudott?

Sz.: Azt persze hogy tudtam. Mindenki tudott róla, de személyesen még nem ismertük egymást.

De visszamennék 1948-ra, mert közben eszembe jutott, hogy a Szemerényi történetet nem fejeztem be. Ugye, ott tartottunk, hogy Szemerényi, nagy meglepetésemre, mikor hazajöttem, a Magyar-Szovjet Baráti Társaság elnöke, és az egyetem pártszervezetének az elnöke volt, és '48-ban, amikor kaptam az olasz ösztöndíjat, együtt mentünk. Ő a családjával ment, és velünk jött még egy Szamosi nevű fizikus, talán ismered a nevét.

L.: Együtt érettségiztünk.

Sz.: Igen, mi volt a keresztnéve?

L.: Géza,⁴⁰ azt hiszem.

M.: Ő hol dolgozott, milyen minőségben ment ki?

Sz.: Hát, azt nem tudom, hogy ő az egyetemen dolgozott-e, akkor még nem volt akadémiai kutatóintézet.

L.: Ő munkaszolgálat miatt lemaradt, és azért későn, túlkorosan kellett, hogy érettségizzen, de akkor már járt valahogy vendéghallgatóként az egyetemre.

Sz.: Azt tudom, hogy ő is valami pártfunkcionárius volt. Elmentünk, hát persze, repülőgép még föl sem merült, úgyhogy vonaton mentünk együtt Szamosi Gézával, Szemerényi Oszvalddal és családjával – ezeket is rég ismertem. Az egész úton, ez elég hosszú út volt, 24 vagy 28 órás út, természetesen főleg politikáról volt szó. A végeredménye a vitáinknak az volt, hogy én legföljebb romantikus antikapitalista vagyok,

³⁸ Petőfi Kör: laza értelmiségi szerveződés 1955–1956-ban, mely 1956. márciustól kezdve a társadalmi viszonyok szocialista szellemű megreformálásának kérdéseit tárgyalta nagy részvételt vonzó vitaesteken, egyre erősebb kritikai hangon. Hozzájárult a Rákosi-rendszer megbuktatásához.

³⁹ Litván György akkor a Vendéglátóipari Technikum (Huba utca) fiatal történelemtanára, a Nagy Imre körűl csoportosuló pártellenzék tagja 1956. március 23-án a Budapest XIII. kerületi pártaktíván, ahol Rákosi Mátyás is megjelent, az emelvényről, Rákosi mellől mondta a Magyar Dolgozók Pártja első titkárának szemébe: „A nép és a tagság nem bízik a pártvezetőségben, és nem bízik Rákosi Mátyás elvtársban sem.”

⁴⁰ Szamosi Géza (1922–2014) elméleti fizikus, az 1950-es évek első felében az ELTE TTK párttitkára. 1956 után Izraelben (Haifa, Technion), majd Kanadában (Windsor University, Concordia University) volt egyetemi tanár.

ennél többre nem is tarthatok igényt, de bele is nyugodtam, ugye, két ilyen prominens pártvezetőségi taggal szemben még az is szép, hogy az ember egyáltalán romantikus antikapitalista.

Mondtam már, hogy Szemerényinél hagytam a könyveim egy részét, amikor munkaszolgálatba mentem, és egy párat nem adott vissza, azt mondta, hogy azok kellenek neki. No, '48-ban, együtt voltunk Rómában, nagyon kevés pénzt kaptunk, de volt ott valami kantin a Magyar Akadémián, hogy ott ebédeljenek az ösztöndíjasok. Ezért valamit be kellett fizetni, de Szemerényi rájött arra, hogy van egy hely a Pantheon terén, egy önkiszolgáló, ahol még olcsóbban lehet ebédelni, és a második hónapban oda jártunk, a harmadik hónapban pedig rájöttem, hogy még ennél is lehet olcsóbban, tudniillik, ha az ember csak kenyeret és paradicsomot vesz a piacon. Ilyenformán 141 könyvet vásároltam, mert akkor annak nem nagyon volt ott ára, úgyhogy a kelkáposztával együtt kiraktak könyveket is a piacon, olyanokat is, amik nekem szükséges ritkaságok voltak. Ezért olyan iszonyatosan nagy csomagom volt, amikor hazajöttem, hogy rájöttem, én ezeket nem tudom hazavinni. És akkor az utazásom előtti este Szemerényi bekopogott hozzám, és azt mondta, hogy most visszaadom a könyveid. Amit én sátáni ötletnek tartottam, de aztán kiderült, hogy miért csinálta ezt. Tudniillik ő már nem jött haza, mert mint utólag kiderült, az Intelligence Service-nek volt a szolgálatában. Az apja valami hajópincér volt, és egy hajón született, amelyik éppen angol felségterületen járt, ilyenformán az angol törvények szerint bármikor, amikor angol területre lépett, automatikusan angol állampolgár lett. Úgyhogy azt mondták, hogy ő – most, hogy ez igaz, vagy nem igaz, én nem nyomoztam ki – az Intelligence Service-nek dolgozott, és ez persze más fényben mutatta az ő Szovjet–Magyar Baráti Társaságbeli elnökségét.

L.: Ő nálad fiatalabb volt?

Sz.: Nem, öregebb. Talán három vagy négy évvel.

M.: Aztán vele mi lett?

Sz.: Nagy tudományos karriert csinált, a londoni egyetemen lett az indoeurópai nyelvészet professzora, de aztán megunta Angliát és átment Freiburgba, ott volt professzor, egészen nyugdíjazásáig. Aztán a '80-as években, amikor már lehetett, hazajárt, mert a sógora Hegedüs Géza⁴¹ volt. Igen, a húgának a férje volt Hegedüs Géza. Többször is találkoztunk, amikor hazajött, mindig fölkeresett. De ma is úgy emlékszem vissza erre az olasz útra, hogy Szemerényi és Szamosi engem megbélyegzett mint romantikus antikapitalistát, utána Szemerényi mint Intelligence Service ügynök disszidált.⁴²

L.: Szamosi ugyancsak.

Sz.: Szamosi pedig '56-ban Izraelbe. Itt maradtam én, a romantikus antikapitalizmusommal. A könyveimet azonban nem tudtam mind hazahozni, de volt ott

⁴¹ Hegedüs Géza (1912–1999) író.

⁴² Örkeny egy hosszú levélben (dátum nélkül, de valószínűleg még Olaszországba) többek között ezt írja SzJGy-nek: „Téged csak arra kérek, hogy ne vállalj *jelentős* szerepet az amerikai kém szervezetben. Elégedj meg valamely szerény, de fontos munkakörrel. Aurea mediocritas legyen a vezérlő elved.”

egy Rákosi Zoltán⁴³ nevű ember. Nem tudom, hogy a neve mond-e neked valamit? Ez a Rákosi Zoltán Eötvös collegista volt, és német– nem tudom már, milyen szakos, talán német–latin szakos volt, Szabó Árpádnak volt nagyon jó barátja. Én még az egyetemi években megbarátkoztam vele. Ő a háború alatt Olaszországban bányamunkás volt. Nem akart ebben az egész dologban részt venni, de aztán hazajött. Ő csinálta azt a híres iskolát a Szabadság-hegyen, a háborúban elhagyott gyerekek számára, akiket ő egy maga által kitalált módszerrel próbált visszazökkenteni az életbe. Tudniillik verseket íratott velük, mégpedig a Weöresnek akkor divatba jött értelmetlen verseihez hasonlókat, mint a Panyigai ü és a többiek. Volt egy nagyon híres tanítványa, Orbán Ottó, aki ebben az iskolában nevelkedett.⁴⁴

L.: Így lett költő.

Sz.: Igen. Pontosan így. Nagy szeretettel emlékezett meg róla Orbán Ottó. Na, ez a Rákosi Zoltán is ott volt akkor Rómában, és minthogy jóban voltunk, mondtam, neki hogy Zoli, neked nincs semmi csomagod, én pedig nem tudok mit kezdeni a sok könyvemmel, ha tudnád, akkor egy csomagot hozz belőlük haza, 20–30 könyvet. Mondta, hogy persze, nagyon szívesen. Mondtam, hogy nagyon vigyázzon rá, ezek Magyarországon egyetlen példányok. Mondta, hogy természetesen. Hazajöttem, és egy hét múlva képeslapot kaptam Rákosi Zolitól, amelyiken ez volt: „Eladott könyveid árából Nápolyból üdvözlök Zoli.”⁴⁵ Természetesen visszahozta a könyveket, ezt mondanom sem kell. ’56-ban állítólag Rákosi Zoli volt az – ezt nem őtőle hallottam, mert ő, azt hiszem, gyorsan disszidált, de még a forradalom alatt találkoztunk, lelkes volt, és nagyon szigorúan mondta, hogy remélem, egyetértesz –, aki

⁴³ Rákosi Zoltán (1916?–1963), 1934-től volt Eötvös collegista, olasz–német szakos, a második világháború után Sztéhlo Gábor elhagyott gyerekeket gondozó intézetében volt tanár, diákjainak verseiből antológiát jelentetett meg (Gyermekköltészet vagy a „közönség” útja a művészethez. Részlet egy általános iskolai magyar tanár naplójából. *Válasz*, 1947, 2. 414–426.), a római Magyar Intézetben volt ösztöndíjas (erre vonatkozik SzJGy megjegyzése), majd 1950-ben két hónapig Pesterzsébeten a leánygimnáziumban tanított. 1956. decemberben hagyta el az országot.

⁴⁴ Az ország német megszállása idején Raffay Sándor evangélikus püspök megbízásából Sztéhlo Gábor, a Jó Pásztor Egyesület keretében kezdte el a zsidó gyermekek mentését. A háború végén az árvákat nem engedte szélnek, hanem továbbra is gondoskodott róluk egy nagyobb gyermekotthonban. 1945 tavaszán a Weiss Manfréd család egy tagja által felajánlott zugligeti villákban megszervezte a Pax gyermekotthont, 700–800 gyermek élt itt. Ők hozták létre a Gaudiopolis (Örmöváros) gyermekköztársaságot, ennek demokratikus légköre az ott élők egész életére meghatározó volt. Az iskolát 1950-ben államosították, és felszámolták. Itt élt Orbán Ottó (1936–2002) költő is, Rákosi Zoltán unokatestvére, akiről az *Unokabátyja szellemét idézi* című versében is írt: „Most megidézem őt, fehér fogát, feketén lobogó haját. / Jöjj, romlás földrázó szelleme, Rákosi Zoltán! / Jöjj, apám helyett apám, Zoli!” Orbán Ottó: *A kelfőljancsi jegyese*. Budapest, 1992. 19–20.), de hosszasan beszél róla, Sztéhlo Gáborról, társairól és az otthonról: Orbán Ottó: *Szín pompás ostrom (életműinterjú)*. Budapest, 2016. 47–72., 84–85.

⁴⁵ A levelezőlap fennmaradt SzJGy hagyatékában: „Eladott könyveid árából üdvözlök szeretettel Zoli. Paestum.” (1948. november 20.).

fölrobbantotta a Szovjetunió felé vezető síneket, mert egy szerelvényt elvittek fiatalokkal tele a Szovjetunióba, ő pedig valahol Miskolc környékén állítólag részt vett a sínek fölrobbantásában. Mondom, ezt nem tőle hallottam, csak másoktól, mert ő azonnal elment Olaszországba, és aztán ott is halt meg tüdőbajban. Végig Olaszországban élt. Ezt csak így visszamenőleg.

L.: Voltak ilyen hírek, de ez nincs megerősítve.

Sz.: Ezt annyiból meg tudom erősíteni, hogy feleségem az Állami Népi Együttesnél dolgozott mint tánc-leíró, és egy fiú volt az együttesben, aki rajta volt egy ilyen szerelvényen. Ő mesélte, hogy aztán visszaengedték őket.⁴⁶

M.: Nem vitték ki?

Sz.: Nem tudom, honnan, de az oroszok visszaengedték őket. Szóval, volt egy ilyen szerelvény, amelyiken elvittek valami ezer embert.

L.: A robbantás meg van erősítve. A szerelvényekből kidobáltak cédulákat.

M.: A miskolciakat Debrecenből vitték teherautóval.

L.: Körülbelül ezer embert kivetk, aztán visszahozták őket.

Sz.: Én 1500-at hallottam.

L.: Én a francia követség irattárában találtam olyan levelet, amelyet a francia követségre adtak be.

Sz.: Hát, akkor visszatérnék '56 nyarára. Lényegében ezekben az években olvasáson kívül nemigen lehetett mást csinálni a múzeumban. Nem lehetett utazni, márpedig itt csupa olyan ember van, akinek a foglalkozásához alapvetően fontos, hogy gyűjteményeket meg anyagot lásson.

M.: Valamilyen kapcsolatban voltak külföldi kollégákkal? Olasz, német, kollégákkal levelezni sikerült?

Sz.: A legszigorúbban tilos volt engedély nélkül, de én mégiscsak leveleztem, mégpedig egy angol régésszel. Akkor már kezdtem vázákcal foglalkozni. Ez kitűnő ember volt, olvastam a munkáit, Dunbabin-nek hívták,⁴⁷ az Oxfordi Egyetemen volt professzor. Gondoltam, lesz, ami lesz, és '53-'54 körül elkezdtem vele levelezni, szakkérdésekről – korinthusi vázákcal foglalkozott.

M.: Angolul?

⁴⁶ A történet 1956. november 4. utánra tehető. Az elhurcoltak nagyobb részét Budapestről és környékéről szedték össze, de voltak közöttük Miskolcra és más városokba való fiatalok, gyerekek is. Vö. *Hiányzó lapok 1956 történetéből. Dokumentumok a volt SZKP KB levéltárából*. Vál. és bev. Vjacseszlav Szereda, Alekszandr Sztikalin. Budapest, 1993. 155–158: „Jelentés a Szovjetunióba internáltakról”.

⁴⁷ Thomas James Dunbabin (1911–1955) ókortudós, az oxfordi egyetemen, főműve: *The Western Greeks. The History of Sicily and South Italy from the Foundation of the Greek Colonies to 480 B.C.* Oxford, 1948. Dunbabin a második világháborúban mint alezredes (lieutenant colonel) harcolt, a krétai brit SOE (Különleges Műveletek Szervezete) parancsnoka volt, és kiváló érdemeket szerzett. Ld.: Antony Beever: *Kréta. A csata és az ellenállás*. Debrecen. 2007. 237–238. SzJGy kutatói érdeklődésének irányát jól jelzi, hogy éppen a dél-itáliai görögök régészetének és korai történetének kutatójával vette fel a kapcsolatot.

Sz.: Angolul, igen, és nagyon szívélyesen válaszolt nekem, és a levelezés folyt minden fennakadás nélkül, körülbelül '55-ig, amikor egy rövid levelezőlapot kaptam, hogy sajnálattal közlöm Önnel, hogy férjem a múlt héten meghalt: Dunbabinné. Elég fiatalon, 45 éves lehetett. Az angol nekrológoknak az a hagyománya, hogy a jelentős emberekről írnak nekrológot a szakfolyóiratok, de a tudományos munkájukat éppen hogy érintik, viszont részletesen beszámolnak katonai tevékenységükről. Na, egyszerre csak '55-ben vagy '56-ban a *Journal of Hellenic Studies* című, ez a fő folyóiratuk a görög tudományokra, megjelent egy nekrológ Dunbabinról,⁴⁸ amelyben azt írták, hogy az Intelligence Service őrnagya volt. Én azóta is hálás vagyok Rákosi Mátyásnak azért, hogy nem olvasta a *Journal of Hellenic Studies*.

M.: S mások sem.

Sz.: És úgy látszik, mások sem.

L.: És csak falból foglalkozott régészettel?

Sz.: Nem, de hát minden komoly angol régész egyúttal az Intelligence Service ügynöke is volt. Ez együtt járt vele. És ő őrnagy volt, az elég magas rang volt, de mit tudom én, hogy a háború után mit csinált. Én a hadifogoly-élmények hatására hazajövet azonnal elhatároztam, hogy az egyetemre nem szabad menni. Az teljesen világos volt számomra, az említett Kánya hadnaggyal való beszélgetésből, hogy az egyetem politikai intézmény. Ott a hallgatók közül mindig a fele jelentéseket ír, ami nekem nem kell. Egyébként is a tömegtanítás nem volt soha kedvemre való, mert nem szerettem a butákkal foglalkozni. Márpedig, ha valaki tanár, akkor mindenkivel kell foglalkoznia.

L.: Mátrairól volt egy ilyen történet.

Sz.: Nekem sok Mátrai történetem van.

L.: Na nem, de akkor ő megindokolta, hogy miért nem az egyetemre megy, miért inkább az Egyetemi Könyvtár igazgatását vállalta.

Sz.: Igen; de ez nem az én történetem volt, nem emlékszem.

L.: Azt mondta, hogy döntenie kell, és azt mondta, hogy ami most jön, abban a rendszerben teljesen átalakulnak majd az intézmények, de a könyvtár lesz az, amely még mindig a leginkább fog hasonlítani egy könyvtárhoz.

Sz.: Igen, Mátrai eleinte tartotta is magát ehhez. Mátrai nagyon okos volt, mert rájött arra, hogy ebben a helyzetben egy filozófus egy konkrét dolgot csinálhat: nem csinál semmit. Vagyis hallgat. És ezért ő éveken keresztül – azelőtt elég rendszeresen publikált – nem írt semmit. '56 előtről egy cikkére emlékszem, amelyet Kopernikusz halálának az évfordulójára írt.⁴⁹ Erről nyugodtan lehetett írni, ez nem volt kényes téma. Egyébként nem írt semmiről. Jóban voltam Mátraival, még a háború előtről, és élveztem a humorát. '52-ben vagy '53-ban az Akadémián, egy nagygyűlésen ő

⁴⁸ A nekrológ nem a *Journal of Hellenic Studies*-ban jelent meg (ott nem közöltek róla megemlékezést). Az említett írás, ahol szó esik kapcsolatáról az angol titkosszolgálattal: Martin Robertson: Thomas James Dunbabin. *American Journal of Archaeology*, 59. 1955. 323. Az előbbivel ellentétben ez utóbbi megtalálható a Szépművészeti Múzeum Könyvtárában.

⁴⁹ Mátrai László: *Adatok a kopernikuszi világtér térhódításáról*. Budapest, 1952.

elnökölt, és Kardos Tibor tartott előadást a magyar humanistákról.⁵⁰ Ez akkor kényes téma volt. Persze, Kardos a reneszánsz kori humanistákról beszélt, de a humanizmus gyanús dolog volt, mert ez egy ilyen polgári ügy, úgyhogy jobb volt erről nem beszélni. Kardos Tibor kétségbeesetten bizonyította be, hogy minden magyar humanista alapjában véve rendes ember volt. Az előadás után Mátrai – mondom, jóban voltam vele – odajött hozzám, és azt mondta, hogy az előadásból úgy látszik, mindenki humanista, indokolt esetben a Minisztertanács adhat fölmentést.

A Mátrai-történeteim, azt hiszem, kiapadhatatlanok, most csak az '57 utáni karrierjével kapcsolatban szeretnék elmondani valamit. '57-ben visszalépett a pártba, és amikor találkoztunk, s én kicsit meglepődve ránéztem, azt mondta, hogy miért csodálkozol, minden humanista a fejedelmek talpnyalója volt, ez teljesen normális dolog a világtörténelemben. De visszatérnék az egyetemhez. Ahogy említettem, én elhatároztam, hogy nem vállalom az egyetemen állást, '50-ben mégis úgy alakult, hogy Trencsényi-Waldapfel Imrét, akit már említettem, akkor éppen télen kinevezték Budapesten a minisztérium főosztályvezetőjévé. Megkért, hogy a második félévet tartsam én a szegedi egyetemen, merthogy mi vagyunk, akik nagyjából egyformán gondolkodnak a klasszika-filológiáról, mint a Kerényi-kör tagjai. El is vállaltam azzal, hogy na jó, ezt a félévet megcsinálom. Meg is csináltam Szegeden azt a félévet, és akkor Waldapfel József,⁵¹ a bátyja, aki akkor a pártközpontban valamilyen kulturális micsoda volt, azt mondta, hogy nagyon jól sikerült a félév, kinevezünk az egyetemre. És mondtam, hogy ne nevezzetek ki az egyetemre, én nem akarok odamenni. Azt kérdezte, hogy miért. Mondtam, hogy nekem kiállítást kell rendezni a múzeumban. Mondta, hogy más is megrendezi azt a kiállítást. Mondtam, hogy nem, nem, én a múzeumban akarok maradni, és így is volt. Azután Waldapfel Imre rövidesen megbukott mint főosztályvezető, és akkor a budapesti egyetemen megkapta a klasszika-filológia tanszéket. Ez '52–53-ban lehetett. Akkor azt mondta nekem, hogy gyere ide, azonnal kinevezlek docensnek, és akkor aztán majd utódom lehetsz mint egyetemi tanár. Erre mondtam el neki válaszul azt a történetet, amely nem tetszett neki olyan nagyon, hogy Huszti Józsefnek, az én egyetemi latin professzoromnak a testvére, Lajos fűszeres volt a Tátra utcában, ahol mi a közelben laktunk, és anyám kötelességének tartotta, hogy Huszti úrnál vásároljon, szolidaritásból. Egyszer nem bírt magával, és azt mondta, hogy tudja, Huszti úr, az én fiam a maga bátyjánál tanul az egyetemen. Mire Huszti, a fűszeres, elgondolkodva azt mondta, ja, a Jóska – mert ez volt a bátyja, Huszti József –, igen, én is lehettem volna egyetemi tanár, csak nem mentem gimnáziumba. Waldapfel elég savanyúan fogadta ezt a történetet, de tény az, hogy megint nem mentem az egyetemre. Az utolsó meghívásom – nem, közben volt még egy, amikor Oroszlánt nyugdíjazták –, az a klasszika-archaeológiai tanszék volt. Akkor Mócsy András,⁵² aki nagyon jó tudós volt, eljött hozzám, és azt mondta,

⁵⁰ Kardos Tibor: A magyar humanizmus kérdései. *A Magyar Tudományos Akadémia Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának Közleményei*, 4. 1953. 149–179.

⁵¹ Waldapfel József (1904–1968) irodalomtörténész, egyetemi tanár, az MTA tagja.

⁵² Mócsy András (1929–1987) régész, a római kori régészet egyetemi tanára (ELTE), az MTA tagja.

mindnyáján tudjuk, hogy ez a tanszék téged illet, de azt is tudom, hogy te nem nagyon szeretnél az egyetemre jönni, úgyhogy most mondd meg, hogy pályázol-e, vagy nem, mert ha pályázol, akkor természetesen én nem, de ha nem, akkor én pályáznék. Mondtam neki, hogy nyugodtan pályázzon. Ő is lett a professzor. Az utolsó egyetemi meghívásom már '56 után ért, de közvetlenül '56 után volt. Közben volt '56, de egy kicsit előreugornék ezzel. '57 januárjában meghívtak a debreceni egyetemre tanárnak. Én erre azt mondtam, hogy ne hülyéskedjete, nem megyek Debrecenbe, ott nem tudok dolgozni. No, aztán júliusban, mint elítélt mégiscsak Debrecenbe mentem, de nem egyetemi tanárnak. Közben itt volt '56. Az egyetemen egyébként rendszeresen tanítottam egészen 2001-ig.⁵³ De mindig itt, az én szobámban. Soha nem mentem az egyetemre.⁵⁴

M.: Idejöttek a tanítványok?

Sz.: Igen. Gondoltam, hogy ezek a falak talán mégis csak szilárdabbak, mint az egyetem.

M.: Az érdeklődők jöttek, vagy...

Sz.: Igen, csak az érdeklődők jöttek, mert én mindig az első órán kihirdtettem, hogy mindenkinek aláírom az indexét, emiatt nem kell ide kijönni. Úgyhogy a második órára mindig 7-8-an maradtak, de ezeknek szívesen tanítottam. Azt hiszem, Judit⁵⁵ még hallgatott engem, úgy emlékszem, hogy az utolsó évek egyikén. Az előadásokon próbáltam tudományos mániáim egyikét-másikat ráerőltetni a hallgatókra, de erről talán összefoglalóan beszélnek majd, a tudományról.

M.: Tehát '56 nyara.

Sz.: '56 nyara, persze, mindenki lázban volt itt is, a Petőfi-köri...

L.: Na, épp ezt akartam kérdezni, hogy mennyire kísérted ezt figyelemmel ezeket az írói és újságírói Petőfi-köri vitákat?

Sz.: Maximálisan, de nemcsak én, hanem jó néhányan itt a múzeumban. Engem akkor kezdett igazán érdekelni a dolog, mert addig – pontosabban Rákosi menesztéséig – úgy láttam, hogy itt minden a régi forgatókönyv szerint megy, és nem láttam reményt arra, hogy valami megváltozik. Úgyhogy mérsékelten érdekelt a dolog, elég világos volt, mondjuk, a nemzetközi helyzet alakulása.

L.: Tehát nem bízál abban, hogy itt ebből valami kialakul?

Sz.: Nem. Nem láttam reményt rá.

L.: Hát a Petőfi-kör tavaszi időszakában?

Sz.: A XX. kongresszus után kezdett a dolog érdekelni. Én akkortól kezdtem figye-

⁵³ SzJGy 1971-ben Polinszky Károly művelődési minisztertől címzetes egyetemi docensi kinevezést kapott.

⁵⁴ SzJGy az 1980/81. tanév II. félévében kéthetente egyetemi tanrendi előadásokat tartott az ELTE Jogtudományi Kar épületében. A kurzusra Eörsi Gyula (1922–1992) rektor (1978–1981) az egyetemi oktatás megújítása program keretében kérte fel, óráit az ELTE minden karáról hallgathatták. Egyébként óráit valóban mindig múzeumi szobájában vagy az antik kiállításban tartotta.

⁵⁵ Sebő Judit, Litván György unokája, 2004 és 2009 között Genthon-ösztöndíjasként dolgozott a Szépművészeti Múzeumban.

lemmel kísérni az eseményeket, és nemcsak én, hanem a múzeumban jó néhányan. Januárban vagy még '55 decemberében az egyik kolléganőnk, Lajta Editet⁵⁶ elvitték kémkedés gyanújával az ÁVH börtönébe. Nagyon jóban voltunk vele. Nyilvánvaló volt, hogy ez teljesen alaptalan dolog, de akkor Rákosi visszatérése után éppen kellett egy értelmiségi ügyet produkálni. És hát Szabó László,⁵⁷ ha szabad így neveznem, Szabó Laci, ugye, barátom volt – tudod, később –, tehát annak idején...

M.: Ki ez a Szabó László?

Sz.: Szabó László, a Kékkényes. Szóval, ezt a kolléganőnk elvitte az ÁVH, kémkedés gyanújával, aminek az alapja az volt, hogy a volt sógora az olasz követség kulturális attaséja volt, és benne volt az Atkár-féle kémkörben,⁵⁸ amiből akkor nagy ügyet csináltak. Mégpedig azért, mert az írók aláírása után Szabó Lászlónak azt mondták a *Szabad Népnél* – akkor még *Szabad Nép* volt –, hogy valami értelmiség-ellenes dolgot kell produkálni, erre ő írt egy nagy cikket, hogy az értelmiség kémkedik. És itt összeszedett mindenfélét, többek közt ennek a kolléganőnek az ügyét is annak a bizonyítására, hogy az értelmiség az imperializmus fő támasza Magyarországon. Mondom, ezt a kolléganőt elvitték '55 decemberében vagy '56 januárjában. Én akkor Devecseri Gabit kértem meg, hogy próbálja meg kiszabadítani, aki azonnal, gondolkodás nélkül – mert ilyen volt, ugye – el is ment Nógrádihoz,⁵⁹ és valahogy el is érte szeptemberre, hogy kiszabaduljon. De akkor aztán jött október, és magától kiszabadult. Mert egyre komikusabb lett a XX. kongresszus után az ügye, a végén feljelentési kötelezettség elmulasztása miatt ítélték el, mégpedig azért, mert akkor már el volt válva a férjétől, akinek az egyik vádlott a sógora volt, és válás után kötelessége lett volna feljelenteni. De hát tudjuk, hogy akit az ÁVH-nál vád alá helyeztek, azt valamiért el kellett ítélni. Volt nekünk itt akkor egy ÁVH-s személyzetisünk, egy Komlósi nevű,⁶⁰ aki, amikor felmerült a kémkedési vád, bement az ÁVH-ra, és azt mondta, hogy neki ez a kolléganő már rég gyanús, mert a Brocky-

⁵⁶ Lajta Edit (1926–1970) („Füles”) művészettörténész, Szépművészeti Múzeum; meghurcoltatása után az Akadémiai Kiadónál a *Művészeti lexikon* (1962–1968) felelős szerkesztője. Ld.: Gerszi Teréz: Lajta Edit (1926–1970). *Művészettörténeti Értesítő*, 20. 1971. 307–308. – Második férjével, Bánó Endrével együtt SzJGy „pénteki” társaságának tagja volt.

⁵⁷ Szabó László (1931–2015) újságíró, bűnügyi riporter és elemző.

⁵⁸ Atkár Arisztid (1926–2009), 1950–1955 a Szabad Európa Rádió (München) adott postai úton, láthatatlan tintával írt magyarországi híryanagot; lebukása után bíróság elé állították, 15 évet kapott, de 1956-ban kiszabadult, és külföldre távozott. Emlékirata: *Für die Freiheit in die Einzelhaft: das Leben eines Korrespondenten für Radio Free Europe in Ungarn*. Norderstedt, 2006.; *Kém voltam, lebuktam, megszöktem. A Szabad Európa Rádió tudósítójának kalandos élete*. Budapest, 2006.

⁵⁹ Nógrádi Sándor (1894–1971) esztergályos, villanyszerelő szakmunkás, kommunista, Moszkvában a Komintern munkatársa, majd partizánparancsnok; a második világháború után pártfunkcionárius, államtitkár, 1949-ben a Magyar Néphadsereg politikai főcsoportfőnöke, altábornagy. Devecseri, akkori-ban őrnagy, könnyen bejutott hozzá.

⁶⁰ Komlósi Andor (1924–2005), 1953–1954-ben a Szépművészeti Múzeumban személyügyi előadó, majd igazgatóhelyettes.

kiállítás⁶¹ katalógusának az előszavában olyan mondatokat talált, amelyek arra utalnak, hogy imperialista bérenc. Ennek a Komlósinak persze fogalma sem volt a művészetről. Na most, furcsa módon a lazulásra jellemző, hogy mi azzal az ÁVH-sal, aki foglalkozott Lajta Edit ügyével, nagyon jóban lettünk. Emlékszem, Fullérnak⁶² hívták.

L.: Lajta Edit volt?

Sz.: Igen. Ő később Bánó Endre grafikus⁶³ felesége lett. Őt tartóztatták le, igen. Mikor már tudta, hogy ő következik, mert az ismerősei közül sorban mindenkit letartóztattak, az ékszereit nálam hagyta azzal, hogy van egy platina, azt semmiképpen ne adjam oda, ha keresik. Tényleg, jöttek is házkutatást tartani, az említett Fullért tartott házkutatást, de kihúztam az íróasztalfiókot és mondtam, tessék, itt van minden. Akkor elvitte a gyűrűket, és látta, hogy itt nincs szó rejtegetésről. Még volt egy gyűrű, mondta Fullér. És akkor mondtam, hogy ja, itt van ez, de hát ez dublé. Ez volt a platinagyűrű, amely úgy néz ki, mint a dublé. Azt mondta, hogy jó, én mindenesetre elviszem, majd megvizsgáljuk. Énnekem éppen előadásom volt a szabadegyetemen, úgyhogy mondtam neki, siessünk, mert nekem 6-kor előadásom van. Nagyon kedves volt, azt mondta, hogy akkor levisz autóval. Egy Közért vagy üzlet előtt megálltunk, és akkor azt mondta, Lajta Edit kéri, hogy vegyek két tábla csokoládét neki, mondtam, hogy persze, nagyon szívesen. Vettem két tábla csokoládét – ez ’56 február-márciusában volt, jellemző az akkori helyzetre –, és nagyon rendes volt, mert a két tábla közül az egyiket tényleg átadta neki. Vagyis csak 50% nyereséggel dolgozott, ami rendkívül tisztességes dolog volt.

L.: És a gyűrű?

Sz.: A gyűrűt elvitte, ma is megvan a házkutatási jegyzőkönyv.

L.: És azt nem is adták neki vissza?

Sz.: Nem tudom, nem valószínű.

L.: De honnan tudták, hogy nálad van?

Sz.: Mert ő megmondta. De azt előre megmondta, hogy ha vallatják, akkor ő meg fogja mondani, csak a platinára mondta, hogy azt ne adjam oda. De hát ez volt a legkevesebb.

M.: A múzeumban milyen volt a légkör? Említette, hogy több olyan kollégája volt, akivel beszélgettek, közösen figyelték az eseményeket.

Sz.: Itt kettéválasztanám a gondolkodást a viselkedéstől, mert más gondolkodású nemigen volt, de más viselkedésű volt. Tehát a párttagoknak másképp kellett viselkedni. És tudomásul vették. Én azt hiszem, hogy nem volt olyan, aki igazán

⁶¹ Brocky Károly (1807–1855) festő. – A szóban forgó kiállítási katalógus: Sz. Lajta Edit: *Brocky Károly emlékkiállítás*. Budapest, Országos Szépművészeti Múzeum, 1955. Nem sokkal később Lajta Edit kis monográfiát is kiadott a festőről: *Brocky Károly*. Budapest, 1957.

⁶² Fullér Lajos, ÁVH főhadnagy.

⁶³ Bánó Endre („Teddy”) (1921–1992) grafikus, második felesége, Lajta Edit révén SzJGy rendszeresen összejövő „pénteki” társaságának haláláig tagja. Edit halála után harmadik felesége, Bánó (Pajor) Anna (Annika) is szoros tagja lett a „péntekieknek”.

Rákosi-párti volt, a párttitkárunkon és ezen az említett személyzetisünkön kívül, aki bement, és azt mondta, hogy őneki Lajta Edit már rég gyanús, mert a Brocky-katalógus előszavában azt írta... Ezt Fullér visszamondta nekem, ez is jellemző az akkori helyzetre, azért mondom el. Szóval, Rákosi-párti nemigen volt, viszont volt ez a jelenlegi pénteki társaságom, amely akkor alakult, és ezek túlnyomórészt múzeumiak voltak, köztük Lajta Edit (6. kép) és Gerszi Teréz,⁶⁴ aki most is a múzeumban van, meg még sokan, mint Radocsay Dénes⁶⁵ és Garas Klára,⁶⁶ jóllehet Garas Klára, sőt akkor még Radocsay Dénes is párttag volt, de teljesen egyformán gondolkodtunk.

L.: De akkor már épp, nem itt, de a párttagok voltak a leghangosabb ellenzékiek...

Sz.: Nem, itt a múzeumban hangosságról nem volt szó. Értem, hogy mit mondasz, de ezek nem voltak reformkommunisták. Ezek művészettörténészek voltak.

M.: És beléptek, mert kellett...

Sz.: Hát, beléptek még '45-ben vagy '46-ban, és aztán Garas Klára kivételével '56-ban mindenki kilépett. Garas Klára lépett vissza, és Harasztiné Takács Marianna,⁶⁷ aki aztán a párttitkárunk lett '56 után. De ez stimmelt, ez így volt rendjén. [...] Szóval, ő volt a különálló. Egyébként volt '52-től '55-ig egy főigazgatónk, Redő

6. Szilágyi János György, Lajta Edit és Endrei Walter Sárospatakon, a Bodrog-parton, 1952-ben, a Régészeti Társulat vándorgyűlése idején. Fotográfia. © A család tulajdonában

⁶⁴ Gerszi Teréz (1927–) („Pipi”, „Malacka”) művészettörténész; 1951 óta a Szépművészeti Múzeum munkatársa, 1979–1992 között a Grafikai Osztály vezetője. Kezdetől fogva SzJGy jó barátja, a „pénteki” társaság egyik alapító tagja, akkori férjével, Stoll Béla (1928–2011) textológus irodalomtörténésszel együtt. SzJGy a Gerszi Teréznek szentelt *Festschrift*-be írt, a Szépművészeti Múzeum egy feketealakos lékythosát publikáló cikkének címét (*Over the sea. In arte venustas. Studies on Drawings in Honour of Teréz Gerszi. Presented on Her Eightieth Birthday*. Ed. by Andrea Czére. Budapest, 2007. 24–27) választotta utolsó tanulmánykötete címéül: *A tenger fölött*.

⁶⁵ Radocsay Dénes (1918–1974) művészettörténész, 1941–1970 között a Szépművészeti Múzeumban dolgozott, majd 1970-től haláláig az Iparművészeti Múzeum főigazgatója volt. Radocsayhoz SzJGy-öt mindvégig meleg barátság fűzte. SzJGy nekrológja: In *Memoriam: Denis Radocsay (1918–1974)* / Radocsay Dénes (1918–1974). *Bulletin de Musée Hongrois des Beaux-Arts*, 45. 1975. 3–6., 123–124.

⁶⁶ Garas Klára (1919–) művészettörténész, az MTA tagja, 1945-től dolgozott a Szépművészeti Múzeumban, 1964–1984 között főigazgató.

⁶⁷ H. Takács Marianna (1917–) művészettörténész. Férje Haraszi György (1912–1980) nemzetközi jogász.

7. Szilágyi János György és Gerszi Teréz.
Fotográfia. © Forster Központ,
Tudományos Irattár

játok, hogy aztán abból mi lesz. Na, akkoriban az éves terveket Radocsay meg én készítettük. Tehát összeültünk, és írtunk egy 50 oldalas tervet, amelyben végtelen perspektívákat nyitottunk a Szépművészeti Múzeum művészeti kutatásai elé. Redő elvtárs – ahogy mindenki hívta – azt mondta, na, látjátok, hát ez az, ezt most beköttetjük. Beköttette, és arany betűkkel ráíratta, hogy *A Szépművészeti Múzeum 1953-as terve*. Beküldtük a minisztériumba, és három hét múlva jött egy válasz, hogy a költségvetés valamennyi tétele azonos az előző évivel. Ez komoly élmény volt, bár mi nem nagyon voltunk meglepve, de Redő nagyon. Azt mondta mindig Rákosi, hogy: ismerem az öreget, ő – mármint Rákosi – azt mondta, hogy most erre nincs pénz, és

Ferenc,⁶⁸ aki teljesen másképpen, tényleg, és meggyőződésből lelkes kommunista volt, '30-as évekbeli illegális párttag, és ezt a rendszert komolyan vette. Rákosit is, ezért aztán a pályáján egyre lejjebb ment, hozzánk a minisztériumból került, oda a pártközpontból, mindig eggyel lejjebb helyezték, de azért nagyon lelkes volt.

L.: Azt hiszem, ő volt a művészeti osztály vezetője a pártközpontban.

Sz.: Igen, aztán ide helyezték, '52-től '55-ig ő volt a Szépművészeti Múzeum főigazgatója.

M.: '55-ben mi történt vele?

Sz.: Mindjárt elmondom. Először panaszkodtunk neki, hogy mi hiába kérünk akármit, a minisztériumban nem reagálnak rá, mire azt mondta, hogy azért, mert ti csak kérték folyton, és nem mondtátok meg, hogy ennek mi a perspektívája. Olyan tervet kell írni, amelyben nemcsak kérték, hanem megmondtátok, hogy aztán abból mi lesz.

⁶⁸ Redő Ferenc (1913–2012) festő; 1952–1955 a Szépművészeti Múzeum főigazgatója. – Redő a Népművelési Minisztérium főosztályvezetői posztjáról való eltávolítását így kommentálta: „Nem nézték jó szemmel a politikai idealizmusomat, és szembekerültem néhány emberrel. Azt állították, nem értékelem eléggé a politikai helyállást. Én meg hajtogattam, hogy értékelem, de nem mondhatom, hogy X. Y. jó festő, ha rossz festő. A minisztériumban nem maradhattam, de felajánlották, hogy legyek a Szépművészeti Múzeum főigazgatója.” Ferch Magda: Kavalkád. Redő Ferenc a szakmai luxusról, a hódmezővásárhelyi művészköréről meg arról, hogy a legjobb, ha a saját fejünk után megyünk. *Magyar Nemzet*, 2003. február 15. 34. A minisztériumban Redő helyére Berda Ernőné került. Redő emlékiratai a Népművelési Minisztériumban, a Szépművészeti Múzeumban, illetve az Iparművészeti Főiskola élén töltött éveiről: *Az első ötven év*. Budapest, 2013. 162–172., 174–182., 182–188.

ha ő azt mondja, akkor biztos nincs pénz, de amikor lesz, akkor majd fog nektek adni. Ezután jöttek a racionalizálások – ugye, így hívták azt, hogy ki kellett dobni egy pár embert. Redő abszolút tisztességes és becsületes ember volt – ez '55-ben volt –, és még nagy viták voltak, mert az utasítás az volt, hogy a szociális helyzetet, a tudományos eredményeket, mindent figyelembe kell venni. Redő összehívott egy értekezletet, ahol az egyik ezt mondta, a másik azt mondta. Az értekezlet végén pedig Redő kijelentette: „Én őszintén megmondom, nem ismerem ki magam ebben a helyzetben.” És erre Gerszi Teréz barátnőnk, aki a múzeum legjobb művészettörténésze (7., 8. kép), azt mondta, hogy: „Redő elvtárs, vonja le a konzekvenciákat!” Az értekezlet így ért véget, és másnap reggel – akkor még fél kilencre jártunk be – 9-kor Redő házi telefonon felhívta Gerszi Terézt, és azt mondta, hogy: „Gerszi elvtársnő, én gondolkodtam azon, amit maga tegnap mondott, és levontam a konzekvenciát, reggel bementem a minisztériumba, és lemondtam.” Így végződött Redő főigazgatósága.

L.: Ez szokatlan történet ebben az időben.

Sz.: Egészen szokatlan. És az egész későbbi pályája is ilyen volt, mert akkor mint régi kommunisztát nem hagyták állás nélkül, hanem kinevezték az Iparművészeti Főiskolára művészettörténet-tanárnak. Továbbra is jóban voltunk vele. Be is járt a múzeumba. Időnként meglátogatott minket, főleg Radocsayval meg velem, meg Gerszivel találkozott. Később, egy-két év múlva találkoztunk vele, és kérdeztük, hogy mi van a főiskolán, és azt mondta, hogy: „Fölmondtam. Hát képzeljétek el, Schubert Ernő⁶⁹ nekem magyarázza azt, hogy mi az a szocialista realizmus. Hát kell ez nekem? Fölmondtam.” Nem tudtak már mit csinálni vele, a lektorátushoz tették, a Képzőművészeti Lektorátushoz, amelyiknek el kellett döntenie, hogy mi a realista és mi a nem realista, mit vegyen meg az állam, és mit ne vegyen meg az állam. Egy vagy két év múlva megint találkoztunk, és kérdeztük, hogy mi van vele. „Kiléptem. Ezek akarják nekem megmondani, hogy mi a jó?, amikor látom, hogy az egy vacak. Hát, ez nekem nem kellett.” Akkor visszavonult Leányfaluba, és attól kezdve a feleségével⁷⁰ együtt, magánemberként gobelineket készítettek, amit ma is csinál.

8. Szilágyi János György és Gerszi Teréz.

Fotográfia. © Forster Központ,
Tudományos Irattár

⁶⁹ Schubert Ernő (1903–1960) festő, az Iparművészeti Főiskola rektora (1948–1952), tanára.

⁷⁰ Vörös Rozália (1919–1992) festőművész.

9. Szilágyi János György. Fotográfia.

© A család tulajdonában

M.: A felesége ki volt?

Sz.: Vörös Rozáliának hívták. Meghalt most már elég régen, művész volt. Viszátérve 56-ra: mi a forradalomban nem vettünk aktívan részt, lelkesek voltunk, és volt itt forradalmi bizottság, amelyiknek én voltam az elnöke, de lényegében nem csinált mást, mint hogy a beérkezett panaszokat fölülbírálta. De még előbb megmondtam ennek a Komlósinak, hogy micsoda egy disznó, hogy bement az ÁVH-hoz bemártani Lajta Editet, akit közben kiengedtek. Mire ő külön hátrajött a szobámba, és azt mondta, hogy te vagy a legdemokratikusabb ember, akivel életemben találkoztam. Azután följelentett, de az két héttel később volt. A forradalmi bizottságban az volt a tevékenységünk, hogy emberek ügyét tárgyaltuk, azokét, akiket előzőleg kidobtak, ezért vagy azért, és most rehabilitálást kértek, vissza akartak jönni a múzeumba. Volt

egy Biró Béla⁷¹ nevű művészettörténész, akit azért dobtak ki, mert forgácsokat lopott, ami egy szerencsétlen és nyomorult ügy, de hát szegénynek rossz fizetése volt, szegény emberek voltak, a folyosón valamit éppen csináltak, és a maradék fát hazavitte tüzelni. Na, ő is beadta a kérvényét, én pedig mint a forradalmi bizottság elnöke, azt mondtam, hogy ez nem ide tartozik, mi nem polgári bűnözőket rehabilitálunk, hanem politikai ügyekkel foglalkozunk. Biró Béla azután disszidált, és Amerika-szerte, talán nem olyan nagyon szerte, de Amerikában azt terjesztette, hogy én üldöztem el Magyarországról. Ami eszerint igaz is volt. Aztán volt egy össz-múzeumi forradalmi bizottság is, amelyikben a múzeum kiküldöttjeként részt vettem, de ott nem csináltunk semmit. Az a bizottság semmit nem csinált.

M.: A káderlapok előkerültek?

Sz.: A káderlapok előkerültek. Hát, mit tagadjam, az én káderlapomon az volt – már a múltkor mondtam, hogy Berdáné, a korábbi párttitkár elcsodálkozott azon, hogy

⁷¹ Biró Béla (1899–1982) művészettörténész, kritikus. A háború alatt, Kolozsvárott, az erdélyi művészetről írt cikkeket az *Erdélyi Helikon*ba, kiadta Barabás Miklós önéletrajzát (Kolozsvár, 1944.), 1947–1955 között a Szépművészeti Múzeumban dolgozott; szerkesztette és részben készítette a máig egyetlen összefoglaló magyar művészettörténeti bibliográfiát (*A magyar művészettörténelmi irodalom bibliográfiája*. Szerk. Biró Béla. Budapest, 1955.). 1956-ban Bécsbe, majd Kanadába ment, egyetemen tanított, 1970-ben visszatért Bécsbe és 1982-ig a Mindszenty Múzeum gondnoka volt.

én tudom, hogy mi az értéktöbblet –, hogy vezetésre alkalmas, feltétlenül számításba kell venni mint vezetésre alkalmas embert. Nem szépítem a dolgot, csak a legjobbakat írták rólam.

L.: (nevetés): És szégyellted...

Sz.: Nem, én nem szégyelltem. Az Devich Sándor volt – azt hiszem, már a múltkor mondtam –, a restaurátor, aki azt mondta, hogy ő szégyelli, hogy az elmúlt időkben semmilyen büntetést nem kapott. Én kezdettől fogva elképzelhetetlennek tartottam azt, hogy a forradalomnak sikere legyen, és ezt szűkebb körben meg is mondtam. Ahogy emlékszem, azt mondtam Gerszinek – főleg ő volt lelkes, mondta, hogy dehogynem lesz sikeres, nagyon szépen halad –, hogy én a világtörténelemből nem tudok példát arra, hogy egy agresszív nagyhatalom visszavonta volna a hadseregeit azért, mert kiderült, hogy

ellenkezne egy száz évvel azelőtti közigazdász véleményével. Mert ugye azt mondták, hogy amit a Szovjetunió csinál, az összeegyeztethetetlen a marxizmussal. Szóval, én elképzelhetetlennek tartottam, hogy visszavonuljanak, mert ismertem az athéni demokrácia történetét, és olvastam, hogy amikor az athéniak megszervezték a déloszi szövetséget azzal, hogy a tagjai csak fizessenek, ők majd mindenkit megvédenek. És amikor Mélos ki akart lépni a szövetségből, illetve semleges akart maradni, akkor azonnal megjelent az athéni hajóhad, és az athéni követek elmagyarázták nekik, hogy ezt miért nem engedhetik meg: mert akkor ez precedens volna a többieknek. Utána lerombolták Mélost. Én tehát egy pillanatig sem gondoltam arra, hogy ez a kilépési kísérlet sikerülni fog, de arra sem gondoltam, hogy nem kellene támogatni. Hát, amennyire szóban meg vitákban lehetett.

M.: Bejártak a múzeumba?

Sz.: Bejártam, sőt itt is laktunk. Kilenc vagy tíz napig, mert Budán laktam, fönna a hegyen, és kezdetben a hidak is le voltak zárva. (9., 10. kép)

M.: És a család otthon, izgultak?

Sz.: Telefonösszeköttetés volt, úgyhogy nem izgultak.

L.: Igen, a szomszéd francia követségen is ez volt a helyzet, a követ a Csaba utcából nem tudott bejárni. És a helyettes vitte az ügyeket.

Sz.: Szóval, itt laktunk benn, semmiben nem vettünk aktívan részt. Én nem voltam meglepve az eseményeken, mert valahogy egyszerűen az említett ókortörténeti tapasztalataim alapján nem tudtam elképzelni, hogy az események másképpen alakulnak. Főleg amikor a szuezi ügy elkezdődött, akkor teljesen világos lett számomra,

10. Szilágyi János György és felesége.

Fotográfia. © A család tulajdonában

hogy ebből a forradalomból nem lesz semmi, csak az a kérdés, hogy mennyire lesz véres a leverése. De mondom, ez nem jelentette azt, hogy negatív lett volna a véleményem az egészről. Ez volt egyébként a fegyelmi ügyem tárgya is. Komlósi persze följelentett, és körülbelül decemberben – ha jól emlékszem – került sor arra, hogy megvizsgálják a múzeumiaknak a forradalom alatti magatartását.

M.: Elég gyorsan...

Sz.: Lehet, hogy később volt. Akkor Dobrovitsot, az említett Dobrovitsot, aki főnököm volt egy ideig, aztán később átment az Iparművészeti Múzeumba főigazgatónak, őt nevezték ki a minisztérium múzeumi osztályának vezetőjévé, azzal, hogy tisztítsa meg az ellenforradalmi elemektől a múzeumokat. Dobrovits berendelt az Iparművészeti Múzeumba (mi még a Kerényi-körből voltunk régi barátságban), a minisztériumi helyettesét is berendelte, és elmondta, hogy miattam maradt fenn tartósan az ellenforradalmi hangulat a múzeumban, ezért engem eltávolítanak a múzeumból, és két választásom van.

L.: Ezt neked mondta?

Sz. Igen, nekem. Elmondta a helyettese jelenlétében, aki mint tanú volt jelen, hogy választhatsz Szombathely és Debrecen között.

M.: Ott is múzeumban?

Sz.: Múzeum, igen. Ez az „áthelyezés alacsonyabb munkakörbe” című fegyelmi paragrafus. A fegyelmi szabályzat 113/C paragrafus azt mondta, hogy ez fizetéscsökkentéssel jár, de egy év a határideje. A másik, ami felmerült: nem jár fizetéscsökkentéssel, de határidő nélküli. Mondtam Dobrovitsnak, hogy: „Én az előbbi választom, és nagyon örülök, hogy a helyettesed itt van, mert amikor ez az év letelik, te már rég nem leszel a minisztériumban.” Erre Dobrovits felháborodott, hogy hogy mondhatok ilyeneket, és hogy most ezen jár az eszem. Jól letolt. Utána – úgy fél öt körül volt – elbocsátott, és mondta, hogy majd meglesz a hivatalos fegyelmi tárgyalás. Én szokásom szerint visszajöttem a múzeumba, és este 8-kor – akkor még ilyen rossz idők voltak, csak 8-ig lehetett bent lenni – hazaindultam. Akkor a Nagykörúton még a 12-es autóbusz járt végig. Én az Oktogonon fölszálltam az 1-es autóbuszra, a hátsó peronon ott állt Dobrovits, és azt mondta, hogy: hú, de jó, hogy jössz, adjál egy forintot, mert nem tudom megváltani a jegyemet. Ezután megváltottam Dobrovits jegyét, és hazamentünk. Aztán jött a fegyelmi tárgyalás – azt hiszem, hogy áprilisban volt a tárgyalás –, közben anyagot gyűjtöttek rólam. Többek között Trencsényi-Waldapfel Imrétől, aki azt mondta, hogy sajnos, ellenforradalmár vagyok. Tudniillik én Waldapfellel találkoztam a forradalom alatt, lehajtott fejjel kullogott az utcán, én meg mondtam neki, hogy Imre, neked nincs mitől félned, te jó szakember vagy, majd klasszika-filológus leszel. De ez nem elégítette ki, úgyszólván megalakulása után azonnal be is lépett a munkásőrségbe – mint tudjuk –, és mindenáron beszélni akart velem. Ez egy régi barátság volt, és én tudtam, hogy mi a helyzet. Nem akartam beszélni vele. De egyszer valahogy márciusban, amikor egy ókortudományi bizottsági ülés volt, nem tudtam kikerülni, mert az ő szobájában volt, és mondta, hogy maradj itt. Akkor beszélgettünk, és mondta, hogy hát ezek mind tiszta emberek voltak, és mondtam, hogy de hiszen Rákosi gyilkos volt. Ő

akkor azt mondta, hogy ezt visszautasítja, meg mit tudom én még mit. Erre azt mondtam, hogy akkor te gyilkosok cinkostársa vagy. Mondtam, hogy ezen még sokat lehetne vitatkozni, de azt mondta, hogy „Gyere el hozzánk, mert a feleségemben⁷² sokkal keményebb kommunistával fogsz találkozni, mint amilyen én vagyok”. Na, ebben maradtunk. Hát, természetes, hogy amikor utóbb megkérdezték Waldapfelt, és ezt tulajdonképpen az én érdekemben csinálták, mert azt remélték, hogy Waldapfel, mint régi barátom mentetetni fog, ő azt mondta, hogy sajnos, ellenforradalmár. Na, ilyenformán jött a fegyelmi tárgyalás, amelyiknek az volt a hivatalos tárgya, hogy én az ellenforradalmi hangulatot főnntartottam a múzeumban. Az igazi tárgya azonban nem ez volt. Mert Oelmacher Anna,⁷³ nem tudom, ismerted-e?

L.: Igen.

Sz.: Jóban voltunk vele azelőtt, ő megpróbált mentetetni, és azt kérdezte, hogy ugye, te azóta megbántad ezt, és ma már elítéled, hogy ilyesmiket mondtál? És mondtam, hogy nem. Na, tulajdonképpen ez volt – mint a fegyelmi tárgyalások legtöbbször – az igazi téma. Mondtam, hogy nem látok semmi okot arra, hogy Nagy Imrét elítéljem, és ezzel lényegében vége is volt a tárgyalásnak. Még egy kicsit kérdeztek így és úgy, de mondtam, hogy én azzal, amit akartak, egyetérték. Utána, amikor elterjedt, hogy hogyan folyt a tárgyalás, Gerevichné⁷⁴ azt mondta nekem, hogy „Nem értem, hogy maga, egy ilyen okos ember, nem tudta, hogy mit kell felelni?” És azt mondtam neki, hogy nézze, Ica, vannak dolgok, vannak esetek, amikor a válasz nem fej, hanem gyomor kérdése. Aztán jött a nyilvános ítélethirdetés. Dobrovits még mint főosztályvezető kihirdette a vádat, és azt, hogy engem áthelyeztek vidékre...

M.: És az a verzió maradt, hogy...

Sz.: ...hogy tartósan főnntartottam az ellenforradalmi hangulatot. Még megkérdezte, hogy az utolsó szó jogán akarok-e valamit mondani? Mondtam, hogy csak annyit, hogy ebből az egészből semmi nem igaz. Erre Dobrovits azt mondta, hogy jobban tennéd, ha azon gondolkodnál, hogy hogyan bánd meg a bűneidet, mint hogy ilyeneket mondjál. Na, ezzel lezárult a dolog.

L.: Bűnökről beszélt?

Sz.: Igen. Én ezután elmentem Debrecenbe, ahová, mint mondtam, januárban még tanárnak hívtak. Aztán mint segéd-muzeológus kerültem Debrecenbe, ahol a Déri Múzeumban egy és negyed évet, boldog egy és negyedévet töltöttem.⁷⁵

⁷² W. Petrolay Margit (1908–1997) író, regény- és mesekönyv-író, műfordító.

⁷³ Oelmacher Anna (1903–1991) rajztanár, festő, művészetkritikus, művészetpolitikus. A Szocialista Képzőművészek Csoportjának tagja. 1950–1954 között a Szépművészeti Múzeumban dolgozott, majd 1957–1970 között az MNG Grafikai Osztályának vezetője volt.

⁷⁴ Gerevich Lászlóné szül. Vattai Ilona (1921–1988) művészettörténész, 1953–1973 között a Szépművészeti Múzeum, illetve az MNG Régi Magyar Gyűjteményében dolgozott, 1971–1973 között az utóbbi vezetője.

⁷⁵ Fentebb már említett Munkakönyve szerint SzJGy 1957. július 25. és 1958. október 1. között dolgozott a Déri Múzeumban.

M.: Le is költözött oda, vagy hétvégén hazajárt?

Sz.: Szombat-vasárnapra hazajöttem, de egyébként ott laktam. A munkaszobámban volt egy ágy. Én szigorúan értelmeztem a jogszabályokat, és azt mondtam, hogy az elő van írva, hogy fél kilenckor el kell kezdeni a munkát, de sem az nincs előírva, hogy utcai ruhában, sem pedig az, hogy ülve. Úgyhogy én fél kilenckor az ágyamban elkezdtem olvasni. A szobám a debreceni pártbizottság irodájára nézett, és a múzeumiak meg voltak győződve arról, hogy engem állandóan távcsővel figyelnek, úgyhogy senki sem mert bejönni a szobámba. Ez a félelem olyan mértékű volt, hogy körülbelül három hónap múlva az akkori igazgató, Balogh István,⁷⁶ akit aztán később kidobtak mint ellenforradalmárt, bejött hozzám, és azt mondta, hogy „Kérlek szépen, nekem holnap be kell mennem a minisztériumba” (akkor már Dobrovits nem volt ott, csak a helyettese)...

L.: Dobrovitsot kirúgták...

Sz.: Kirúgták, igen. Világos volt, hogy hamar rájönnek, hogy ő erre a feladatra nem alkalmas. Tehát Balogh mondta, hogy fölrendelték Budapestre. Dobrovits egykori helyettese, Lakatos volt ott, aki később a Petőfi Irodalmi Múzeumnak lett az igazgatója,⁷⁷ nem Lakatos Ernő.⁷⁸ Szóval, Balogh mondta, hogy Lakatos telefonon azt kérdezi, hogy te lejársz, vagy nem jársz le Debrecenbe, mit válaszoljak neki? Szóval, három hónap alatt nem tudta azt, hogy én hétfőtől szombatig ott vagyok a múzeumban, mert ennyire nem mertek a közelembé jönni. Én persze megnyugtattam, hogy a munkaidőmet itt töltöm, csak szombaton megyek föl Pestre.

M.: És mit csinált ott?

Sz.: Azért választottam Debrecenre, mert tudtam, hogy ott van egy klasszika-archeológiai gyűjtemény, meg szakkönyvek az egyetemen. Több tanulmányt is írtam ennek a gyűjteménynek az anyagából, és megszerveztem a múzeumi könyvtárat, aminek nem volt sok értelme. A múzeumnak volt egy folyóirata, amelyet akkor én szerkesztettem, és amellyel nemzetközi cseréket szerveztem. De amikor két év múlva visszamentem, kibontatlan csomagokban álltak a cserefolyóiratok. Senkit nem érdekeltek. Mindezenre egy kötetet én szerkesztettem a *Déri Múzeum Évkönyvéből*, és ma is büszkén gondolok arra, hogy a magyar pártztorfaragványok művészi fejlődéséről Béres András⁷⁹

⁷⁶ Balogh István (1912–2007) néprajzkutató, történész, levéltáros, politikus (Nemzeti Parasztpárt). 1950–1957 a Déri Múzeum (Debrecen) igazgatója, majd 1957 végén ’56-os politikai szereplése (Petőfi Párt) miatt büntetésből áthelyezték a nyíregyházi múzeumba. Mint a Nyíregyházi Állami Levéltár igazgatója ment nyugdíjba.

⁷⁷ Lakatos László (1911–1969) tanár. 1948-tól a Közgyűjtemények Országos Főfelügyelőségén és a Múzeumok és Műemlékek Országos Központjában, a Népművelési, majd a Művelődésügyi Minisztérium múzeumi osztályán dolgozott, 1963–1969 között a Petőfi Irodalmi Múzeum főigazgatója volt.

⁷⁸ Lakatos Ernő (1930–) hivatásos katonatiszt, pártmunkás. 1982–1988 között az MSZMP Központi Bizottsága Agitációs és Propaganda Osztálya vezetője volt.

⁷⁹ Béres András (1928–1993) néprajzi muzeológus, 1950-től dolgozott a Debreceni Déri Múzeumban, 1957–1969 között igazgató; 1970–1988 között a Hajdú-Bihar Megyei Levéltár munkatársa volt. 1950-ben alapította és haláláig vezette a Debrecen Népi Együtttest.

néven írt cikkem⁸⁰ osztatlan elismerést keltett. Ez volt tudniillik az új igazgató. Mert jött októberben a bizottság – ugye, először Budapesten kellett befejezni a tisztogatást. Aztán Debrecen is sorra került – akkor még Dobrovits volt. De lehet, hogy szeptemberben volt, ezt már nem tudom. Dobrovits vezetésével bőrkabátos emberek érkeztek: Dobrovits összehívta reggel a múzeum dolgozóit, és mondta, hogy vizsgálatot tartunk, mindenki menjen a helyére, és csak csinálja fegyelmezetten a dolgát, mindenkit meghallgatunk. Aztán felém fordult, és azt mondta: „Veled, János, még külön beszélni szeretnék.” Azt mondtam magamban, hogy ajaj. Mert hiszen vagy 25 éve ismertük egymást. Akkor Dobrovits bejött hozzám, és azt mondta, hogy „Öregem, nekem ezekkel most együtt kell ebédelni az Arany Bikában, és nincs egy fillérem sem. Adjál kölcsön ötven forintot!”

L.: Mondd ki, mert nem mindenki tudja, hogy alkoholista volt.⁸¹ Azért nem volt soha pénze.

Sz.: Igen; többek közt azért. És mondtam neki, hogy de Csala – mert így hívtuk –, te leszállítottad a fizetésemet, és emellett minden szombaton vonatjegyet kell váltanom, úgyhogy légy szíves, ezúttal add meg elsején a pénzt. Természetesen – felelte. Mondanom sem kell, soha nem kaptam meg a pénzt. Mindenesetre este, amikor lezárták az aznapi vizsgálatot, és megint összehívták a társaságot, megköszönték az együttműködést, és mondták, hogy holnap reggel folytatják. Dobrovits kihirdette, hogy a bizottság most munkája végeztével az Arany Bikában vacsorázik. És újra felém fordulva: „János, ha akarod, velünk tarthatsz.” Mondtam: nem, nem. Másnap kihirdették, hogy Balogh Istvánt, az igazgatót fölmentették, mert ellenforradalmár volt, nem tudom már pontosan, mivel indokolták. Ma is él Balogh István, jóban vagyunk, amíg ott voltam, mindig meglátogattam debreceni házában. Helyette az említett Béres Andrást nevezték ki igazgatónak, aki sötét figura volt. A helyi táncegyüttesnek is a vezetője volt. Állítólag ebben nagyon tehetséges volt, a néprajzban nem. Úgyhogy amikor azt a cikket írta az *Évkönyv*-be a faragványokról, akkor mondtam neki, hogy így nem lesz jó, majd én megírom. Nagyon hálásan vette. [...] Ahogy mondtam, én ott nagyon jól éreztem magam, mert zavartalanul dolgoztam. Ebben az időben kezdtem el azt a kétkötetes munkát, *A görög művészet világát*, amely aztán '62-ben jelent meg.⁸² Ez a görög művészet antik írott forrásainak tudomásom szerint máig egyedülálló gyűjteménye. Egy és negyed év múlva azután visszahelyezték a Szépművészeti Múzeumba.

⁸⁰ A Déri Múzeum Debrecen környéki díszes pásztorbotjai. *A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve*, 1957. 83–118.

⁸¹ SzJGy édesanyjának egyik levelezőlapján (1946. július 1.) olvasható: „Csaláék aludtak itt a múlt héten, nagy, reggelig tartó duma volt, Csala italt kért, én emlékeztettem arra, mikor Téged ital miatt kirúgott, és kereken megtagadtam kérését. Kijelentette, hogy dög vagyok, úgyhogy párban is vár rád.”

⁸² *A görög művészet világa. A görög képzőművészetek archaikus és klasszikus korának írott forrásai*. I–II. Budapest, 1962. (Európai Antológia: Görögország) – Genthon István ezzel a címmel írt recenziót a kötettről: Görög művészet kortárs szemmel. *Művészet*, 4, 1963, 10. 39–40. észlelve SzJGy művészet-szemléletének újszerűségét.

M.: Automatikusan, vagy kérelmezni kellett?

Sz.: Nem automatikusan, de ez csak mellékes dolog. Mikor elmentem, ketten voltunk a múzeumban antikosok, én és Castiglione László, akit aztán az én helyemre kineveztek osztályvezetőnek. De Castiglione igazából az Akadémia Régészeti Intézetébe akart kerülni, amelyik akkor éppen kialakulóban volt. Ezt én tudtam, mert a bizottságnak akkor még tagja voltam, amikor döntöttek róla.

L.: És tagja maradtál a bizottságnak?

Sz.: Nem, csak márciusig. Akkor minden állásomtól megfosztottak. Fogarasi fölszóltott, hogy mondjak le az *Archaeologiai Értesítő* főszerkesztéséről. Én azt üzentem neki, hogy én nem mondok le, mert én nem is kértem, hogy nevezzenek ki. Ő kért rá, hogy vállaljam el, hát akkor mozdítson el ő. El is mozdított,⁸³ a többi helyről is elmozdítottak persze. Végre '58 őszén sor került arra, hogy megalakult, egyelőre kutatócsoport formájában, az Akadémia Régészeti Intézete. Tudtam, hogy Castiglione oda akar kerülni, úgyhogy egy szombaton hazajöttem (akkor már rég letelt az egy év, Dobrovits elment, Lakatos nem mert intézkedni, mert nem volt párttag), s mondtam Castiglioniénak, hogy: „Te, én gondoltam, hogy itt reménytelen az én helyzetem, én inkább az akadémiai intézetbe megyek. Ott úgyis kell egy klasszika-archeológus.” Mire Castiglione hétfőn reggel hanyatt-homlok fölrohant a miniszteriumba, és azt mondta, hogy engem azonnal hozzanak vissza, mert hiszen lejárt a fegyelmiben előírt időm, ez törvénytelen stb. Úgyhogy Lakatos visszarendelt a múzeumba. És Castiglione ment a Régészeti Intézetbe.

L.: Ez tudatos volt?

Sz.: Persze.

L.: Tudtad, hogy Castiglione oda akar menni, és meg fogja akadályozni...

Sz.: Pontosan.

L.: Ő lett a vezetője?

Sz.: Nem ő lett a vezetője. A helyettese lett.

L.: Ja, a helyettese. Tudom, ott ebédeltünk gyakran Lackó Miklóssal. Ma is áll még az akadémiai étkezde.

Sz.: Én tehát folytattam a múzeumi életet, és közben ide került Bíró elvtárs, akit talán már a múltkor említettünk. Halálosan jóindulatú ember volt, Ratkó Anna férje. Azelőtt suszter volt, de a párt a művészet vonalára vezette, beírátták az egyetemre művészettörténésznek, amikor kinevezték ide főigazgató-helyettesnek, egy ideig párttitkár is volt, de azt aztán átadta Harasztiné Takács Mariannának. Bíró főigazgató-helyettes volt, de Pigler⁸⁴ volt a főigazgató, aki pártonkívüli volt, úgyhogy Bíró elvtárs lett az eszmei irányítója a múzeumnak. Engem szeretett, ahogy Genthont is

⁸³ SzJGy-öt az MTA II. Osztálya titkára értesítette, hogy azok sorában, „akik az ellenforradalmi események idején vagy azokat követően akár az Akadémián, akár más munkakörükben tanúsított magatartásukkal méltatlanokká váltak akadémiai tisztségek viselésére”, az ő tagságát a Régészeti és Művészettörténeti Bizottságban és az *Archaeologiai Értesítő* szerkesztőbizottságában megszünteti.

⁸⁴ Pigler Andor (1899–1992) művészettörténész, 1922-től dolgozott a Szépművészeti Múzeumban, 1956–1963 között főigazgató.

– mint majd később kiderül – szerette, és azt mondta nekem, amikor hazajöttem – tán egy év múlva, de te ezt jobban tudod, hogy mikor alakult meg a Foxi-Maxinak becézett intézmény, a marxista-leninista esti egyetem⁸⁵ –, hogy „Nézzé, tudjuk, hogy maga jóindulatú ember, most alkalom adódott arra, hogy teljesen rehabilitálja magát. Magát ajánlottam fölvételre a marxista egyetemre, úgyhogy menjen el a felvételi vizsgára!”

M.: És melyik szakra?

L.: Ott volt valamilyen kulturális szak.

Sz.: Volt, igen. Én megköszöntem Bíró elvtársnak, és mondtam, hogy igyekezni fogok nem szégyent hozni rá, de magamban nagyon röhögtem a dolgon. Jött a felvételi vizsga. Először volt egy ideológiai kérdés, valami a marxizmusból, amelyet én nagyon jól ismertem, és elmondtam, hogy mi a marxi elmélet lényege. Akkor azt mondta a vizsgáztató, hogy most nézzünk egy nemzetközi politikai kérdést. Akkor Titóval kapcsolatban kérdezett valamit, és akkor engem már szenvedélyesen érdekelt minden, úgyhogy teljesen up-to-date voltam a politikai dolgokban, és elmondtam, hogy mi a probléma, és mit mondott Tito. Nagyon meg volt elégedve és azt kérdezte, hogy: hol dolgozik az elvtárs? És mondtam, hogy most a Szépművészeti Múzeumban. Mi az, hogy most? Mondtam neki, hogy másfél évig, mint ellenforradalmár a debreceni Déri Múzeumban voltam. És nagyon tapintatosak voltak, mert Bíró elvtárs két hét múlva azt mondta nekem, hogy magát nem vették fel, azt mondták, hogy ezentúl fiatalabbakat küldjek. Így aztán ezt valahogy megúsztam, de útlevelet nem kaptam. Akkor kezdődtek a külföldi utazások. Először volt egy görögországi társasutazás, '59-ben, amelyiken Devecseri részt vett, de én nem, mert nem kaptam útlevelet. Mégpedig Fülep Ferenc⁸⁶ miatt, aki az ÁVH-sa volt az egész múzeumi területnek; az ő bátyja a Fő utcában⁸⁷ volt őrnagy, az egyik vezetője volt a Fő utcai ügyeknek, úgyhogy ez egy ilyen ÁVH-s család volt, és Fülep mint a Nemzeti Múzeum főigazgatója egyúttal a diktátora volt az egész magyar régészetnek. Namármost, '56-ban, még amikor az *Archaeologiai Értesítő* főszerkesztője voltam, közöltem egy fulmináns bírálatot az ő könyvéről, amelyet Nagy Tibor írt.⁸⁸ Ez még '56 nyarán

⁸⁵ Foxi-Maxi (egy népszerű rajzfilm figurájáról): MSZMP Marxizmus-Leninizmus Esti Egyetem (MLEE), a pártiskolák, továbbképző tanfolyamok mintájára az MSZMP Budapesti Bizottság által 1957-ben alapított ideológiai továbbképző az értelmiség számára, különféle 1-3 éves kurzusokkal (filozófia, kultúra, vallástörténet stb.). 1979-től állami felsőoktatási intézmény volt, így az egyetemi oklevéllel egyenértékű végzettséget adott; a Villányi úton külön székházat is építettek az iskolának; 1990-ben megszűnt.

⁸⁶ Fülep Ferenc (1919–1986) régész, muzeológus, 1951–1953 között a Budapesti Történeti Múzeum főigazgató-helyettese, 1953-tól 1956-ig a Művelődési Minisztérium Múzeumi Főosztályának vezetője; 1956-tól haláláig a Nemzeti Múzeum főigazgatója.

⁸⁷ A Fő utcában (másik oldaláról ismert néven: Gyorskocsi utcában) volt 1956 után a Budapesti Katonai Ügyészség, a Budapesti Katonai Bíróság és a Legfelsőbb Bíróság Katonai Kollégiuma. Két épületömbből áll, a Fő utcai tömb bírósági, a Gyorskocsi utcai börtön. A főbb politikai ügyeket itt tárgyalták.

⁸⁸ Nagy Tibor (1910–1995) régész, epigráfus. A szóban forgó cikk: Megjegyzések Intercisa történetének új feldolgozásához. *Archaeologiai Értesítő*, 82. 1955. 232–244. – a recenzeált könyv: Erdélyi Gizella –

volt, akkor ő főosztályvezető is volt valahol, már nem tudom, hol. Fölhívott és azt mondta, hogy: „fegyelmet indítok ellened”. Mondtam, hogy: „Ez nagyszerű, ez egy jó gondolat; azért, mert közöltem ellened egy cikket?” És mondta, hogy igen, azért.

De mentünk befelé a Petőfi-körös időkbe, úgyszólván három nap múlva fölhívott Fülep, hogy mégsem indítok ellened fegyelmet. Jó, így gondoltam én is. Na de, ezt nem felejtette el Fülep, természetesen. '59-ben Dobrovits utóda egy Németh nevű ÁVH-s tiszt volt, Németh András,⁸⁹ azt hiszem, aki elhatározta, hogy ő aztán most komolyan rendet csinál a múzeumban. Fülep Ferenc följelentett engem ennél a Németh Andrásnál, hogy Olaszországnak kémkedek, mert az *Enciclopedia dell' Arte Antica* című enciklopédiában az Akadémia megkerülésével írtam cikkeket, tudniillik akkor egy olyan szabály volt, hogy Nyugatra csak engedéllyel lehet cikket kiküldeni. Na most ezek a cikkek tényleg megjelentek. Bíró elvtárs, aki támogatóm volt, mondta, hogy nem, az lehetetlen, hogy én kém vagyok, de a szerencsém az volt, hogy Akadémiának volt egy előadója, Salamon Ágnes,⁹⁰ aki megtalálta a Régészeti Bizottságnak azt a jegyzőkönyvét, amelyikben engedélyt adnak nekem a cikkek kivitelére. És a jegyzőkönyvet Fülep is aláírta. Úgyszólván ha nem Németh András lett volna a főosztályvezető, akkor Fülepre nézve kínos ügy lett volna belőle, de ő azt mondta, hogy hagyjuk az egészet, mire Bíró elvtárs azt kérdezte, hogy: „Na, de akkor miért nem kap Szilágyi útlevelet Görögországba?” Erre Németh azt mondta, majd legközelebb, most hagyjuk ezt a témát. Aztán valahol egy dél-amerikai országban lett követ. Nem tudom, mi lett vele. Úgyszólván nem mentem el, és ki is számítottam, hogy én egyelőre nem számíthatok nyugati utazásra. Természetesen nekem is a legfontosabb az volt, hogy anyagot lássak, új anyagot ismerjek meg. A Szovjetunióba viszont el lehet menni, így jött létre '59-ben az utazásom, amiről a múltkor beszéltem. Közben valószínűleg – de ezt én most csak úgy a levegőbe mondom – a művészetről való egész gondolkodásom átalakulásában biztosan '56-nak is volt szerepe. Ha nem is közvetlenül, de erről nem tudok semmi közelebbit mondani. Mindezenetire, ahogy múltkor mondtam, egyre jobban érdekelt a művészet, amikor '59-ben egy csoporttal elmentem a Szovjetunióba. Úgy gondoltam, ha én most elmegyek a Szovjetunióba, és jövő évben az NDK-ba, akkor már több esélyem lesz arra, hogy '62-ben Nyugatra is kiengedjenek. Ez így is volt.

L.: Nem lehet az, hogy megint túl sok logikát tételeztél föl a rendszer működéséről?

Sz.: De joggal. Hát, ki tudja, hogy ezt bárki is figyelte-e, a dolog nem volt ilyen

Fülep Ferenc: Kőemlékkatalógus. *Itercisa (Dunapentele-Sztálinváros) története a római korban*. I. Budapest, 1954. (Archaeologia Hungarica, 33.) 233–276. és Fülep Ferenc: Epigráfia. 194–229.

⁸⁹ Németh András (1916–?) középiskolai tanár, rendőr százados. 1956 novembere és 1957 szeptembere között a BM Politikai Nyomozó Főosztályán rendőr nyomozó. 1959-ben a Legfőbb Ügyészségen dolgozott, majd 1960-ig a Művelődési Minisztériumban a Múzeum Főosztály vezetője volt, innen került a Magyar Országos Levéltárba. Ld. róla: Vargyas Lajos: *Kerítésen kívül. Emlékek életemből*. Budapest, 1993. 308–313.

⁹⁰ Salamon Ágnes (1923–1986) régész, 1953-tól a Magyar Nemzeti Múzeumban, majd 1960-tól 1983-ig az MTA Régészeti Intézetében dolgozott.

egyszerű. Közben volt ebben az időben Bíró elvtárs híres drezdai beszéde, amelyet a múzeumban azóta is csak így emlegetnek: „a drezdai beszéd”. Ugyanis Drezda a testvérmúzeumunk volt, mármint a drezdai képtár, és egyszer meghívták egy hivatalos látogatásra a múzeumot. Bíró elvtárs azt mondta, hogy ez egy olyan fontos politikai ügy, hogy neki kell vezetni a küldöttséget. De minthogy nem tudott németül, Fenyő Ivánt⁹¹ is magával vitte, aki akkor a Grafikai Osztály vezetője volt. Az elbeszélés Fenyő Ivántól származik. Végig mindenhol Fenyő Iván beszélt, de a végén, a búcsúzáskor azt mondta Bíró elvtárs, hogy „Most át kell adnunk az ajándékot a Drezdai Képtár főigazgatójának, és ez olyan feladat, amelyet csak én végezhetek.” Akkor a kiadványainkat kézbe fogta Bíró elvtárs odament a főigazgató elé és azt mondta, hogy „dasz”. Ez volt a drezdai beszéd. Ennyit tudott németül.

L.: A der, die, das-ból a das-t.

Sz.: Így, ilyen magyaros kiejtéssel, hogy „dasz”. Én akkor kezdtem el újra vázákkel foglalkozni. Volt egy nemzetközi Union Académique Internationale-vállalkozás, a *Corpus Vasorum Antiquorum*. Elhatároztam, hogy megcsinálom a magyar köteteket. Volt akkor a Louvre Antik Osztályának egy vezetője, akivel levelezés útján jóban voltam, Pierre Devambez.⁹² Ő nagyon támogatta ezt a dolgot, és azt írta, hogy kérjek támogatást az Union Académique Internationale-től. Itt a magyar akadémia képviselője Waldapfel volt, aki borzasztóan ambicionálta, hogy Magyarországnak devizát szerezzen. Ő ment el arra az ülésre, amelyiken kiosztották a támogatásokat, és örömmel mondta nekem, hogy 600 dollár támogatást kaptunk. És hogy ez a nemzetnek, meg az országnak meg mit tudom én, milyen jól jött. Én azt mondtam neki, hogy na jó, de ebből én 300 dollárt igénylek utazásra. Mert én nem tudom megcsinálni ezt a kötetet, ha nem láttam a külföldi múzeumok vázagyűjteményeit. Először azt mondta, hogy ez képtelenség, megfosztod Magyarországot a devizájától. Mondtam, ha nem adod nekem ezt a 300 dollárt utazásra, akkor adjuk vissza az egész 600 dollárt, mert nem tudom a kötetet megcsinálni. Ilyenformán Waldapfel kénytelen volt kiutalni nekem 300 dollárt. 1962-ben ezzel utaztam el 14 év után először Nyugatra, mégpedig három hónapra. Mert azt gondoltam magamban, hogy 100 dollár egy hónap. Hát, ezek nem voltak túl bőséges keretek, de rengeteg mindent láttam. Két hónapot Olaszországban és egy hónapot, életemben először, Görögországban töltöttem, ahol ugyanúgy, mint '48-ban Olaszországban, igyekeztem megtanulni a múzeumokat. Akkor kerültem először kapcsolatba a nemzetközi etruszkológia központjával, a firenzei *Istituto di Studi Etruschi*val. Mikor megérkeztem, éppen évi kongresszusát tartotta az *Istituto*.

Etruszkológus pályám elég groteszk módon kezdődött, és azt lehet mondani, hogy minden érdemem nélkül. Akkoriban Olaszországban rendkívül kiélezett volt a kereszténydemokraták és a kommunisták közötti harc, és a kommunisták nagyon közel voltak a szavazók száma tekintetében a kereszténydemokratákhoz. Ez persze

⁹¹ Fenyő Iván (1905–1978) művészettörténész, Fenyő Miksa fia. 1951–1978 között a Szépművészeti Múzeum munkatársa, 1955-től 1970-ig Grafikai Gyűjtemény vezetője. – SzJGy jó barátságban volt vele.

⁹² Pierre Devambez (1902–1980) francia régész, az Académie des Inscriptions et Belles-Lettres tagja.

tükröződött az etruszkológiában, és általában a klasszika archaeológiában is, ahol két vezéregénység volt. Mind a kettő zseniális. Az egyik Pallottino,⁹³ a római egyetem etruszkológus professzora. Ő volt a jobboldal vezető képviselője. A másik Ranuccio Bianchi Bandinelli,⁹⁴ a kommunista párt központi bizottságának tagja, aki egyébként grófi családból származott, és Siena nagy részének a tulajdonosa volt a családja. Ő volt a baloldali. Az a furcsa helyzet állt elő, hogy Pallottino Bianchi Bandinellit azért vetette meg, mert ez egy arisztokrata, Bianchi Bandinelli pedig Pallottinót azért, mert csak egy paraszt. De másfelől Bianchi Bandinelli azt mondta róla, hogy sötét reakciós, Pallottino pedig Bianchi Bandinelliről, hogy vörös gazember. Na most, ez a két ember volt a vezetője az etruszkológiának. Bianchi Bandinelli természetesnek találta, hogy aki Magyarországról jön, az kommunista. Úgyhogy azonnal javasolta, hogy engem válasszanak meg az Intézet tagjának, Pallottino viszont, aki néhány szót beszélt velem, amilyen okos volt, azonnal felismerte, hogy szó sincs róla, hogy én kommunista volnék, ezért ő is javasolta, hogy válasszanak be az intézetbe. Hát így lettem '62-ben az etruszk intézet tagja, ami ma is vagyok. Bár néhány korábbi cikkem alapján már ismertek, igazán csak akkor lehetett szó arról, hogy én komolyan elkezdjek az etruszkokkal foglalkozni, amikor régészeti hagyatékukkal megismerkedtem.

M.: Ez formális tagság vagy tényleges? Mit jelent az, hogy tagja lett az intézetnek?

Sz.: Azt jelenti, hogy rendszeresen elküldik a kiadványaikat, meghívják az évi *convegnó*kra, és ők fizetik az egész ott-tartózkodást. Ez nekem, nemcsak a deviza miatt, máig elég fontos dolog, mert mindig más helyen tartják a *convegnó*kat, és mindig kirándulásokkal is össze vannak kötve. Legutóbb, például a múlt évben Dél-Franciaországban volt, ami azt jelenti, hogy Marseilles-ben kezdődött és Montpellierben végződött, és közben végignéztük a lelőhelyeket és a múzeumokat. Mindezt az intézet tagjaként mint vendég élveztem. Fél Olaszországot beutaztam így, az évenkénti *convegnó*k során. És az Istituto adta ki életem legvastagabb könyvét, a kétkötetes könyvet az etruszko-korinthuszi vázákrol.⁹⁵

⁹³ Massimo Pallottino (1909–1995) olasz etruszkológus, egyetemi tanár, az *Istituto* egyik alapítója. 1946–1980: a római egyetem etruszkológus professzora. – Könyvének, *Gli etruschi / Etruscologia* egyik újabb kiadását 1958-ban Buba vette meg SzJGy számára, erről így ír neki Londonból képes levelezőlapon: „Pallottino könyvét megvettem és el is olvastam. A reád vonatkozó lábjegyzet olvasása közben büszkén mondtam magamnak: »Anch'io sono di scuole del Maestro«. (Szerettem volna ugyanezt etruszku mondani, de nem sikerült megfogalmazni a mondatot, gondolom, még az olasz a legautentikusabb.)” – Klasszikus művének magyar kiadását SzJGy szerkesztette: *Az etruszkok*. Ford. Jászay Magda. Budapest, 1980.

⁹⁴ Ranuccio Bianchi Bandinelli (1900–1975) olasz etruszkológus, marxista művészettörténész. – Hitler olaszországi látogatásakor őt és Mussolinit hivatalos minőségében Bandinelli kísérte Firenzében. Tisztségeiből a Salí-i köztársaság idején visszalépett, és a háború után az Olasz Kommunista Pártban játszott vezető szerepet. 1962-ben a római egyetem professzora volt.

⁹⁵ *Ceramica etrusco-corinzia figurata*. Parte 1: 630–580 a. C. Firenze, 1992. (Istituto Nazionale di Studi Etruschi et Italia. Monumenti Etruschi, 7); Parte 2: 590/580–550 a. C. Firenze, 1998. (Istituto Nazionale

Pallottinóval nagyon jóban voltunk. Amikor találkoztunk és négyszemközt beszélgettünk, mindig azt mondta, hogy mi még meg fogjuk élni, amikor Nagy Imrénék szobrot állítanak. Mindig ezzel búcsúzott el tőlem. És '89-ben diadalmasan azt mondta, hogy: „Ugye, igazam volt?!”

L.: Akkor nem lehetett igazi reakció. Mert Nagy Imrét nem a konzervatív jobboldal preferálta.

Sz.: Igen. De ő ebben nem volt igazi reakció, ő '56 leverését szovjet elnyomásnak tekintette, és minthogy szovjetellenes volt, természetesen Nagy Imre pártján volt. Azok a „finom nüánszok”, amelyek Magyarországon teljesen világosak voltak, őt nem érték el. Úgy vette, hogy mivel az olasz kommunista párt elítélte Nagy Imrét, hát ő Nagy Imre-párti.

L.: Lehetett volna Mindszenty-párti.

Sz.: Igen. De az nem volt. '68-ban, a diákmozgalmak idején ő volt az egyetemen az ellenzék vezére. A „reakciók” vezére. És tele volt az egyetem fala irkálva, hogy „abasso Pallottino”, „Le Pallottinóval”. Aztán minden elcsendesedett, mint máshol is. Tehát 1962-ben volt az első nyugati utazásom '48 óta, de ekkor már 14 évi olvasás után sokkal többet láttam és tanultam. Közben kicsit visszaugranék 1950-re, amikor meghívtak a szegedi egyetemre, és én azt mondtam, hogy nekem kiállítást kell rendezni. Dobrovits még mint osztályvezető⁹⁶ egyszer beállított, és azt mondta, hogy antik kiállítást kell rendezni. Én azt mondtam, hogy még életemben nem rendeztem kiállítást, mire azt felelte, hogy most majd fogsz. Nem sokkal ezután rendeztem az első állandó antik kiállítást, amely az első történeti felépítésű bemutatása volt a gyűjteménynek. Azelőtt anyag szerint volt csoportosítva; tehát egyik teremben a márványok, a másikban a terrakották. Rendezést később is csináltam, és szerettem is csinálni.

M.: Ezt így csinálták külföldön is?

Sz.: Volt, ahol igen, volt, ahol nem. A Vatikánban ma sem történeti kiállítás van.

M.: De Ön azt gondolta, hogy ezt az anyagot jobb így bemutatni?

Sz.: Én azt gondoltam, igen. Hogy ezt a megnövekedett anyagot egy történeti fonalra kell fölfűzni. Ma már nem egészen így gondolom, de az új kiállítás, amelyet hat éve rendeztem, és ma is áll, még történeti jellegű. De a vezető előszavában már jelzem, hogy ez a koncepció nem problémátlan. Ebbe most nem érdemes belemenni. Tehát 1948-tól kezdve a kiállítás-rendezés is az egyik fő feladatom volt. Gyűjteménygyarapításról nemigen volt szó, mert nem lehetett vásárolni. Amit behoztak, abból vásároltunk be. De ezt nem lehetett tervezni, nem szerepelt a programban. Viszont az én programom az volt, hogy az Antik Osztályból tudományos intézményt kell csinálni. Minthogy Magyarországon klasszika-archaeológiával, vagy ha másképpen fogalmazunk, ókori klasszikus művészettel csak a Szépművészeti Múze-

di Studi Etruschi et Italia. Monumenti Etruschi, 8). – Ld. még méltatásait Cornelia Kerényi-Isler, Nagy Árpád Miklós, Szabó Miklós, Marosi Ernő, Török László, Somlyó György tollából: *Buksz*, 12. 2000. 362–383.

⁹⁶ Ti. minisztériumi osztályvezető (Művelődésügyi Minisztérium).

um Antik Osztályán foglalkoznak tudományosan, ez volt az egyetlen hely, ahol egy tudományos intézetet lehetett kialakítani. Ezért a könyvtárépítés, amiről már a múltkor beszéltem, a kiállítás-rendezés, a különböző nyilvántartási kartonok, leltárak elkészítése, a fényképek és diapozitívok rendezése, szóval, ami egy tudományos intézethez kell, ezeket csináltam a közbenső, 1948–1962 közti években. A másik mániám az volt, hogy ennek az intézménynek mint klasszika-archaeológiai intézetnek a fő jelentősége abban van, hogy szemben áll azzal a kiírthatatlan provinciális szemlélettel, amely szerint Magyarországon a régészetben nekünk csak ahhoz van közünk, amit Magyarországon találtak. Elképzelésem szerint ez egy, hogy úgy mondjam, antinacionalista intézmény volt, bár ez rossz kifejezés, mert én sosem úgy képzeltem, hogy vagy-vagy, hanem hogy mind a kettőt, a hazai és a nem hazai anyagot is egyformán, egyenrangúan kell kutatni. Az én szándékom szerint a Szépművészeti Múzeum Antik Osztálya kellett hogy bizonyítéka legyen annak, hogy Magyarországon lehet nemcsak magyarországi anyaggal, hanem egyetemes klasszika-archaeológiai témákkal is a legmagasabb nemzetközi színvonalon foglalkozni. A monográfiám is tulajdonképpen ennek a bizonyítékául készült, cáfolatául annak, ami a fő érv volt, hogy itt úgysem lehet mást kutatni, mint magyarországi anyagot. Ez azonban az én meggyőződéseim szerint csak fedőneve volt annak, hogy nem is érdekel minket más. Tehát az volt számomra, csúnya szóval, ideológiailag az egész múzeumi munkámban a legfontosabb, hogy dokumentáljam: Magyarországnak ugyanolyan köze van Pheidiashoz, mint az olaszoknak vagy a franciáknak, vagy a többieknek. A Pheidias név ezúttal az ókortudomány egyetemességét jelképezi.

Visszatérve oda, ahol megszakítottam, az utazáshoz; '63-ban egy egészen váratlan ösztöndíjas görögországi utazáshoz jutottam. Az ösztöndíj úgy alakult, hogy Devecseri Gábor barátom, akinek mindig voltak pénzügyi koncepciói, elhatározta, hogy most egy olyan könyvet csinál, ami egyedülálló a világon: Odüsszeusz utazása. Elmegy Görögországba Gink Károllyal,⁹⁷ a fényképpésszel, lefényképezik azokat a tájakat, amik az Odüsszeia tájai, Gink csinálja a könyvbe a fényképeket, ő pedig az Odüsszeiából a saját fordításaival kíséri. Erre meglehetősen nagy pénzt is kaptak a Corvina Kiadótól, mert meggyőzték, hogy ez a könyv, amely természetesen angolul fog megjelenni, világsiker lesz. Készültek is az útra, de az utolsó pillanatban Devecserinek eszébe jutott, hogy na jó, hát ez mind szép, de mit fogunk mi Görögországban csinálni. Honnan tudjuk, hogy hova kell menni? Akkor az jutott eszébe, hogy hívjuk el Szilágyi Jancsit. Ez így is lett, úgyhogy én mint az ő ösztöndíjasuk mentem '63-ban egy másfél hónapos görögországi útra.⁹⁸

L.: Szóval, nem ösztöndíjat szerzett.

⁹⁷ Gink Károly (1922–2002) fotóművész. – SzJGy számára a Szépművészeti Múzeumban sok műtárgyfotót készített.

⁹⁸ A közös utazásról (Devecseri, Gink, SzJGy) Devecseri „Odüsszeusz hajója” c. írása szól, az *Epidauri ticskók, szőlők* c. kötetében, Budapest, 1969. Ott említi is SzJGy-öt. Devecseri korábbi, *Homéroszi utazás* c. könyvében, Budapest, 1961., SzJGy mint lektor szerepel a címlap verzón; ő akkor még nem utazhatott.

Sz.: Nem. Ők fizették, tehát az ő Corvinától kapott pénzükből utaztam én is, és Gink autójával mentünk. Én ezzel az ösztöndíjjal csúnyán visszaéltem. Ugyanis egyiküknek sem volt fogalma arról, hogy hova kell menni, és én bizony minden olyan helyre elvezettem őket, amelyeket én meg akartam nézni, mert azt mondtam, hogy ez meg az a hely nélkülözhetetlen, e nélkül nincs Odüsszeia-könyv. Jól végződött a dolog. Tényleg olyan dolgokat láttam, amiket autó nélkül nem lehetett volna elérni, és mindent le is fényképeztünk. Nagyon jó utazás volt, és semmi baj nem lett belőle, mert mikor hazajöttünk, kiderült, hogy egy angol ugyanezt a könyvet megcsinálta. Ilyenformán a könyvet nem kellett megcsinálni, és Gink máig sem mutatta meg nekem, hogy milyen fényképeket csinált. De ez rendkívül fontos utazás volt számomra. Voltak derűs epizódjai. Korfuba úgy jutottunk el – ugye oda nem lehet autóval menni –, hogy De Gaulle látogatást tett Athénban. Akkor a minisztérium azt mondta, hogy a magyarokat el kell távolítani erre az időre Athénból. És megkérdezték, nem tudnánk-e valami kirándulást csinálni.

L.: Ez milyen minisztérium volt, a görög?

Sz.: A görög, amelyik végig figyelemmel kísért minket természetesen az utazásunkon. Mondtuk, hogy jó volna, ha repülőgéppel Korfuba lehetne menni. Természetesen, mondták, és elküldtek minket Korfuba négy napra.

L.: De Gaulle-t féltették?

Sz.: De Gaulle-t féltették, mert hát a magyarok természetesen posszibilis merénylők. Mindenki gyanús volt. Te már nem emlékszel ezekre az időkre?

L.: De az, hogy Görögországban magyar turistákat...

Sz.: Nem turisták voltunk, hivatalos kiküldetés volt; a követséggel kapcsolatban voltunk. Ilyen gyanús dolgok, igen. Korfuba így jutottunk el a görög állam pénzén. Én aztán továbbra is azt csináltam itt, amit kellett. Közben az Ókortudományi Társaság főtítkára lettem,⁹⁹ 16 évig vezettem az Ókortudományi Társaságot és az *Antik Tanulmányok* kritikai rovatát. Aztán a '60-as évek közepe táján a Gondolat Kiadó felkért, hogy csináljunk egy görög művelődéstörténetet. Mátrai ötlete volt, hogy „Európa nagy századai” címen indítsanak egy sorozatot. Joggal gondolta úgy, hogy Magyarországon már nincs ember arra, hogy az egész európai művelődéstörténetet megírják, de kiválasztottunk belőle egy-egy kiemelkedő századot. A görög történelemből kiválasztották Periklész századát, az V. századot, mi pedig Ritoókkal és Sarkadyval együtt meg is csináltuk a kötetet. Ez '68-ban jelent meg. Elég nagy munka volt. Jellemző arra, hogy én eleinte mennyire nem tudtam, hogy mi az egyáltalán, hogy művészettörténet, hogy '54-ben írtam egy szégyenletesen rossz könyvet a görög művészetről. Mert azt hittem, hogy a gipszmásolatok, meg a könyv-képek alapján lehet görög művészettörténetet írni. És minthogy általános elismeréssel találkozott, főleg Fogarasi elvtárs részéről,¹⁰⁰ ez a könyv meg is jelent

⁹⁹ A Magyar Régészeti és Művészettörténeti Társulat SzJGy-öt távollétében 1945. május 16-án rendes taggá választotta. Az Ókortudományi Társaságnak, amely 1958-ban alakult meg, alapító tagja volt, 1964-től főtítkára.

¹⁰⁰ A könyvről elismerő írás jelent meg az MDP elméleti folyóiratában, amelynek ekkor Fogarasi Béla

'54-ben.¹⁰¹ Csak Fülep Lajos mondta meg, hogy ő semmi jót nem talált benne. Mondta, az ő szokott kedvességével. De ettől nagyon jóban lettünk, mert én elismertem, hogy igaza volt. Mindenesetre '67-ben már egész másképpen fogtam hozzá a dologhoz, mert akkor már nagyjából személyesen ismertem Görögországot. Akkor láttam csak igazán, hogy milyen rossz volt ez az '54-es könyv, hogy mi mindent nem tudtam, és mi mindent láttam rosszul vagy hiányosan. Közben megcsináltuk a *Művészeti lexikont*, Genthon főszerkesztésével. Azt hiszem, hogy – legalábbis az ókori része, amelyet én szerkesztettem – elég jól sikerült. Az ókori részt kitágítottuk az ókori Keletre is, ami egy másik fontos dolog volt számomra. Akkor kezdtem egyre inkább azzal a gondolattal foglalkozni, hogy a klasszikus Görögország egyeduralkodója a kutatásban és érdeklődésben, ez rossz koncepció, s hogy ebből ki kell szabadulni. Ezért egyharmadát a lexikon anyagának az ókori Kelettel töltöttük meg. Komoróczyt vontam be a munkába. Őt egyébként Debrecenben ismertem meg, mégpedig úgy, hogy az apja, akit a gimnáziumból ismertem, bár 8 évvel fölöttem járt – a református gimnazisták mind ismerték egymást, egyszer Debrecenben bejött hozzám. Egy nyurga fiatalembert hozott magával, és azt mondta, ez a fiam, aki ősztől kezdve ókortudománnyal foglalkozik, és szeretne megismerni. Innen kezdődik a barátságunk Komoróczyval.

L.: Szabó Árpád is Debrecenben volt akkor?

Sz.: Igen. '42-ben, de aztán '45 után, mint párttag rögtön Budapestre került.

L.: Egy időben nem voltak Debrecenben?

Sz.: Nem.

L.: Úgy rémlett, hogy ott a száműzetésben...

Sz.: Nem. Herman Jóska-val voltam együtt, akit mint sztálinistát helyeztek le Debrecenbe, Herman nagyszerű nyelvész volt, és szombatoként együtt utaztunk Pestre, jól elbeszélgettünk az életről. Ő két év múlva már párttitkár lett. Visszavették a pártba,

volt a főszerkesztője: Sarkady János: Jelentős kísérletek ókortudásunkban. [Szabó Árpád: Homéros; Falus Róbert: Sophoklész; Szilágyi János György: Görög művészet] *Társadalmi Szemle*, 9, 1954, 10. 125–135. – Szilágyi könyvéről 132–134., de a szerző mindhárom ismertetett műről megállapította, hogy: „Közös pozitívumaik mellett azonban hibáik is nagyrészt közösek. Főként azok a fentebb részletezett hiányosságok, amelyek a felépítményre vonatkozó tanítás alkalmazásában mutatkoznak.”

¹⁰¹ SzJGy első nagyobb görög művészettörténeti munkájáról (*Görög művészet*. Budapest, 1954.), amelyben a társadalomtörténeti szempontok álltak előtérben, barátja, Cini így írt levélben (1954. augusztus 3.): „Kedves Barátom! Nem is tudod, milyen nagy örömet szerezte nekem a Pheidiasról, a Parthenonról írott kicsiny – csak terjedelmére nézve kicsiny! – munkád megküldésével. Rég volt ilyen szép estém, – a metopék, frízek, rövidülések, demokrácia, osztályharc csak úgy zsonganak, cikáznak még mindig a fejemben. Újra s újra előveszem, ízlelgetem: »bizonyos tekintetben«, »bizonyos vonatkozásban«, »viszonylag teljesen«, »sokszor jelentősen«, »milyen viszonyban van a megelőző«, »elengedhetetlen feltétele« – ilyen s más megszámlálhatatlan kitételek, beretvaéles, pontos, célbataláló meghatározások élnek bennem tovább, erjednek, kavarnak – nem fogom elfelejteni őket! [...] Őszinte barátsággal üdvözlő s büszke Rád Dr. Karinthy Ferenc. P. S. Kár, hogy a szövegben tárgyalt képeket elfelejtettem megküldeni, s így egy szót sem értettem az egészről.”

később akadémikus lett, és Párizsban vendégprofesszor. Szóval, csináltuk a '60-as években a görög művelődéstörténetet, amelybe én főleg a művészeti részt írtam, és akkor történt egy váratlan dolog. Mi mindig viccelődtünk azon a múzeumban, hogy majd Ford-ösztöndíjat kapunk. A múzeumban ez viccnek számított, de '66-ban egyszer csak egy körlevelet adtak ki, hogy Ford-ösztöndíjra lehet jelentkezni. Ezen mi elmulattunk, mert nyilvánvaló volt, hogy úgysem kap senki Ford-ösztöndíjat. De én azt mondtam, hogy énnekem ne mondják, hogy azért nem kapott, mert nem is jelentkezett. Úgyhogy én kitöltöttem a jelentkező ívet, és behívtak. Jött egy amerikai bizottság meghallgatásra. Az volt az egyik kérdés (kilenc hónapos ösztöndíj volt), hogy hol akarom eltölteni. Én azt írtam be az ívre, hogy három hónap Amerika és hat hónap Olaszország. Nem kaptam meg az ösztöndíjat, amibe bele is nyugodtam. Nem is nyomoztam utána tovább, hogy miért, természetes, hogy nem kaptam meg. A minisztérium ezt nagyon rossz néven vette. Tudniillik a Ford-ösztöndíj egy ÁVH-s vállalkozás volt. Mégpedig olyan módon, hogy az amerikaiakkal megállapodtak – nem volt hivatalos a Ford-ösztöndíj –, hogy 25 embert mi választunk, és 25 embert az amerikaiak. Természetesen ez 25 ÁVH-st jelentett, amit az amerikaiak nagyon jól tudtak, és 25-öt, akiket ők választanak a minisztérium jóváhagyásával. Az egyetlen kikötésük volt, hogy hadiüzembe nem küldhetnek ösztöndíjast. Akiket ismertem, azok mind tényleg ÁVH-sok voltak. Főleg ipari üzemekbe mentek el kémkedni. A minisztérium nagyon dühös volt, hogy visszautasítottak, mert végre találtak egy embert, aki klasszika-archaeológus meg etruszkológus, ez teljesen veszélytelen, ez menjen. Úgyhogy távollétemben, éppen Olaszországban voltam, a következő évben megint beneveztek. Megint jött a meghallgatás. Ugyanaz a meghallgató volt, aki az előző évben, és azt mondta, hogy: nézze, ha amerikai ösztöndíjat kér, akkor nem lehet három hónap Amerikát és hat hónap Olaszországot, kérjen hat hónap Amerikát és három hónap Olaszországot, meg fogja kapni. Meg is kaptam egy három-negyedéves ösztöndíjat, amiből – ez '67-'68-ban volt – fél évet Amerikában töltöttem, és aztán három hónapot Olaszországban.

L.: Egyhuzamban?

Sz.: Egyhuzamban. Pontosabban, két és felet.

L.: Haza se kellett jönnöd?

Sz.: Nem, de két hetet Dániában töltöttem. Tudniillik ott van az egyetlen Etruszk Múzeum Olaszországon kívül. Az ösztöndíj idején az amerikaiak költségén lehetett beutazni egész Amerikát, csak meg kellett mondani, hogy hova akarok menni, milyen múzeumba. Elképesztően tökéletes volt a szervezés. Az első három hónapot New Yorkban töltöttem. Megtanultam a Metropolitan Múzeumot, meg a többi múzeumokat, és este 5-től 6-ig a Modern Művészeti Múzeumban töltöttem az időmet. Ott tanultam meg igazán a modern művészetet, mert tökéletes gyűjtemény volt a MOMA, ahogy ők hívták. A Guernicát ott láttam, meg rengeteg remekművet. Akkor ismertem meg az egész kortárs művészetet. Utána beutaztam Amerikát. Megmondtam, hogy hová akarok menni, és kaptam egy ívet, amelyiken napra, órára, percre megvolt, hogy melyik vonattal mikor indulok, hová érkezem, ki fog várni, melyik szállóba fog elvinni, és mennyi ideig maradok. Tehát Kaliforniáig beutaztam Amerikát, utána pedig, mint

már mondtam, Dániában voltam két hé-
tig, majd Olaszországban. Akkor már
elég otthonos voltam Olaszországban,
de még mindig volt egy pár hely, például
Szicília, ahol még nem voltam. Akkor
kezdett az etruszkológia az egyik fő ér-
deklődésem lenni. Emellett, mint említ-
tettem, az Ókortudományi Társaságot
akkor én vezettem,¹⁰² és próbáltam vala-
milyen színvonalat fenntartani, ami nem
volt könnyű dolog. Közben szenvedélyes
Akadémia-ellenes voltam, akkor is, aze-
lőtt is, és azután is.

L.: Ma is.

Sz.: Aminek természetesen vállaltam a
következményeit. Gyönyörűséggel, meg
kell mondanom.

M.: A Ford-ösztöndíj előtt nem pró-
bálták valamivel megbízni, nem tettek
valamilyen ajánlatot?

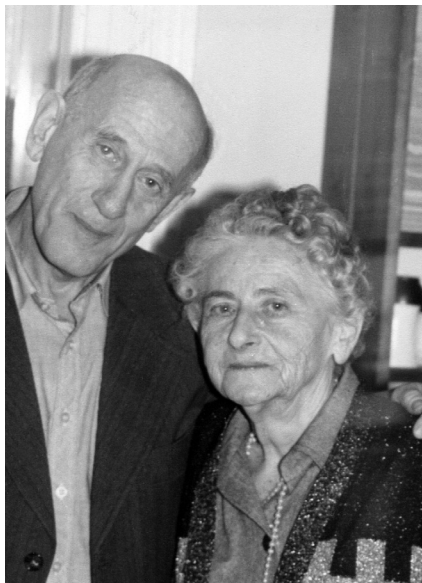
Sz.: Nem. Engem Kánya hadnagy úr el-
intézett egy életre. Én a másik 25-höz
tartoztam. Ami, gondolom, egy gentleman agreement volt az amerikaiakkal, hogy
25-öt mi, de a másik 25-öt, azt ők választják. Az a 25 pedig legyen tisztességes, vagy
mit tudom én, mi.

L.: Az a bizonyos *epepe* az Amerikába indulásod előtt volt?

Sz.: Igen. Indulásom előtt volt.

L.: Mi is volt a címe?

Sz.: Nem emlékszem. Indulás előtt, igen. Ahol Tekla¹⁰³ (11. kép) a tripper szerepében
remekelt.¹⁰⁴

**11. Szilágyi János György
és Dömötör Tekla. Fotográfia.
© A család tulajdonában**

¹⁰² SzJGy 1964–1991 volt az Ókortudományi Társaság főtítkára, ő szervezte a havi felolvasó üléseket, melyek a Társaság működésének legfontosabb részét képezik. Ugyanebben az időben tagja volt az *Antik Tanulmányok* szerkesztőbizottságának.

¹⁰³ Ti. Dömötör Tekla.

¹⁰⁴ Karinthy Ferenc megörökítette naplójában ezt az epepét is: „1967. október 15. Este Bródy Mártánál, Szilágyi Jancsi búcsúztatása – ugyanis Ford-ösztöndíjat kapott, s 9 hónapra Amerikába utazik. Végzőra megjött Devecseri Gabi Németországból, aztán Rényiék, Vajnáék, Monathék, Dömötör Tekla. Ez alkalommal Epepét adtunk elő, címe Amerika, Amerika. Hőse Hajmási János György (Szilágyi – én játszottam) egy görög vázával megérkezik a Szabadság-szobor elé, nagy reményekkel. A következő kép: Fordék egyik főembere Mr. Smith előtt. Hősünk magyarázza filológiai elképzeléseit, de az nem figyel oda, letorkolja, whiskyvel kínálja, közben rágógumit rág, cipője az asztalon (Rényi). Végül átadja a hősünket a művezetőjének (Monath Laj), s az el is vezeti a Ford gyárba, a futószalag mellé. Hajmási

L.: És Rényi Buba mint Kerberos...¹⁰⁵
(12. kép)

Sz.: Nem, az egy másik volt. Az Devecseri Gabiról szólt. Mármint ez a '60-as évek vége és a '70-es évek első fele – nem tudom, hogy ez mennyire van benne a köztudatban – a magyar kultúrának egyik virágkora volt. Elsősorban a zenei és képzőművészeti kultúrának, de nem kevésbé az irodalminak is, és ezekben az időkben én rendszeresen részt vettem mindenféle rendezvényeken. Elsősorban

12. Rényi Alfréd. Fotográfia.

© A család tulajdonában

az Andrássy úton, a Fiala Művészek Klubjában. Beke László¹⁰⁶ szervezte ezeket, és ott az új magyar képzőművészet minden tényleg értékes szereplője föllépett, bemutatta a műveit, viták voltak, Erdély Miklós¹⁰⁷ volt ott az egyik főszereplő, de a vezető Beke László volt. Kiállításokat is rendeztek. Volt akkor egy átmeneti rendelkezés, hogy három napnál tovább nem tartó kiállítást engedély nélkül lehet tartani. Na, erre különböző Budapest környéki kultúrházakban nagyszerű művészek, akiket egyébként nem engedtek szóhoz jutni, tartottak mindenféle kiállításokat. Minden-hová elmentünk. Akkor alakult az Új Zenei Stúdió,¹⁰⁸ amelyik számomra teljesen új zenét mutatott be. Kurtág¹⁰⁹ volt az egyik tagja, Eötvös Péter,¹¹⁰ aki most külföldön van, szintén részt vett benne, meg Jeney,¹¹¹ Vidovszky,¹¹² aki most Pécsen van, Sárly¹¹³ meg Dukay¹¹⁴ és Wilhelm András.¹¹⁵ Szóval, ők voltak a fő tagjai. Rendsze-

nem akar dolgozni, ragaszkodik a filológiához, de a művezető mindig újra visszaviszi a futószalaghoz: szó sincs görög művészetről, csakis itt tudják használni, à la Chaplin. Végül is hősünk kénytelen-kelletlen odaáll, csinálja. Az utolsó kép, a hős metamorfózisa. 9 hónap múlva ismét elhalad a Szabadság-szobor előtt (Márta), immár autóval, rágógumit húzva ki szájából, Coca-Colás és whiskys üvegekkel. Íme, az imperialista környezet hatása.” Karinthy Ferenc: *Napló. I. 1967–1969*. Sajtó alá rend. Jovánovics Miklós. Budapest, 1993. 106. – A Karinthy-napló itt idézett részében említett Bródy Márta azonos Vajna Mártával. A Hajmási János György név utalás Örkény „Kereplő” című novellájára.

¹⁰⁵ Kerberos: az alvilágot őrző szörny a görög mitológiában. Itt: Dömötör Tekla („Kutya”) epepe-mása.

¹⁰⁶ Beke László (1944–) művészettörténész, 1974–1977 vezette a Fiala Művészek Klubja képzőművészeti szekcióját.

¹⁰⁷ Erdély Miklós (1928–1986) építész, író, költő, képzőművész, filmrendező, teoretikus.

¹⁰⁸ 1970-ben vagyunk.

¹⁰⁹ Kurtág György (1926–) zeneszerző.

¹¹⁰ Eötvös Péter (1944–) zeneszerző. – Időközben hazaköltözött.

¹¹¹ Jeney Zoltán (1943–) zeneszerző.

¹¹² Vidovszky László (1944–) zeneszerző.

¹¹³ Sárly László (1940–) zeneszerző.

¹¹⁴ Dukay Barnabás (1950–) zeneszerző.

¹¹⁵ Wilhelm András (1949–) zenetörténész.

13. Szilágyi János György és felesége. Fotográfia. © A család tulajdonában

resen hangversenyeket rendeztek, ahol saját maguk adták elő a műveiket, mert hát nem volt más. Kocsis Zoltán¹¹⁶ volt még állandó előadó. Ez az új magyar zenének is nagy korszaka volt. Innen nőttek ki azután azok a zeneszerzők, Kurtág és Eötvös elsősorban, de Jeney is, akik nemzetközileg az élvonalban vannak ma is. A képzőművészetben ez ugyancsak egy egészen ragyogó korszak volt. Természetesen, minden szigorúan a túrt kategóriába tartozott, de ennek ellenére ez egy, ma már azt hiszem, hogy egészében nehezen rekonstruálható virágkora volt a magyar kultúrának. Ez a '70-es évek végére elmúlt, akkor kezdtek megint szigorúbbak lenni, megszűnt.

M.: Mi volt az oka ennek, hogy akkor ezt így engedték, mással voltak elfoglalva? Vagy olyan ember került a kulturális vezetés élére?

Sz.: Nem vagyok illetékes arra, hogy ilyen széles körben...

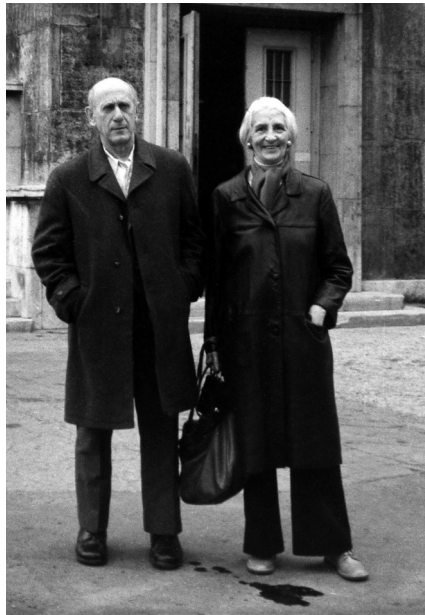
M.: Jó, hát mondjuk, volt egy általános enyhülés, a gazdaságban is.

Sz.: Igen, igen.

L.: De '68 nem enyhülést hozott.

Sz.: Nem sokáig, igaz, mert két év múlva a Fiatal Művészek Stúdiójában Bekét leváltották, és bevezették azt, hogy csak tagok vehetnek részt. Ez azonban nekem nem jelentett akadályt, mert én kaptam tagsági könyvet, tiszteleti tag lettem. Úgyhogy tovább is folytak ezek a dolgok, bár egyre nehezebben. Rendszeresen eljártunk stúdi-

¹¹⁶ Kocsis Zoltán (1952–2016) zongoraművész.

14. Szilágyi János György és felesége.
Fotográfia. © A család tulajdonában

ókba is, műtermekbe, a fiatal zenészek pedig megkapták a Rottenbiller utcában a KISZ-nek valamilyen kultúrtermét, és ott próbálhattak, ott rendezték az előadásait is. Körülbelül havonként volt egy koncert. Később innen kiszorultak, és akkor valahová Óbudára, a San Marco utcába mentek, ott is voltak hangversenyek. Tehát ez virágkor volt, a kívülállók számára szinte teljesen észrevétlenül. Biztos, hogy Aczél tudott erről, mert hiszen mindenről tudott. De úgy csinált, mintha nem tudna róla. Na, aztán ennek véget vetettek, a stúdiót elvették az Új Zenei Stúdiótól, hogy rájuk nincs szükség. A Fiatal Művészek Klubját betiltották, úgyhogy '70-re, vagy – nem tudom pontosan – '72-re, '74-re a nyilvánosságából ennek nagyon kevés maradt. De a művészek azért tovább is dolgoztak. Ez egy generáció volt, amelyet a képzőművészetben Kondor Bé-

la¹¹⁷ indított el, szinte mindenki a Kondor művészetéből nőtt ki ebben a generációban. Az akciók vezetője elsősorban Erdély Miklós volt, de ő mint művész nem volt a legtehetségesebb, bár nagyon tehetséges volt, és a filmjei! A *Tiszaeszlári Solyomosi Eszter* filmet te láttad? Ez remek, vagy a *Hajnali kivégzés*.¹¹⁸

L.: Igen.

Sz.: Ezek nagyszerűek voltak. Minimális eszközzel készültek. Ez a virágkor volt, amikor egyre inkább úgy éreztem – és ez elég fontos dolog –, hogy nem lehet klasszika-archaeológiát úgy csinálni, hogy az ember egyúttal ne éljen benne a saját korának a művészetében. Ami lényegében már Nietzsche követelménye volt, csak egy kicsit későn ért meg a gyakorlatban. Attól kezdve én együtt láttam ezt a két problémát, az ókori és a kortárs kultúráét, amiből nem tudom, hogy túl sok látszott-e meg a műveimben, mindenesetre egy munkám teljesen ennek köszönhető, a hamisítványokról írt kis könyvem, amelyikről, ahogy ezt már mondtam, az Új Zenei Stúdió egy szilveszter-éjszakáján Perneczky azt mondta, hogy tulajdonképpen te fedezted fel a posztmodern, ezzel a könyveddel. De a múltkor is hangsúlyoztam, hogy elég sokat ivott már akkor. Úgyhogy nem kell ezt olyan komolyan venni. Az biztos, hogy az antik kiállítás 1969-es átrendezésére ez a légkör nagy hatással volt.

¹¹⁷ Kondor Béla (1931–1972) festő.

¹¹⁸ A *tiszaeszlári perről* 1981-ben készített filmet: *Verzió* címmel. Ld.: Erdély Miklós a *Verzió*-ról. Antal István interjúja. *Múlt és Jövő*, 1990, 1. 54–56.; *Tavaszi kivégzés*, 1985.

Amikor az athéni vagy a berlini múzeumban a legkorábbi görög szobrokat megláttam, előtört egy jó érzés, az otthonosság érzése. (13., 14. kép) Mert persze az érdeklődésem kinyílása a modern művészetre, mint mindenre, a tudományos munkámra is befolyással volt. Az, hogy az antik művészethez és az egész antik kultúrához más kérdésekkel kell fordulni, mint húsz vagy ötven évvel ezelőtt, egyre világosabb volt számomra. Egy archaikus szobor már többet mondott nekem a Parthenonnál. Innen jött aztán a hamisítványokkal való foglalkozás is, és ennek a konklúziója: a hamisítvány mint eredeti, jelzésül annak, hogy egy hamisított világban élünk, amit főleg egy Pauer Gyula¹¹⁹ nevű szobrásznak az úgynevezett pseudo-művei inspiráltak, és amire természetesen Falus Róbert¹²⁰ rögtön lecsapott, rám kérdezve, hogy: „Hogy érted ezt, hogy hamisított világban élünk?” Ez az, amit Mészöly Miklós annak idején *Az atléta halálával*¹²¹ kapcsolatban mondott. Ezt a regényét nem engedték megjelenteni magyarul, hanem franciául jelent meg először. Amikor a francia megjelenésnek némi visszhangja volt, már kénytelenek voltak magyarul is kiadni. És ahogy Mészöly mondta, Franciaországban nem volt nagy sikere, egyszerűen sport-regénynek hitték, de itt, sajnos, nem tévedtek, itt tudták, hogy miről szól a regény.

Körülbelül ezzel a hamisítvány-könyvvel is így volt, hogy művészettörténészek hajlamosak voltak benne egy művészettörténeti tanulmányt látni, de Falus Róbertet, aki hivatásos volt, nem lehetett megtéveszteni.

M.: Falus akkor mit csinált?

Sz.: Ő a görög irodalom professzora volt az egyetemen, Moravcsik halála után meghívták Szabó Árpádot, de ő azt mondta, hogy nincs értelme, hogy ő három hétre elvállalja ezt, mert három hét múlva Falus úgyis feljelenti,¹²² és akkor úgyis megint kidobják; ezért aztán nem vállalta az egyetemi tanárságot, maradt a Matematikai Intézetben, Falus lett a professzor. Említettem, hogy '67-'68-ban háromnegyed

¹¹⁹ Pauer Gyula (1941–2012) szobrász. – SzJGy a Szépművészeti Múzeumban az általa szerkesztett kiadványok címlapjának tervezésére többször kérte fel Pauert.

¹²⁰ Falus Róbert (1925–1983) klasszika-filológus, irodalomkritikus, Eötvös collegista, aki kezdeményező szerepet játszott a Collegium szétverésében (1948), 1959-ben az ELTE görög tanszékén tanár, 1972: tanszékvezető, 1979: egyetemi tanár. 1966-tól a *Népszabadságban* heti rendszerességgel az éppen érvényes ideológiai normákhoz igazodó könyvkritika-rovatot írt. – „Devecseri Gábor barátunk klasszikus megfogalmazása szerint neki egy *Szabad Nép*-cikk megírása mínusz öt percbe telt.” Hena, alla leonta. Albert Zsuzsa beszélgetése Borzsák Istvánnal. *Nagyvilág*, 53. 2008. 342.

¹²¹ Mészöly Miklós (1921–2001), *Az atléta halála* (1960–1961), nyomtatásban először franciául (1965) és németül (1966), majd magyarul: Budapest, 1966. – SzJGy jóban volt Mészölyvel. A regényt gyakran emlegette, és a tudományos kutatás, a tudományban-élés metaforájának tekintette, ti. hogy az atlétának a győzelem után azonnal meg kell kezdenie a felkészülést a következő versenyekre.

¹²² Az egyetemeken uralkodó 1956 utáni állapotokról ld.: Papp István: Borzsák István hiányzó dossziéja, avagy mit kezdetett a politikai rendőrség egy ókortudóssal? *Aetas*, 25, 2010, 3. 96–128.; Karsai György: Egy klasszikus-filológus az Állambiztonsági Szolgálatok hálójában. Sarkady János, 1927–2006. *Holmi*, 24, 2012, 6. 771–788.

15. Csoportkép, 1971 őszén Devecseri Gábor János-hegyi villájának kertjében. Balról: Szilágyi János György, Vajna János, Huszár Klára, Schultheisz Emil, Vajna Márta, Schultheisz Krisztina, Devecseri János és Mama. Elöl: Devecseri Lacika. Fotográfia. © A család tulajdonában

évig Ford-ösztöndíjjal külföldön voltam. Ez volt az első olyan utazásom, ahol emberi módon éltem. Ehhez az emberi módon éléshez elsősorban az tartozott hozzá, hogy először volt módom arra, hogy az olasz raktárak őrzőinek borraivalót adjak. Azelőtt sajnálattal tapasztaltam, hogy hiába kapok én a főigazgatótól engedélyt arra, hogy a raktárt tanulmányozzam, ennek semmiféle gyakorlati jelentősége nincs, mert a raktár őre azt mondta – ez egy tényleges történet – nekem délután kettőkor, hogy „a következő vitrin kulcsát nem találom”. Mondtam neki, hogy csak keresse meg nyugodtan. Mire azt mondta: „Ma már nem is fogom megtalálni”. És minthogy borraivalóra nem volt pénzem, ez így ment egészen addig, amíg – hála az ösztöndíjnak – nem voltak ilyen problémáim. Úgyhogy a nagy olasz múzeumok raktárait alaposan meg tudtam nézni. Ekkor már teljesen másképpen láttam persze egy sor problémát, de ez most nem érdekes.

M.: De ha szakmailag kicsit beavatna...

Sz.: Igen, szeretnék majd eljutni ide. De előbb még egy válságos évről, az Amerikából és Olaszországból való visszaérkezésem után, '70 közepétől '71 közepéig. Számomra azért volt személy szerint is válságos, mert akkor kezdődtek ezek a szembevéréseim, amelyek azután gyógyíthatatlannak bizonyultak, úgyhogy nem látok az egyik

szememen. Ez már eleve arra ösztönzött, hogy ne térbeli, hanem síkművészetekkel foglalkozzam, tehát hogy szobrászat helyett inkább festészettel. De ugyanennek az egy évnek az időtartama alatt meghalt Devecseri Gábor. Ismeretes, hogy hosszú, több hónapos kórházi kezelés után, miközben mindnyájan ott voltunk mellette, és beszélgettünk vele. (15. kép) Ő gyerekkoromtól – már mondtam – barátom volt, és a bátyám halála után még szorosabb kapcsolatban voltunk. Minden antik fordítását velem ellenőriztette, sorról sorra mentünk végig minden fordításán. Én mondtam neki azt is, hogy most már hagyja abba a Homéros-fordítás csiszolását, mert egyre rosszabb lesz, ezen persze mindig összevesztünk. Tudniillik ő kialakított egy elméletet, hogy minden szónak ugyanúgy kell lefordítva lenni, ahogy az Homérosnál volt, és hogyha Homéros a tizedik énekben ezt a szót használta ezen a helyen, akkor a 21. énekben is ezt kell használni. Ami abszurd követelmény egy fordítással szemben, de ennek az érvényesítése kedvéért mindig újra és újra átírta. Amit én meg is mondtam. Hát, a kapcsolatunk olyan volt, mint az *Önkéntes határőr* történetéből is kiderül, hogy én mindent megmondhattam neki. Ezt aztán meg is örökölte egy művében: Horatius összes műveinek a kétnyelvű kiadásához utószót írt, és minthogy neki ez volt a legkönnyebb, hexameterekben írta a tanulmányt. Ott engem mint olyan edzőt említett meg, aki becsmérő szavait sosem mérsékli. Ha ugyanis a kézirat szélére szókimondó megjegyzéseket írtam, mindig tiltakozott, ordított, hogy nem értesz hozzá, hülye vagy, aztán másnap vagy elfogadta, vagy nem. Ami így rendben is volt. Szóval, meghalt Devecseri '71-ben, ugyanakkor meghalt Rényi barátom, akiről már beszéltem. Meghalt Dobrovits, meghalt Trencsényi-Waldapfel Imre, akikkel én az '57-es fegyelmi-ügy ellenére – sose vettem komolyan az akkori magatartásukat – ugyanolyan jóban voltam, mint azelőtt, meghalt az említett Lajta Edit, és még sokan, szóval, valahogy erre az évre összesűrűsödött több, hozzám közelálló ember halála.

Lajta Edittel kapcsolatban visszatérnék egy elkezdett történetre, a hírhedt kétfényes Szabó Lászlóról, hogy hogy voltam én olyan jóban vele? Ez Lajta Edit miatt történt, akit bár kiengedtek a börtönből, ahol feljelentési kötelezettség elmulasztása miatt ült, de nem adtak neki útlevelet. A férje, Bánó a *Népszabadság* grafikusa volt. Mint ilyen, jóban lett Szabó Lászlóval, aki a belügybe abszolút bejáratos volt, és mondta neki, hogy: „Próbáld meg elintézni, hogy a feleségem kapjon útlevelet.” Mire azt mondta Szabó Laci, hogy jó, elintézem, egy feltétellel, hogy menjünk el együtt Olaszországba. És akkor el is mentek négyen Olaszországba. Én akkor ott voltam Rómában, akkor még a Magyar Intézetben – ez '65-ben, vagy '66-ban volt –, és ők azt mondták: „Ha már itt vagy, menjünk el a római Forumra, vezess minket!” Bánóékkal és a Szabó házaspárral mentünk, és útközben mondtam, hogy ez az Octavia csarnoka, és épült Kr. e. 27-ben, és a Forumon megmondtam, hogy ezek azok a kövek, amelyeken Horatius végigment a Via Sacrán. Végül Szabó, aki hallgatta, azt mondta, hogy „Hát te annyira értesz ehhez, hogy akár ebből is meg tudnál élni.” Hát, ennyi a barátság. Aztán már nem találkoztunk többet.

De visszatérek erre a '70-'71-es évre, amelyik után jött egy olyan évtized, mikor én főleg antik irodalmi tanulmányokat folytattam. Ez részben összefüggött a szemmemmel is, hogy nemigen tudtam járni, meg nézni, meg külföldi utazásokra

nemigen tudtam vállalkozni, így akkor írtam ezeket a tanulmányokat. Ennél sokkal fontosabb volt azonban, hogy '71-ben, Waldapfel halála alkalmából – ő volt a diktátora a magyar ókortudománynak, és ezért mindenki a lába előtt hevert egészen a haláláig – bevált az a jóslatom, amelyet egyszer mondtam neki, hogy Imre, ma Magyarországon a tudományban nincs nagyobb ember egy élő akadémikusnál. De nincs jelentéktlenebb ember egy tegnap meghalt akadémikusnál. Ez tökéletesen beigazolódott, mert a következő héten már a leglelkesebb hívei azt bizonygatták, hogy ők tulajdonképpen Huszti-tanítványok, nem Waldapfel-tanítványok, és így tovább. De én az utolsó éveiben különösen jóban voltam vele, mert mint tudóst nagyra becsültem. Akkor már csak a háza körül volt szabad sétálnia, én elkísértem, beszélgettünk, és azt magyaráztam neki, hogy most már hagyja a fenébe ezeket a pártfeladatokat, írja meg a görög tragédia történetét, amelyet meg kellett volna írnia, és ezt valahogy be is látta. Aztán egyszer felhívtam, hogy szombaton elmennék meglátogatni, és azt mondta, hogy szombaton nem ér rá, mert Szigetvárra megy. Mondtam, hogy: „Megőrültél? Miért mész te Szigetvárra?” És azt mondta: „Mert a párt arra kért, hogy Zrínyi 500-ik évfordulóján én tartsak beszédet.” Láttam, hogy a dolog reménytelen.¹²³

Rövidesen meghalt Waldapfel. De a halála után támadt említett pálfordulások következtében senki nem akarta vállalni a nekrológot, mire általános csodálkozásra mondtam, hogy én majd megírom. Ez a '71-ben megjelent nekrológ fordulópontot jelentett a magyar ókortudomány történetében, ugyanis Waldapfel ürügyén az első Kerényit rehabilitáló cikket írtam meg.¹²⁴ Megírtam, hogy Waldapfel pályáját nem érthetjük meg, hogyha a Kerényi Stemmájában való részvételét nem elemezzük, és akkor részletesen elemeztem az egész Kerényi-kört, ami addig szigorúan tilos volt, jóformán idézni sem volt szabad Kerényit, pozitívan idézni meg különösen nem. Devecseri akkor éppen rosszban volt Kerényivel, valami cikk miatt megharagudott rá,¹²⁵ és ezért nagyon dühös volt rám a Waldapfel-nekrológ miatt, és azt mondta, hogy róla ne merjek nekrológot írni. Aztán nemsokára mégis csak jött az a nekrológ.

És két év múlva meghalt Kerényi. Akkor már „Kerényi Károly emlékezete” címmel magáról Kerényiről írtam, és ez volt az első komoly kísérlet arra, hogy azt a fonalat, amelyik Kerényi külföldre menésével megszakadt a magyar ókortudományban, valahogy megpróbáljam fölvenni. Hát, ez nem nagyon sikerült, meg kell mondani.

¹²³ Pártfeladatai teljesítésének egy 1956-os szomorú történetét ld.: Illyés Gyula: *Naplójegyzetek 1956–1957. Atlantisz sorsára jutottunk*. Sajtó alá rend. Illyés Mária, Horváth István. Budapest, 2016. 152–154.

¹²⁴ Trencsényi-Waldapfel Imre (1908–1970). *Antik Tanulmányok*, 17. 1970. 149–167. – egy részletének új kiadása: Szilágyi 2011. 325–336.

¹²⁵ Kerényi Károly: Énekes Homeros és még néhány szó. *Irodalmi Újság*, 1967. július 1. 9. – a Párizsban kiadott hetilap hasábjain élesen bírálta a Devecseri fordításában 1957-ben megjelent teljes Homéroszt. – „Délután Gabi elhívott, elmesélte, hogyan rohant neki Kerényi a párizsi Magyar Újságban – valóban eléggé mocskosan és érthetetlenül.” Karinthy Ferenc: *Napló. I. 1967–1969*. Sajtó alá rend. Jovánovics Miklós. Budapest, 1993. 107. (1967. október 16.)

De ez, úgy érzem, hogy az egész tudományos munkásságomnak az egyik fő célja volt. Na most, én egyáltalán nem gondoltam és nem gondolom azt, hogy úgy kell írni vagy úgy kell gondolkodni, mint Kerényi a '30-as, '40-es években. Szó sincs róla.

Amit én kiemeltem és amit alapvetőnek tartottam – erről már korábban is beszéltem –, az Kerényinek a tudományhoz való viszonya volt. Tehát egyrészt a nacionalizmus¹²⁶ elleni küzdelem az ókortudományban, amelyről a múltkor már beszéltem, és amelynek ő a vezéralakja volt, amiért őt félreállították, vagyis az ókortudománynak mint közös európai – Pauler Ákos kifejezésével: gyökérszerű¹²⁷ – hagyománynak a művelése, nem pedig nemzeti célokra való kisajátítása. A másik nagyon fontos szempont, amelyet Kerényi képviselt, az a tudomány aktualitása, tehát az, hogy olyan dolgokkal foglalkozzunk, amelyek a mi mai kérdéseinkre adnak feleletet az ókortudomány eszközeivel. És a harmadik, nem kevésbé fontos, Kerényi etikai magatartása volt a tudománnyal és a tudományos munkássággal szemben, tehát a teljes elhárítása minden tudományon kívüli szempontnak – az akadémikusság, az érdemrendek, a kitüntetések, a kritikák hajhászása –, és a tudomány életformának választása mint egyedül igazolható módja annak, hogy valaki az életét azzal tölti, hogy reggeltől estig vagy akár estétől reggelig ókortudományt művel. Kerényi a fő modelljét annak, amit ma az ókorból értékesíthetőnek tartunk, és amit az ókorból értelmezni lehet, és másfelől, amiből az ókor értelmezése lehetséges, szinte kizárólag a görög, valamennyire a római kultúrában látta. Én ezt már egyre inkább kevésnek tartottam, anélkül, hogy ezeknek a klasszikus kultúráknak az értékét tagadtam volna, és eleinte csak szórványosan, később aztán már központi problémaként próbáltam az ókor többi kultúrája felé is kitágítani az érdeklődésemet. De erről majd mindjárt egy kicsit bővebben beszélék.

Közben 1975-ben az etruszk tudományok firenzei intézete, amelyik, mint már beszéltem róla, évenként tartja az összejeveteleit, megkért, hogy tartsak egy előadást a következő *convegno*n az etruszko-korinthusi vázákrol. Akkor, azt hiszem, életem egyik legnagyobb tudományos kitüntetése ért, mert az előadás után Pallottino, aki

¹²⁶ Más kifejezések az 1930-as évekből: „nemzeti tudomány”, „magyar érdekű tudományos kutatás”, „a klasszika-filológia nemzeti érdekű művelése”, „magyar célú filológia”. A program mögött közvetlen módon gr. Klebelsberg Kuno művelődéspolitikája állt. Kerényi vitáit ezzel a felfogással szemben SzJGy több nagy tanulmányban elemezte, hangsúlyozottan mindig a szemléletet támadva, nem a személyeket, akik egyébként érdemes tudósok voltak. Ld.: Mi, filológusok. [1982] *Antik Tanulmányok*, 31. 1984. 167–197. – új kiadásban: Szilágyi 2005. 489–518.; illetve a Trencsényi-Waldapfel és Kerényi halála alkalmából tartott előadásainak (Ókortudományi Társaság) írott változatait: *Antik Tanulmányok*, 17. 1970. 149–167. – egy részletének új kiadása: Szilágyi 2011. 325–336. és Kerényi Károly emlékezete. *Antik Tanulmányok*, 20. 1973. 200–211. – átdolgozott, új kiadása: Szilágyi János György: *Paradigmák. Tanulmányok antik irodalomról és mitológiáról*. Budapest, 1982. 237–272.

¹²⁷ „Az új humanisztikus gimnázium még nem méltatta kellő figyelemre, hogy a klasszikus világgal való együttélés épp legfogékonyabb korunkban nemcsak azáltal nevel és művel, hogy kifejleszti a jellemet, az elmét és az ízlést, hanem azáltal is, hogy *gyökérszerű* történelmi műveltséget ad.” Pauler Ákos: A klasszikus műveltség értéke. *Egyetemes Philológiai Közlöny*, 57. 1938. 4.

ott ült az első sorban, azt mondta, hogy *esemplare*, ami nagy szó volt Pallottinótól. Ezzel – tekintve, hogy Olaszország ebben a tekintetben teljesen feudális ország, vagyis amit Pallottino mondott, az úgy volt, egészen a haláláig, pontosabban, a nyugdíjazásáig – én etruszkológus lettem az olaszok számára is. (1985-ben a Nemzeti Etruszkológiai Kongresszuson¹²⁸ így a művészeti szekció öt felkért fő előadójának egyike lettem.)

L.: Olaszul tartottad?

Sz.: Olaszul, igen. Elkezdttem az előadásomat olvasni, és Pallottino helyettese, későbbi utóda, odajött hozzám, és azt mondta, hogy „Egy kicsit lassabban, tudja, a külföldiek miatt”. Ez a Cristofani,¹²⁹ akivel aztán nagyon jóban lettem, fiatalon meghalt. Ez volt az első összefoglalási kísérletem az etruszko-korinthusi vázákrol, amikkel akkor már régóta folyamatosan foglalkoztam, de csak többek között, és még akkor eszembe sem jutott, hogy én erről valami teljes összefoglaló munkát írjak, mert joggal úgy éreztem, hogy nagyon sok minden hiányzik még ehhez. Viszont ahogy mondtam, ebben az időben írtam elég sok, az ókori irodalomról szóló tanulmányt. Ezek mind aktuális témákkal foglalkoznak, akár észrevették, akár nem, de némelyiknek még a konkrét modelljét is meg tudnám nevezni. 1980 körül éreztem, hogy ez a kettő így nem megy tovább. Úgyhogy – erről talán már beszéltem – akkor abbahagytam az irodalmi tanulmányokat, és ki is adtam a számomra legfontosabbakat egy kötetben *Paradigmák* címmel, ami utalás volt arra, hogy ezek a tanulmányok – főleg egy-egy antik íróról szóló tanulmányok – egy-egy emberi magatartásnak a paradigmái, példaképei, akár pozitívnak, akár negatívnak. A tudományát eláruló tudósnak a paradigmája volt a Lukianos-tanulmány, a szerelmet a költészet fölé helyező Horatius-tanulmánynak Devecseri volt a fő mintaképe, a Seneca-tanulmány arról szólt, hogy lehet valaki politikailag becsstelen, életét féltve, és ezért bizonyos súlyos engedményekre kész az uralkodó hatalommal szemben, de azért belső tartását mégis megőrző és mégis nagy eredményeket elérő ember. Szóval, mindegyik egy-egy emberi magatartástípus.¹³⁰

M.: Az utóbbi ki volt?

Sz.: Ez egy olyan általános volt.

L.: És az első? A Lukianos?

Sz.: Waldapfel. Elsősorban Waldapfel. Meg főként Örkényre gondolva az Arachné, a megváltásra való képtelensége miatt száműzött költőről. Ezek mind paradigmák voltak, azért is választottam ezt a címet. De hangsúlyoznom kell, hogy ez nem azt

¹²⁸ Convegno Nazionale di Studi Etruschi ed Italici.

¹²⁹ Mauro Cristofani (1941–1997) etruszk régész és epigráfus, 1982-től Pallottino utóda az Istituto igazgatói székében.

¹³⁰ A *Paradigmákról* Cini levelezőlapon SzJGy-nek: „Valóságos kis tudós vagy. Bámulatos, hogy ki mindenki ürügyén – Ovid, Catull, Horác, Seneca, Kerényi, Honti – tudsz beszélni magadról. De hát szenvedély, személyes érdekltség nélkül nincs tudomány se. Persze, amit Horácról írsz, azzal messze-menően nem érthetek egyet, ezek a rövid kalandok stb. – én ezt a dolgot csak házasságon belül fogadom el.”

jelentette, hogy a tanulmányok tudományosan nem voltak megalapozottak, mert úgy gondoltam, és ma is úgy gondolom, hogy nem vics az antik források figyelembevétele nélkül írni paradigmákat. Tehát az írások a kötetben jegyzetelve voltak, úgyhogy az antik források is fel voltak tüntetve. Ezek tehát nem kitalált történetek voltak, csak feleletek arra a követelményre, hogy az ókorban is elsősorban azt keressük, ami segít a mai helyzeteinket jobban megérteni. Ez az, amit Kerényi egzisztenciális tudománynak nevezett. Ezért volt nekem fontos az előbb említett három szempontból, hogy valahogy a Kerényi által megkezdett tudományt folytassuk, mert mondanom sem kell, hogy a '45 utáni években ez a fajta tudomány teljesen eltűnt, és szabályosan a „tudni nem érdemes dolgok”¹³¹ tudományává vált az ókortudomány, ami ellen, éppen mint Kerényi-tanítvány, úgy éreztem, hogy érdemes harcolni. Hogy túl sok eredménye lett volna, azt nem tudom, hamarjában az elmúlt harminc évből két tudóst tudnék megnevezni, akire ez hatással volt; Ritoók Zsigmond és Komoróczy. De a fiatalok közül azért többen voltak, akik fölfigyeltek rá, és akik majd még talán fölveszik ezt a fonalat. Az ókortudományon kívül pedig, úgy gondolom, az írásnak is volt szerepe Kerényi visszafogadásában a magas kultúrába.

Mint mondtam már, az '54-es botrányosan rossz görög művészet könyvvel szemben, az 1968-as könyv már a görög művészet eleven ismeretén alapult. De nem volt elég eleven ez az ismeret, és amikor a második kiadást tervezték – ez '80 körül volt –, akkor realizáltam, hogy a kisázsiai görög városokat ismerem valamennyire, és az anyaországot is, de a szigeteket nem ismerem. Márpedig a görög művészetben a szigetek művészetének óriási jelentősége van. Ezért mielőtt igent mondtam a Gondolat Kiadónak a második kiadásra – Ritoókkal egyetértésben, aki szintén azt mondta, hogy ő most már úgy nem adja oda a kéziratot, ahogy az első kiadásban volt –, két körutat tettem az Égei-tengeri szigeteken. Ezek önköltséges körutak voltak, de a lehetőséget rájuk elsősorban a Getty Alapítvány¹³² meghívása adta, amelynek más kalkulációi voltak az életről, mint nekem.

L.: Mármint ez a kaliforniai meghívás.

Sz.: Igen. Ez 1984-ben volt. Közben 1982-re, amikor a *Paradigmák* megjelent, azt hiszem, körülbelül addigra összeért bennem a szövegeknek és a tárgyi emlékeknek a kutatása, és akkor írtam, legalábbis számomra, mindmáig a legjobb tanulmányomat. Egy olasz folyóiratban jelent meg '81-ben, de a címe latinul van: *Impletae modis*

¹³¹ Hatvany Lajos (1880–1961) könyve, a megmerevedett német klasszika-filológia ellen: *Die Wissenschaft des nicht Wissenswerten: ein Kollegienheft*, Leipzig, 1908. – Kerényi 1946. május 27-én azt írta Hatvanynak e könyvéről: „Ha egészen pontos akarok lenni, akkor a vonalunkat így írhatom le: »Wissenschaft des Nichtwissenwerten«-ben a berlini egyetemet Ön jobban kifigurázta, mint én kezdő filológus koromban helyesnek tartottam; nem jobban, mint a véleményem akkoriban volt, mikor találkoztunk, és nem eléggé ahhoz viszonyítva, ahogy ma vissza kell tekintenünk reá s wilamowitzi aranykorára.” Lackó Miklós: Sziget. Kerényi Károly levelezéséből. 2000, 4, 1992, 12. 58.

¹³² J. Paul Getty (1892–1976) olajmilliárdos 1973-ban alapítványt hozott létre műtárgyak múzeumi gyűjtésére és művészettörténeti tudományos kutatások támogatására. – SzJGy az Alapítvány ösztöndíjasaként a J. Paul Getty Museum antik gyűjteményében dolgozott (Malibu, California).

saturae,¹³³ lényegében a doktori értekezésemet írtam meg benne komolyan. Én a '41-ben megírt doktori értekezést csak 40 év múlva írtam meg úgy, ahogy kellett volna. Legalábbis én így érzem, persze mondanom sem kell, hogy nem vagyok objektív a saját munkáimmal kapcsolatban.

1984-ben egy alapvető, bár külsőleges fordulat történt az életemben, ez pedig a múzeumi lopás volt. Biztosan emlékeznek rá, hogy '83-ban a múzeumból olaszok, szóval, szakemberek nemzetközi megbízásra elloptak néhány értékes képet, köztük egy Raffaellót. Ez óriási felbolydulást jelentett a múzeum életében.¹³⁴ Addig az őrség, a múzeumi éjszakai őrség egy ÁVH-s szervezet volt, egy ÁVH-s őrnagynak, aki nem volt a múzeumban, a felügyelete alatt állt, és a múzeumiaknak nem is volt szabad tudni, hogy hogyan működik ez az ÁVH-s szervezet. Ma is meg vagyunk győződve róla, hogy az ő közreműködésükkel történt a lopás, amely aztán szerencsésen végződött, mert egy alku keretében egy görög milliomos, akinél átmenetileg voltak, útban Dél-Amerika felé, ahol az igazi megrendelőjük volt, visszaadta a képeket. A görögök, akiknek ez az ügy borzasztóan kínos volt, hiszen száz éve tiltakoztak az ellen, hogy tőlük műkincseket loptak el, megalkudtak ezzel a milliomossal, hogy egy éjszaka legyen ott a kertjében a négy kép, akkor nem lesz semmi baja, és ez így is történt.

M.: Ezt ki derítette ki, vagy honnan lehetett tudni?

Sz.: Volt egy áruló. Egy magyar lány, akinek az egyik olasszal viszonya volt, és az elmondta, hogy a képek közül egyet itt elrejtettek. Ezenkívül a másik két olasz Olaszországban körözve volt, valami gyilkosságért, vagy valami ilyesmiért, szóval, maffia-tagok voltak, és az Interpol nyomozott az ügyben.

L.: Egy erdélyi lány volt ez, egy romániai magyar lány, ha jól emlékszem.

Sz.: Igen. No, ez az én számomra azért volt fontos, mert a főigazgatónkat akkor kidobták, teljesen igazságtalanul...

M.: Ki volt akkor a főigazgató?

Sz.: Garas Klára. Ő akkor már 20 éve főigazgató volt, de nem tudhatott, nem is volt szabad tudnia az őrség működéséről. Őt tehát nyugdíjazták, az ÁVH-s őrnagyot pedig bűncselekmény hiányában fölmentették. Mármost ez azért volt fontos az én számomra, mert Merényit nevezték ki főigazgatónak, Merényi Ferencet,¹³⁵ [...] és közismert volt, hogy jó kapcsolatai vannak a belügyi szervekkel. Ő építészettel végzett, és azon a címen nevezték ki, hogy el kellett kezdeni a múzeum rekonstrukcióját.

M.: Ő itt volt korábban is?

¹³³ *Prospettiva. Rivista di storia dell'arte antica e moderna*, 24. 1981. 2–23.

¹³⁴ 1983. november 5-én a Szépművészeti Múzeumból hét festményt, többek között két Raffaello (*Esterházy Madona, Ifjú képmása*), két Tintoretto, két Tiepolo képet, és egy ismeretlen festő Giorgone képmását loptak el.

¹³⁵ Merényi Ferenc (1925–2006) építész, építészettörténész; 1984–1991 között a Szépművészeti Múzeum főigazgatója. Ld. még: J. Győri László – Sasvári Edit: Ásatag történetek. *Élet és Irodalom*, 2000. december 15. 11–12. – Merényi emlékei a múzeumban töltött évekről és a múzeum rekonstrukciójáról: Kaiser Anna: *Építészgondolatok. Interjúkötet*. Budapest, 2015. 122–129.

Sz.: Nem, ő a Római Magyar Akadémiának volt az igazgatója. [...] Tehát a lopás után megszüntették a korábbi biztonsági rendszert, és azt mondták, hogy a biztonsági őrségnek a parancsnoka a mindenkorai főigazgató. Nekem azért kellett esténként 8 órákor elmenni, mert a biztonsági őrség azt mondta, hogy 8 óra után senki nem tartózkodhat a múzeumban.

M.: Nem tudják garantálni a biztonságát a műtárgyaknak, ugye?

Sz.: Igen, azt mondták. Valójában le akartak feküdni aludni. Ez volt az egyszerű ok. Na most, Merényi tele kisebbségi érzéssel jött a múzeumba, és mindenkinek megpróbált valami szívességet tenni, és ezzel én visszaéltem. Mert ahogy ez a rendelkezés kijött, hogy a főigazgató a biztonsági őrség parancsnoka, bementem Merényihez, és azt mondtam neki, hogy „Te vagy a biztonsági őrség parancsnoka. Te rendelkezel. Rendeld el, hogy én határidő nélkül lehessek benn este a múzeumban!”

Mire ő: „Hogyne, természetesen, azonnal felhívom a parancsnokot” – mondta boldogan, hogy valamit tehet. Azóta maradhatok benn éjszaka a múzeumban, ami nekem azért fontos, mert húszéves korom óta este tudok igazán jól dolgozni.

* * *

Sz.: Volt nekem egy nagyon jó cseh barátom, most is él még betegen Rómában, Jiří Frelnek hívták.¹³⁶ Ő Párizsban végzett, és Prágában volt az egyetemen. Csehszlovákiában hét évig nem volt a német megszállás alatt egyetem, mert azt mondták, hogy a cseheknek nem kell felsőoktatás. Ezért cserébe '45 után a győztesek azt mondták, hogy bármelyik cseh fiatalember, aki igényli, bármelyik európai egyetemre elmehet, és ott minden további nélkül fölveszik. No, Frel, aki az előző hét évben héberül tanult, de csak meggyőződésből és rokonszenvből a zsidók iránt, Talmudot olvasott, és részt vett az értelmezési gyakorlatokon, a Sorbonne-t választotta, és a Sorbonne-on végzett. Hazatért mint kitűnően képzett klasszika-archaeológus, akinek azonban Prágában semmiféle komoly lehetősége nem volt a kutatásra, mert sem anyaguk, sem könyvtáruk nem volt. Ezért rendszeresen idejött olvasni, meg a mi tárgyainkkal foglalkozni. Nagyon jóban lettünk vele. '68-ban, amikor a Szovjetunió bevonult Prágába, elment Amerikába; először a Metropolitan Múzeumban dolgozott, de onnan nemsokára a Getty Múzeumba került át. Getty, aki Angliában élt, személy szerint nagyon megszerette, és őrá bízta az antik gyűjtemény vezetését. Frel zseniális művészettörténész és régész, és egész különleges ember, ő 15 év alatt – a pénz persze

¹³⁶ Jiří K. Frel (1923–2006) csehországi (zsidó) származású antik művészettörténész. A háború után Párizsban (Sorbonne École Normale Supérieure) tanult, majd Prágában, a Károly Egyetemen tanított, de 1968-ban az Egyesült Államokba távozott. 1973–1985: a Getty Museum antik gyűjteményének (Greek and Roman Art) kurátora. Műkereskedőktől vásárolt kétes eredetű, olykor kétes hitelű antik műtárgyakat, emiatt ki kellett válnia a Múzeumból. – SzJGy Frellel még prágai idejéből meleg szakmai és baráti kapcsolatban állt, ez a kapcsolat Frel visszavonulása (Róma) után is megmaradt, találkoztak is. – Frel legjelentősebb vásárlását a Gettyben, az i. e. 6. századi *kurost*, amely körül a hitelességi viták máig nem zárultak le, SzJGy eredetinek tartotta.

nem számított – az addig jelentéktelen Getty Múzeumból Amerika harmadik legnagyobb antik gyűjteményét csinálta a Metropolitan és Boston után, amelyekkel már nem lehetett versenyezni.

Frel mindig hívott Malibuba, Kaliforniába, hogy jöjjenek előadni, fizet nekem. De én nem akartam előadni. '83-ban aztán azt mondta, hogy „Most gyere, van olyan ösztöndíj, hogy semmit nem kell csinálni, két hónapig itt lehetsz és dolgozhatsz”. Ez nekem való dolog volt, úgyhogy el is mentem, ebben a forrongó múzeumi helyzetben, a lopás után, de már abban a tudatban, hogy bármennyig dolgozhatom este, hogyha visszajövök. Két hónapig tényleg nem kellett semmit csinálnom, csak olvasni és az antik tárgyakat nézni. Akkor kezdtem el írni ezt az etruszko-korinthusi könyvet, amelyiknek az első fejezetét, legalábbis én akkor azt hittem, megírtam ott. Aztán hazajöttem, de a Gettytől kapott pénzen még Kanadába is elmentem. Ettől az időtől kezdve utazásra volt pénzem, ők annyit fizettek, és a Ford-ösztöndíjből is volt még, nem sokat költöttem én étkezésre meg szállásra. Ettől kezdve tehát rendszeresen utaztam. Rendszeresen azt értem, hogy igyekeztem minden olyan helyre eljutni, ahol antik tárgyak voltak. Akár múzeumban, akár raktárban, akár a területen, terepen, ásatási színhelyeken, és ezt szisztematikusan csináltam. Emellett 1985-ben a Német Régészeti Intézet rendes tagjává választott,¹³⁷ ami azt jelentette, hogy azóta évenként 3-4 hetet az Intézet római könyvtárában dolgozhatom bentlakással, ez pedig a világ legjobb régészeti könyvtára.

És '84-től kezdve már végre a múzeumban is rendszeren lehetett dolgozni, mert 11-ig maradhattam. (11-kor indul az utolsó földalatti, ezen nem tudott segíteni Merényi sem.) Akkor kezdődött az a szégyenletes cirkusz, amely máig is tart, és amelyet úgy hívnak, hogy a múzeum rekonstrukciója. [...] Abban egyetértés volt, hogy nem zárják be a múzeumot a rekonstrukcióra, hanem úgy tervezték, hogy három részletben csinálják. Ugye a baloldalt, a középső részt és a jobboldalt, kétévi határidővel. A két év alatt nem történt jóformán semmi. Két év múlva Merényi és Benedetti¹³⁸ avval állt elő, hogy még sürgősebb volna egy alagsort építeni, mert akkor oda tudjuk leszállítani a tárgyakat, amelyeket a rekonstrukció miatt el kell helyezni. Akkor megépítették négy év alatt a mélyföldszintet. Merényi felesége a Párttörténeti Intézet könyvtárában volt, jó kapcsolataik voltak, úgyhogy '89 tavaszán Merényit figyelmeztették, hogy vonuljon nyugalomba. Meg is történt, akkor jött helyette Mojzer.¹³⁹ [...] 1992-ben kitalálták azt, hogy a Szondi utcában megvesznek

¹³⁷ A Deutsches Archäologisches Institut SzJGy-öt 1960-ban választotta meg levelező, 1985-ben rendes tagnak.

¹³⁸ Benedetti Tibor (?–2010) építészmérnök.

¹³⁹ Mojzer Miklós (1931–2014) művészettörténész, 1976–1989 között a Magyar nemzeti Galéria Régi Magyar Osztályának vezetője, 1989-től 2004-ig a Szépművészeti Múzeum főigazgatója. Mojzer elképzelését, illetve tervét a Szépművészeti Múzeum modernizálásáról ld.: Mojzer Miklós: A budapesti Szépművészeti Múzeum rekonstrukciója és bővítése. *Művészettörténeti Értesítő*, 43. 1994. 217–229.; pályaképét ld.: Jávor Anna: Mojzer Miklós (1931–2014). *Művészettörténeti Értesítő*, 64. 2015. 223–227. – SzJGy, aki többször hangsúlyozta, hogy Mojzer Miklósnak a Régi Magyar Gyűjteményt megteremtő

egy telket, ott építenek egy házat a könyvtár számára, és átköltöztetik oda a könyvtárat. Én ezt nagyon elleneztem, és azon az utolsó osztályvezetői értekezleten, amelyiken részt vettem, Gerszi Teréz kolléganőmmel együtt, mi ketten tiltakoztunk ellene. Én azt mondtam, hogy ezzel a múzeum mint tudományos műhely megszűnik létezni. [...] Ilyenformán gyakorlatilag megszűnik a szervezett és összehangolt tudományos munka feltétele. Minthogy mi ketten a könyvtár eltávolítása ellen határozottan tiltakoztunk, az antik könyvtárat és a grafikai könyvtárat itt hagyták, nem vitték át. Minket viszont azonnal nyugdíjaztak.¹⁴⁰ Ez rendben volt, már legfőbb ideje volt, legalábbis énnekem, a nyugdíjazás, én is készültem rá. Azóta itt semmit nem változott a helyzetem, kivéve azt, hogy nem kell adminisztratív munkával foglalkozni, mert a hagyományok értelmében nyugdíjazás után mindnyájunkat szerződtették, tudományos főtanácsadónak vagy mit tudom én, minek. Én magam írtam a szerződésemet, amelyikben az van, hogy csak tudományos jellegű munkára vagyok kötelezve, vagyis a könyvtár rendelkezéseit én intézem, a műtárgyakat én választom ki vásárlásra, és én határozom meg, én leltározom őket, tehát kizárólag a tudományos munka a feladatom, ami nagyon jó.

Mondom, '93-ban nyugdíjaztak, de közben már a '80-as évek végén rájöttem arra, hogy az idő múlik. És itt van ez a monográfia, az etruszko-korinthosi vázákról, ezt most meg kéne végre csinálni. '90-re meg is írtam időben az első felét, de akkor úgy éreztem, hogy még túl sok minden van hátra, amit én most nem tudok megcsinálni. Azt mondtam Pallottinónak – mert ők adták ki a monográfiát, az Etruszk Intézet –, hogy adjuk ki külön az első kötetet, aztán majd meglátjuk a másodikat. Ő azonnal megértett, és meg is jelent '92-ben az első kötet.

Én mindig nagyon fontosnak tartottam, hogy mi nemzetközi vállalkozásokban egyenrangú felekként vegyünk részt, amit a többi szocialista ország meglehetősen elhanyagolt. Hát, volt egy ilyen vállalkozás a Corpus Speculorum Etruscorum, az Etruszk tükrök corpora, egy UNESCO-vállalkozás volt az Etruszk Intézet szervezésében. Erre elkészítettem az első kötet befejezése után egy kötetet a magyarországi etruszk tükrökről, '92-ben meg is jelent.¹⁴¹ '93-ban pedig előttem volt a második kötetnek a megírása, amely az elsőhöz úgy viszonylik, hogy az első kötetben 600 vázát publikáltam, a második kötetben 2800-at, de ez művészi értékben azért körülbelül ugyanannyi volt, csakhogy ehhez sokat kellett még utazni. Úgy láttam, nincs értelme egy ilyen munkát megcsinálni, hogyha az összes elérhető, most már kisebb múzeumot is át nem tanulmányozom. Erre először '87-88-ban kaptam egy angol

munkáját az egyik legnagyobb múzeumi teljesítmények tartja a 20. század utolsó harmadában, főigazgatói kinevezésének támogatói közé tartozott, és tanulmányt közölt a *Mojzer Festschrift*-ben: „Polyclitus Etrusca? Művészettörténeti tanulmányok Mojzer Miklós hatvanadik születésnapján. A Magyar Nemzeti Galéria Évkönyve, 1991. 25–29. – új kiadása: Szilágyi 2005. 265–275.

¹⁴⁰ Nyugdíjazása után (1993) SzJGy a múzeumban tudományos főmunkatársi kinevezést kapott, és mindvégig bent dolgozott.

¹⁴¹ János György Szilágyi: *Corpus speculorum Etruscorum. Hongrie*. Roma, „L'Erma” di Bretschneider, 1992. (Ugyanez a kötet közli a csehszlovákiai múzeumok tükréit, Jan Bouzek kiadásában).

alapítványtól kifejezetten utazási ösztöndíjat, majd '93-ban a Getty Alapítványtól, az első kötet megjelenése után szintén kaptam egy utazási ösztöndíjat a második kötet befejezésére. Ezekkel az ösztöndíjakkal Németország, Anglia, Franciaország, Olaszország kis múzeumait, amelyeket addig nem láttam, bejártam és földolgoztam. Így aztán '96-ban elkészült és '98-ban meg is jelent a második kötet, amelyet a dicséretet nem könnyen osztó angol kritika klasszikus munkának nevezett.

Közben egyre jobban kikristályosodott tudományos munkásságomnak egy máig tartó alapotívuma, amit az előbb már röviden említettem, hogy a klasszikus ókori görög és római kultúra nem az egyetlen megismerni érdemes kultúrái az ókornak, és hogy itt van egy alapvető kérdés, amivel nagyon keveset foglalkoztak, tudniillik az úgynevezett klasszikus kultúrák és a környező vagy a velük érintkező kultúrák egymással való kapcsolata. Lényegében ez az, amit a kulturális antropológiában az akkulturáció problémájának neveznek, annak a kérdése, hogy hogyan működik az, amikor két teljesen idegen vagy majdnem idegen kultúra találkozik egymással. Az etruszk kultúra is ekkor kapott számomra még nagyobb jelentőséget, mint egyrészt a görög és föníciai, másrészt pedig később a római kultúrával való találkozás színhelye. De '98 után elkezdtem a többi itáliai kultúrával is intenzíven foglalkozni, ami elkerülhetetlenül egy egyre, máig is erősödő Róma-ellenes állásponthez vezetett. Ekkor kezdtem el olyan cikkeket írni, amelyek arról szóltak, hogy a rómaiak hogyan semmisítették meg kultúrákat ott, ahova egyáltalán elértek, tehát először Itáliában az etruszk kultúrát meg a samnis és az összes többi kultúrát, aztán pedig a provinciák helyi, hagyományos kultúráit.

Ezzel kapcsolatosan alakult ki azután a gyűjtemény-gyárapításnak az új szempontja. Ugyanis utódom, Nagy Árpád Miklós,¹⁴² aki egyébként szintén a Kerényi-követők közé tartozik, többek között nagyszerű menedzser, pénzt tudott szerezni arra, hogy rendszeresen külföldön műtárgyakat vásároljunk. '93-ban, amikor átvette az osztály vezetését, és azóta is minden évben elmegyünk egy külföldi vásárlókörré, általában ősszel, amikor Baselben egy nagy nemzetközi vásárféle van, ahol a világból az összes antik-műkereskedő összejön, vagy majdnem az összes, és erre az alkalomra tartogatják a fontosabb tárgyaikat. Tehát minden évben elmegyünk vásárolni, de most már – először a múzeumi pályám alatt – szisztematikus vásárlásokra kerülhet sor. Én még régebben kidolgoztam egy jegyzéket arról, hogy mi az, ami nekünk hiányzik ahhoz, hogy történelmileg teljessé tegyük a gyűjteményt. Olyan kultúrákra vagy a görög kultúrának olyan centrumaira, mint mondjuk a spártai művészet, amely nálunk teljesen hiányzott, vagy a boiótiai vázafestészet, de nem akarok részleteket mondani. Először a legfeltűnőbb hézagokat töltöttük be szisztematikusan, és aztán elkezdtük az érdeklődésünknek is megfelelően a peremkultúrák gyűjtését. Tehát, hogy példákat mondjak, a legutóbbi években kopt művészetet, pártus művészetet, Szászánida művészetet és ibér művészetet vásároltunk, részben észak-afrikait is, tehát a Mediterráneum peremén élő és a görög-római kultúrával érintkező

¹⁴² Nagy Árpád Miklós (1955–) régész, klasszika-filológus. 1979 óta dolgozik a Szépművészeti Múzeum Antik Gyűjteményében, 1993 óta vezetője.

kultúrák emlékeit, amelyek addig nemigen szerepeltek a gyűjteményben. Közben a rekonstrukció húzódozott; hat évig voltunk egy ideiglenes teremben, és most ezt a liftes megoldást találták ki az osztály elhelyezésére. Ez még mindig az első stádiumba tartozik a háromból, és a harmadikra még reális terv sincs. De most azt találták ki...

M.: A kétéves programból húszéves lesz lassan? Vagy már több is mint húsz?

Sz.: Igen, ez a huszadik éve, hogy elkezdődött. [...] Kerényi születésének 100. évfordulóján, ez '98 vagy '99-ben volt, ebből az alkalomból egy kötetet szerkesztettem, meg részben írtam, *Mitológia és humanitás* címmel. A humanitás Szondi¹⁴³ kifejezése volt. Szondi kutatásai Kerényi számára is nagyon fontosak voltak, az istenalakoknak mint paradigmáknak a kidolgozásában. Azt hiszem, ebben a kötetben pontosabban fogalmaztam meg azt, hogy mi az, amit én Kerényi hagyatékából – már tudományos hagyatékából – követésre érdemesnek tartok. Mondani sem kell talán – ebbe nem akarok belemenni –, hogy ez, mint sok más is, a hivatalos irányzatok állandó obstrukciójával járt, aminek következtében mindenhol kizártak, de hát ez egyszerűen mulatságos...

M.: Ezt bővebben kifejtené?

Sz.: Elég érdektelen dolog. Mondtam már, hogy 16 évig vezettem az Ókortudományi Társaságot, és az alapelvem az volt, hogy olyanok adjanak elő, akiknek van mondanivalójuk. De egyre jobban láttam, hogy az akadémikusok és egyetemi tanárok ezt nem akarják. Mert ők azt akarják, hogy az ő tanítványuk adjon elő. Én pedig ezeknek nagy részét hülyének tartottam, és máig is büszkén említem, nevek nélkül, hogy a budapesti egyetem későbbi latintanszék vezetőjét soha nem engedtem előadni, mert butának tartottam, és azt is büszkén említem, hogy egy másik, aki docens lett az ókortörténeti tanszéken, nyolc év múlva kilépett a Társaságból, mert azt mondta, hogy olyan társaságban, ahol őt nyolc éve nem engedik előadni, nem lesz tag. De, mondom, láttam, hogy ez nem kell az akadémikusoknak és professzoroknak, akik mindenféle bonyolult érdekszövevényekkel foglalkoztak, hogy ha én támogatom a te tanítványodat kandidátusnak, cserébe te vállald el az enyém támogatását. Ezek a dolgok nekem gusztustalanok voltak, és szerencsére szervezetileg teljesen kívül voltam az akadémiai intézeteken is, és az egyetemen is, független voltam ezektől, úgyhogy megtehettem azt, hogy az Ókortudományi Bizottságban is minden alkalommal felszóltam ilyesmit ellen, az Akadémia működése ellen is, egyenesen – ahogy az egyik meg nem választásom alkalmából megfogalmazták – gúnyt űztem az Akadémiából.

L.: De szép! Az egyik meg nem választásod.

Sz.: Hát, több meg nem választásom volt, igen.

L.: Épp ezt akartam kérdezni. Az interjú vége felé az Akadémiáról és a Kádár-rendszerről, de mindenekelőtt a tudományos munkáról, az egyetem szervezetéről.

Sz.: A Kádár-rendszer szerintem a legrosszabb irányban folytatta a Rákosi-rendszert a tudományban. Egy tökéletesen megbénított látszat-tudomány folyt ezekben az

¹⁴³ Szondi Lipót (1893–1986) pszichológus, a sorsanalízis módszertanának kidolgozója. Kerényi jó barátja. 1944-ben, bujkálás után, a Kasztner-vonattal hagyta el Magyarországot, ezután Svájcban élt.

időben, amelyiket nem lehetett fölrázni, mert senki nem volt érdekelt abban, hogy fölrázódjék. Mindenki abban volt érdekelt, hogy az állását megtartsa, hogy biztosítsa, hogy annak, aki valamilyen okból neki szívességet tehet, előnyöket adjon. Az egész tudományos minősítés tökéletesen elrothadt intézménnyé lett, a kandidátustól a doktorig és az akadémikusig, és lényegében a szürkeség, a jelentéktelenség volt az igazi biztosítéka annak, hogy valaki szilárdan megmarad az állásában, vagy előbbre lép. Meg kell mondanom, bár ez nem tartozik a kérdéshez, hogy máig sem sok változott ebben.

A legfiatalabb generációban, tehát azok közt, akik most egyetemre járnak, vagy végeztek, már érezni lehet egy nagyon lényeges szemléletváltozást. Ezt éreztem akkor, amikor Kerényi 100. születésnapja alkalmából Budapesten és Pécsen Kerényiről előadást tartottam. Az intézmények nem nagyon akartak előadást rendezni, szinte tökéletes volt a közömbösség. Az Ókortudományi Társaságban azt mondták, hogy nem olyan érdekes Kerényi, de hogyha nagyon akarod, akkor rendezünk egy emlékülést. De ezen az ülésen rengeteg fiatal volt, és Pécsen is rengeteg fiatal volt az emlékülésen, őket érdekelte, hogy itt arról van szó, hogy az ókortudományt lehet komolyan is csinálni, és hogy ebből kijöhet valami, és hogy ez nekünk, személy szerint, valami érdekes dolog lehet. Felmerült bennük, hogy itt választ kaphatnak valami olyasmire, ami nagyon is fontos számukra, csak még nem gondoltak rá, hogy az ókortudomány valami ilyen tudomány is lehet. A Kádár-korszak alatt minden ilyesfajta kísérletet igyekeztek elfojtani.

A szerencsém az, hogy az etruszkológiáig nem terjedt a figyelmük, ahogy a múltkor elmondtam, hogy Rákosi sem olvasta a *Journal of Hellenic Studies*-t, és ez volt a szerencsém, amikor az Intelligence Service őrnaggyal leveleztem. Ugyanez volt a Kádár-korszakban is; az, hogy a Szépművészeti Múzeum Antik Osztályán mit csinálnak, tökéletesen érdektelen volt, különösen akkor, amikor a Nemzeti Galéria megalakult, vagyis a magyar gyűjtemény kivált a Szépművészeti Múzeumból (a Nemzeti Galéria '57-ben alakult meg). Ettől kezdve, ami előre látható volt, a Szépművészeti Múzeumot csak dísznek tartották. Most is csak annak tartják. A Szépművészeti Múzeum a hivatalos körökben arra való, hogy ha egy külföldi miniszterelnök jön, akkor legyen hova vezetni. De a magyar művelődéspolitikában a Szépművészeti Múzeumnak semmiféle szerepe nincs '57 óta. Minthogy nem magyar anyagot gyűjt, tehát egyszerűen nincs vele mit kezdeni. Az '50-es években még a háború előtt végezteknek egy nagy generációja volt itt, Pigler Andor, Balogh Jolán,¹⁴⁴ Genthon, akit már többször említettem, ezek voltak az osztályvezetők. Most a középső generáció, tehát a Kádár alatt végzett generáció vette át a vezetést: ez jórészt olyan emberekből áll, akik megcsinálják, amit kell, és átveszik a kitüntetések, de lényegében, szívük mélyén nem érdekli őket igazán a dolog. Elsősorban a külföldi utazások érdeklik az embereket. Mert azt már a múltkor említettem, hogy a mesterséggel együtt

¹⁴⁴ Balogh Jolán (1900–1988) művészettörténész. 1924–1967 között dolgozott a Szépművészeti Múzeumban, előbb a Grafikai Gyűjteményben, majd 1935-től 1967-ig a Régi Külföldi Szoborgyűjteményben, amelynek vezetője volt.

jár a külföldi utazás. Most pedig fölgyorsult az örült műtárgykölcsönzés, kiállításra visznek-hoznak műtárgyakat, amit én örületnek tartok, előbb-utóbb tönkre fogják tenni az egész műtárgyállományt. A Leonardo-rajzainkat például ebben az évben már másodszor viszik külföldre, de ezeknek a lapoknak ez árt. Tönkremennek. Nem volna szabad sokáig fénybe tenni őket, de mindig jön egy előnyös ajánlat, és akkor kölcsönadják. Akkor pedig lehet utazni vele műtárgykísérőként.

Már a múltkor elmondtam, hogy '62 óta a múzeumot – akkor még jó kutatóanyag volt, tehát még komoly művészettörténészek voltak – igazán az érdekelte, hogy mikor hova és mennyi időre lehet utazni, és hogy lehet a háromnapos kiküldetést hat napra kitolni. Katonánéról mondták azt, és ez igaz is volt, hogy az előző utazásáról hazajövet az évet azzal töltötte, hogy a következő évi utazását megszervezze. Ezekben az időkben őrvjögve hallgattuk Fenyő Ivánnak azt az elbeszélését, hogy ő '28-'30 körül – az apjának, Fenyő Miksának ez nem volt probléma – Firenzében volt: „Egy pár hétig Firenzében voltam, de valahogy nem volt kedvem múzeumba menni, úgyhogy a szállodában a hasamon feküdtem, és Dosztojevszkijt olvastam.” Mindenki őrvjögött ezen a történeten. Egyedül Genthon volt az, aki nem akart külföldre menni. Nagy viták voltak, ha kérték tőlünk egy képet Londonba vagy máshova, hogy ezt ki vigye és ki hozza, mert ez azt jelentette, hogy három vagy öt napig ott lehetett. De Genthon nem akart utazni. Bíró elvtárs, aki nem tudni, miért, szerette Genthont, ezt nehezen viselte, az okát kérdezte, mire Genthon azt mondta: „Nézd, én már eleget utaztam.” Néha mesélte, hogy tizennyolcszor volt Olaszországban, egyszer három évig, Stockholmban csak háromszor volt, Spanyolországban ötször, és így tovább, már nem érdekli őt az utazás. Azt is mondta, hogy régebben, ha az ember Rómába ment, vett egy tízliteres demizsont, azt maga mellé tette, a bort szépen elkortyolgatta, és mire Rómába ért, addigra kiürült. De ma, mondta, repülőgép-utazással már nem élvezet a dolog. „Fölülök egy repülőgépre, egy fröccsöt sem tudok meginni, már le kell szállnom.” Egyébként ő mondta azt is, hogy a szocialista munkamorál tönkretette a tudományt, mert bevezették azt, hogy fél 9-re itt kell lenni, és 5-ig tart a munkaidő. Régebben, már az ő főigazgatósága alatt, az ember fél 2-kor vagy 1-kor átment a Kéményseprőbe, úgy négyre berúgott, aztán hétre kialudta, és akkor még ott volt az egész este előtte, hogy dolgozzon. De most – mondta – ötkor elkezdek inni, mire berúgok, nyolc óra, kilenc óra, hát akkor mit lehet azzal a nappal még kezdeni? Szóval, Genthon nem akart utazni. És egyszer egy párizsi kiállításra egy modern képtári képet, tehát az ő osztályához tartozó képet kellett vinni, mire azt mondta neki Bíró elvtárs, hogy ezzel te fogsz menni. Genthon megpróbált tiltakozni, de Bíró elvtárs azt mondta, hogy én elrendelem, hogy te kísérd ezt a képet, erre Genthon elment. Mint mondtam, ezek háromnapos utazások voltak, de mindenki megpróbált hat-hét, esetleg nyolc napig maradni, minél tovább, úgyhogy mindnyájan izgatottan vártuk, mi lesz. Genthon pedig a negyedik nap reggel, szokása szerint nyolckor – mert korán kelő volt – ott ült az íróasztalánál. Kérdeztük, hogyhogy? Azt mondta, hogy: „Nagyon jó volt, előző nap este láttam egy helyen, hogy pornográf mozit hirdetnek, gondoltam, ezt megnézem. Jegyet akartam váltani, de azt mondták, hogy ez csak klubtagoknak van. És kérdeztem,

hogymennyiért lehet a klubba belépni. Azt mondták, hogy 120 frank – ha jól emlékszem, ennyi volt a kiküldetési pénz –, beléptem.” És a negyedik nap reggel ott ült a múzeumban. Mikor Genthon 1969-ben meghalt, itt vége lett a hangulatnak. És lassanként elmentek a régi nagy emberek, Balogh Jolán, Pigler meg a többiek, akik még komolyan vették a tudományt.

Röviden el kell még ehhez kapcsolódva mondanom a másik kitüntetésemet, már amit én annak éreztem, az egyik a Pallottino-féle *esemplare* volt. A 60-as évektől voltak a múzeumban külföldről jött antik kiállítások. Ezeket mind én rendeztem. Először tuniszi mozaikok – az gyönyörű volt –, aztán volt egy szkíta kiállítás, amelyik a Szovjetunióból jött, volt egy thrák kiállítás, Bulgáriából, és 1988-ban rendeztünk – a németek szervezték, de én csináltam a szellemi részét – egy etruszk kiállítást, az volt a címe, hogy *Die Welt der Etrusker, Az etruszkok világa*, a szocialista országok múzeumainak kiállítása.¹⁴⁵ Az összes szocialista ország múzeumaiból – Leningrádot és Berlint is beleértve – összeállítottunk egy anyagot, és ezt végigvitték az öt ország fővárosában, amelyik tárgyakat adott. Budapesten ’88-ban rendeztük meg ezt a kiállítást Jerger Krisztinával, aki kiállításrendező zseni.¹⁴⁶ A fél földszintet elfoglaló nagy kiállítás volt, és a megnyitó másnapján Pigler, aki akkor 91 éves volt, fölhívott telefonon. Pigler régebben nem nagyon bízott bennem, mert engem nem Petrovics¹⁴⁷ nevezett ki, és ő igazán csak azokban bízott, akiket Petrovics nevezett ki. Úgyhogy velem mindig tartózkodó volt, de most fölhívott, a megnyitás után másnap, és azt mondta, hogy reveláció volt. Rájött arra, hogy az etruszk művészet valami nagy dolog. Azóta csodálom ezért, hogy 91 éves korában képes volt erre, mert a művészet teljes egészében érdekelte. A legfontosabb kiállítás, amelyet külföldi anyagból rendeztem, 1980-ban volt, *Róma születése* címmel.¹⁴⁸ Az olaszok – nem tudni, miért, biztos volt ennek valami politikai háttere – olyan anyagot adtak ide, amit soha, se azelőtt, se azután külföldre nem vittek, mert a legértékesebb, legjobb anyaguk volt. Közte – mint elképedve láttam – frissen kiásott és még publikálatlan darabokkal. Ugyanazon a nagy területen rendeztük, mint az 1988-ast, de ez még 1980-ban volt, és megtiltották, hogy propagáljuk. Úgyhogy ennek a *Róma születése* kiállításnak, amely a legjelentősebb és legszebb antik kiállítás volt itt az én időmben, összesen húszezer látogatója volt. Az etruszknak már valami 180 ezer, ’88-ban már lehetett propagálni.

¹⁴⁵ *Az etruszkok világa*. Kiállítás Csehszlovákia, Lengyelország, Magyarország, a Német Demokratikus Köztársaság és a Szovjetunió múzeumainak anyagából. A kiállítást rendezte és a vezetőit írta: Szilágyi János György. Budapest, Szépművészeti Múzeum, 1989.

¹⁴⁶ Jerger Krisztinát (1948–) SzJGy több időszakos és állandó kiállítás rendezésére kérte fel a Szépművészeti Múzeumban.

¹⁴⁷ Petrovics Elek (1873–1945) jogász, művészettörténész, az MTA tagja, 1914–1935 között a Szépművészeti Múzeum igazgatója, illetve főigazgatója.

¹⁴⁸ *Róma születése*. A kiállítást rendezte és a vezetőit írta, a kötetet szerkesztette: Szilágyi János György. Budapest, Szépművészeti Múzeum, 1980. – A megnyitón jelen volt Massimo Pallottino és Giovanni Colonna (1934–), abban az időben az olasz etruszkológia két vezető személyisége.

M.: Megtiltani '80-ban egy *Róma születése* kiállítást, mi volt abban aktualitás?

Sz.: Olasz, nyugati volt.

M.: Még '80-ban is?

Sz.: Hogyne, a legnagyobb mértékben. '85-ben, vagy '86-ban, már nem tudom pontosan az évet, Nyugat-Berlinből kértek tőlünk egy kiállításra anyagot a Grafikai Gyűjteményből. Minden ilyesmire engedélyt kellett kérni a minisztériumban, ezért erre is engedélyt kértek, kérdezték, hogy mit csináljanak. A minisztériumban azt mondták, hogy a legokosabb volna, hogyha egyszerűen nem válaszolnának. De hogyha válaszolnak, akkor mondják azt, hogy nem. Ez '85-'86-ban volt. Úgyhogy az elzárttság hivatalosan szinte teljes volt '89-ig. De hát nem hivatalosan azért lényegesen enyhébb volt a helyzet. És ezzel nem sokat törődtek, főleg azért, mert a Szépművészeti Múzeum – ahogy már mondtam – nem volt érdekes. A Nemzeti Galériával törődtek. Ott pedig Pogány Ö. Gábor uralma alatt lényegében tönkretették a Nemzeti Galériát, illetve a legújabb kori részét, mégpedig jóvátehetetlenül. Pogány Ö. Gábor ugyanis végig kitartott a szocialista realizmus mellett. Akkor ez Aczélnek már nem nagyon tetszett, ő már szeretett volna egy kicsit lazítani ezen a szemléleten, de Pogány okos volt. Már a *Népszabadság*ban támadták a Nemzeti Galéria konzervativizmusát, mert olyanok fordultak elő, hogy Kassák Lajos műveit kiengedték, Vajda Lajos műveit kiengedték külföldre, pedig itt lehetett volna tartani, a Galéria döntötte el, hogy mit engednek ki külföldre. Ezeket mind kiengedte, Harasztý Istvánnak – nem tudom, ismered-e, most van éppen új kiállítása – egy főművét, a *Fügemagozót*, amely lényegében az '56-os forradalom persziflázsa volt,¹⁴⁹ Pogány vastörmeléknek minősítve engedte ki külföldre, most valamelyik nyugat-német múzeumban van.¹⁵⁰ Pogány minden kritikát elhárított, és amikor már nagy támadások voltak ellene (a *Népszabadság*ban Rózsa Gyula¹⁵¹ támadta rendszeresen), Aczél összehívott egy értekezletet, és azt mondta, hogy a Nemzeti Galériában kicsit másképpen kéne intézni a dolgokat, szóval, finoman fogalmazva elmondta, hogy itt vannak új művészek, érdekesek, ezeket gyűjteni kellene. Mire Pogány azt kérdezte: „Aczél elvtárs, akkor most már nincs szocialista realizmus?” Mire Aczél: „Jó, jó, csak csinálja tovább.”

Ilyen volt a hivatalos álláspont, amire még egy jellemző példa, ezúttal a saját életéből. '81-ben, több mint három évtized után először jelent meg Kerényi-mű magyarul, mégpedig a *Görög mitológiája*. Ez szerintem a legkevésbé jellemző Kerényi-mű, és nincs benne semmi különösebb ideológia. Elmondja a görög mitológia történeteit az antik források alapján nagyon jól és nagyon pontosan. Kerényi Grácia, a lánya fordította, és én vállaltam a kontrollszerkesztését. Pók Lajos,¹⁵² aki a Gondolat Kiadó osztályvezetője volt, felhívott, és azt mondta: „Te, írdál ehhez egy kísé-
rő

¹⁴⁹ Harasztý István (1934–) szobrász, a kinetikus szobrot Harasztý 1970-ben készítette.

¹⁵⁰ Duisburg, Wilhelm Lehmbruck Museum.

¹⁵¹ Rózsa Gyula (1941–) művészettörténész, 1964-től két évtizeden át a *Népszabadság* művészeti kritikusa.

¹⁵² Pók Lajos (1919–1998) irodalomtörténész, a Gondolat Kiadó szerkesztőségének vezetője.

tanulmányt!” És mondtam neki, hogy „Ne hülyéskedj, az én kísérő tanulmányomat nem fogjátok közölni”. Mire ő azt mondta: „Nehogy azt hidd, most már egészen más idők vannak, nyugodtan írd meg!” Mondtam, hogy jó, megírom. Azt mondta, hogy akkor elküldi a szerződést. Erre azt feleltem: „Ne küldj nekem szerződést, majd akkor küldj, hogyha elfogadtátok.” Megírtam a tanulmányt, pár hónapnyi csend, majd egy Stenczer nevű¹⁵³ albeosztottja egy reggel fölhevített, és azt mondta, hogy ezt a tanulmányt nem tudjuk közölni. Mondtam, hogy „nem én akartam, maguk kérték”. Mire Stenczer azt mondta, hogy: „Na de hát nem egy ilyent.” Mikor legközelebb Pókkal találkoztam, azt mondta: „Sajnos, neked volt igazad.” Szóval, vissza-küldték a tanulmányt. Pár hét múlva Fischer Rudi,¹⁵⁴ akit te talán ismersz, a *New Hungarian Quarterly* angol nyelvi szerkesztője, akivel Devecseri betegágyánál lettem jóban, felhevített azzal, hogy: „Te, Ivánnak (ez Boldizsár Iván,¹⁵⁵ aki a főszerkesztője volt a *New Hungarian Quarterly*-nek) az volna a kérése, hogy írdj Kerényi Mitológiájáról. Szeretnénk bemutatni, hogy ez most nálunk megjelent.” És mondtam neki, hogy „Rudi, nekem van egy kész tanulmányom, de azt most éppen visszaadta a Gondolat Kiadó, mert, ugye, ideológiai szempontból nem elfogadható.” „Mindenesetre küldd el!” Elküldtem. Postafordultával Boldizsár Ivántól jött egy levél: „Kedves János, pontosan ez az, amit akartunk, ami kellett nekünk.” Úgyhogy a *New Hungarian Quarterly* következő számában megjelent.¹⁵⁶ Hát, ez volt a Kádár-korszak.

L.: Boldizsár jobban ismerte a lehetőségeket, mint Pók.

Sz.: Igen. De nemcsak erről volt szó, hanem a *New Hungarian Quarterly*-be éppen ez kellett, mert a külföldnek ezt kellett mutatni. Pók is tájékozott volt, és Boldizsár Iván is. Pók tudta, hogy belül nem, Boldizsár tudta, hogy kívül igen. Hahn írt a *Népszabadságban* Kerényiről,¹⁵⁷ hogy hát igen, nagy tudós volt, de idealista, meg mit tudom én, mi. Erre a Gondolat Kiadónál azt választották megoldásnak, hogy a Kerényi-könyv megjelent egy utószóval, amelyik nem volt aláírva, és amelyiknek az egyik fele az én tanulmányomból volt kivonatolva, a másik fele Falus ellentanulmányából, aki akkor a *Kritikában* megírta,¹⁵⁸ hogy én hiába igyekszem, vegyem tudomásul, hogy Kerényi semmilyen formában nem integrálható a magyar tudományba. Egy kis levélváltásunk is volt Falussal ebben az ügyben, amelyet őrzök.

¹⁵³ Stenczer Ferenc latin-magyar szakon végzett az ELTE-n, a Gondolat Kiadó, majd a *Világirodalmi lexikon* szerkesztője volt; kritikákat írt.

¹⁵⁴ Fischer Rudolf (1926–) („Rudi”), 1967, külföldről (Ausztrália, Anglia) hazatelepülése után, 1967 óta a *The New Hungarian Quarterly* nyelvi szerkesztője, irodalomtörténész, műfordító, a lapban cikkei jelentek meg, és jelentős része volt a szerkesztésben is.

¹⁵⁵ Boldizsár Iván (1912–1988), író, újságíró, lapszerkesztő. 1960–1988 között a *The New Hungarian Quarterly* főszerkesztője volt.

¹⁵⁶ Károly Kerényi and his Greek mythology. *The New Hungarian Quarterly*, 19. 1978. No 71. 160–168.

¹⁵⁷ Hahn István itt említett cikke: Ihlető forrás – Kerényi Károly Görög mitológiájáról, *Népszabadság*, 1978. április 27. 7.

¹⁵⁸ Falus Róbert: Kerényi Károly mítosza és mitológiája. *Kritika*, 16, 1978, 4. 12.

Teljesen cinikus tudománypolitika volt ez, amiben az én számomra csak az volt a jó, hogy mivel én semmi nem akartam lenni, semmi nem akadályozott meg abban, hogy megmondjam a véleményemet, ezért nyugodtan, elégedetten éltem.

* * *

L.: A doktori vitádról. Azt hiszem, arról még nem beszéltél.

Sz.: A doktori vitám. Hát igen, már a múltkor mondtam, hogy én az egész újjászervezett Akadémiát és a tudományos minősítést frivol játéknak és elfogadhatatlannak tartottam. Lényegében a centralizálásnak és a tudósok megvásárlásának az eszköze volt, szovjet mintára. De ahogyan a múltkor mondtam, még hogyha nem ez lett volna, akkor sem lett volna alkalmas egy tízmilliós ország tudománya számára, mert nem volt ehhez elég kapacitásunk. Ki is alakultak a viták mechanikus formái, hogy az opponensnek el kell mondania a kifogásait (mert kifogástalan mű nem létezik), és utána azt kell mondania, hogy mindezek ellenére az érdemei miatt javasoljuk, a jelölt pedig megköszöni az értékes hozzászólást, amelyet majd értékesíteni fog a munkájában...

L.: Amit megtenni eszében sincs.

Sz.: Igen. Hát, én doktori címet nem nagyon akartam, de a doktori vitára éppen azért vállalkoztam, mert állandóan nyíltan ellene voltam ennek az egész tudományos minősítésnek, és egy idő múlva úgy éreztem, hogy azt mondják, na persze, mert nem tudja megcsinálni a doktori értekezését. '80-ban megjelent egy könyvem – amiről már talán beszéltem – egy nemzetközi sorozatban, a *Corpus Vásorum Antiquorum* címűben, vagyis az ókori vázák corpusában franciául,¹⁵⁹ de a kézirat már 1969-ben elkészült. Waldapfel erre (rossz lelkiismerettel) azt mondta, hogy „ezt add be doktori értekezésnek”. Mondtam neki, hogy „Imre, hát ez egy katalógus”. Azt mondta: „Írj hozzá valami előszót, majd én elintézem, hogy elfogadják”. Mondtam, hogy „Te ne intézz el semmit, majd hogyha olyant írok, amely megfelel a doktori követelményeknek, akkor beadom”. '72-ben megírtam az első magyar fogalmazását az etruszko-korinthusi vázafestészetnek,¹⁶⁰ és beadtam. Kijelölték a három opponenst. Hahn, Harmatta¹⁶¹ és Castiglione. Na most, Harmatta öreg róka volt, belenézett, és látta, hogy ehhez neki nincs mit mondania, mert ez egy szakmunka, amely meg van csinálva. Minden opponensnek minimum nyolc oldalt kell írni, ezt a nyolc oldalt, ahogy ez akkor szokás volt, a tézisekből kiírta, és a végén melegen ajánlotta a művet elfogadásra. Castiglione is körülbelül ezt csinálta, de Hahn, akinek állandóan bizo-

¹⁵⁹ János György Szilágyi: *Corpus Vásorum Antiquorum. Hongrie*. Fascicule I. Budapest – Bonn, Musée des Beaux-Arts – Akadémiai Kiadó – Rudolf Habelt Verlag, 1981. – Fascicule 2. Budapest – Roma, Musée des Beaux-Arts – L'Erma di Bretschneider, 2007.

¹⁶⁰ A doktori értekezés utóbb nyomtatásban, azonos címmel: *Etruszkó-korinthusi vázafestészet*. Budapest, 1975. (Apollo Könyvtár, 6.), Rényi Alfrédnek dedikálva, „primarum in Etruria peregrinationum comitis desideratissimi”.

¹⁶¹ Harmatta János (1917–2004) klasszika-filológus, iranista, ókortörténész, egyetemi tanár, az MTA tagja.

16. SzJGy felesége, Szentpál (Rabinovszky) Mária.
Fotográfia. © A család tulajdonában

nyítási kényszerei voltak, úgy érezte, hogy neki kell valamit ellene mondani. Persze, utána elfogadásra javasolja, de kifogásokat kell emelni, hiszen az opponensnek ez a dolga. Az volt a szabály, hogy én megkapom az opponensi véleményeket, és választ írok rájuk három nappal a védés előtt, de a válaszat az opponensek már nem nézhetik meg. Hahn azonban elintézte, hogy ő megnézhesse, és amikre azt írtam, hogy hülyeség, azokat kihúzta a fölolvastott opponensi véleményéből. Na, én nem tartottam be az illemszabályokat – nagyon jól mulattam egyébként az egészen –, és azzal kezdtem a válaszat, hogy amikor most válaszolok az opponenseimnek, akkor hálából elmondok egy történetet Verescsaginról,¹⁶² a kitűnő orosz festőről. Nem tudom, még ismeritek-e a nevét?

¹⁶² Vaszilij Vasziljevics Verescsagin (1842–1904) orosz realista festő. 1883, 1886, 1898-ban volt kiállítása Budapesten. – A jó időben és jó helyen elmondott anekdota tartalma természetesen többnyire fontosabb, mint hitelessége. Ez ebben az esetben is így van. Tény ugyanis, hogy Verescsaginnak jó érzéke volt művei reklámozásához, és anyagi érdekeinek érvényesítéséhez, de az 1910-es években nem

17. Szilágyi János György. Fotográfia.

© A család tulajdonában

L.: Hogyne.

Sz.: *A Sipka-szorosban minden csendes* a híres műve, egy nagy orosz realista giccsestő volt. A '910-es években Budapesten volt kiállítása, és nagy szenzáció volt, hogy Verescsagin-képek láthatók Budapesten, de volt egy műkritikus – talán Lázárnak hívták –, aki (azt hiszem) *Az Estben* megírta, hogy ez mind ócskaság. Egy teljes oldalon keresztül leszidta Verescsagint, amit csinál, az vacak, hol vagyunk már ettől. Délután csengettek nála, és a szobalány azt mondta, hogy egy úr van itt, valami Verescsagin. Lázár halálra rémült, hogy most mi lesz? Ekkor belépett egy kétméteres kozák óriás, odarohant hozzá, és a keblére ölelte. Ő zavartan azt mondta, hogy „Na de, hát tudja, hogy mit írtam?” Mire Verescsagin: „Nem fontos, de egy teljes oldalt!” Ezzel szeretném megköszönni az oppo-

nenseimnek azt, hogy foglalkoztak a munkámmal. Ezután Hahnnak válaszoltam, mert csak őneki volt mit válaszolni. Ő többek között azt mondta, hogy Romulus keltezése problematikus, mert vannak források, amelyek Romulus halálát nem 710-re teszik, hanem... Mondtam: „Felhívom Hahn professzor figyelmét, hogy ez a Romulus soha nem élt.”

L.: Emlékszem a kifejezésre, hogy „Hahn professzor bohókás véleménye”.

Sz.: Még így elhülyéskedtem vele, de végül Hahn nagyon finom volt, mert azt mondta, hogy „Hát így jár az, aki Szilágyival etruszk kérdésekben vitatkozik”. Ezzel lezárult a dolog, de én igyekeztem minél komolytalanabb színt adni az egésznek.¹⁶³

L.: Ez mikor volt?

volt Budapesten kiállítása, amúgy 1904-ben meghalt. Igaz, Lázár Béla (1869–1950) művészeti író, írt Verescsaginról, kétszer is (*Nemzet*, 1898. február 20. [9.] és *Magyar Nemzet*, 1904. április 17. 1–3.), teljes elismeréssel, de az 1910-ben indult *Az Estbe* nem, a lapnak egyébként nem is volt munkatársa. Az anekdotát mesélni szokták Verescsagin és Lyka Károly (1869–1965) művészetkritikus, művészettörténész nevével is.

¹⁶³ A vita után SzJGy a következő, egészen *Epepe*-stílusú kézírásos levelet kapta Örkénytől: „Vén faszi! Most kell doktorálni, tők kopasz fővel, beszáradt zsigerekkel, 18 karátos aranyérrel? Pót-protézissel a zsebedben, négykézláb föl a lépcsőn? No, szép kis szocializmus, amelyik ilyen emberi roncokat doktorrá avat! / Más egyéb észrevételem nincs. Sőt! Direkt kívánom, hogy Te légy a Magyar Népköztársaság legöregebb doktora. Majd mondják rólad: »Száztizennyolc éves, és még doktor!« / Minden jól / dr. Örkény István.”

Sz.: Ez '73-ban.¹⁶⁴ Hát, a tiéd, az vérre ment,¹⁶⁵ az más volt. De Romulus halálának a dátuma nem jelentett a Kádár-korszakban komoly ideológiai problémát. Úgyhogy ez simábban végződött. (16., 17., 18. kép)

Én egyébként sok kritikát írtam, de úgy gondoltam, hogy ha nincs kritika, nincs tudomány. Ezért nem mindenki szeretett, és aztán Harmatta meg is mondta mint az *Antik Tanulmányok* főszerkesztője, hogy nincs nekünk szükségünk kritikára meg demokráciára.¹⁶⁶ Így, ezzel a szóval, igen. Na, akkor volt az, hogy nyolc évig nem írtam az *Antik Tanulmányok*ba. Azóta is minden számba írok, és azelőtt is írtam, de akkor egy kicsit elkedvetlenedtem ettől. Főleg külföldi folyóiratokba írtam a tanulmányaimat, de igyekeztem magyarul is közölni őket.

* * *

Sz.: Hát, körülbelül ennyi az életem. Dél felé bejövök, itt dolgozgatok, aztán hazamegyek. Egyelőre az utolsó, és lehet, hogy tényleg az utolsó munkám, már teljesen a nacionalizmus-ellenes és akkulturációs problémának a jegyében készült. A könyv kiadása most már egy éve húzódik, a címe: *Pelasz ősök nyomában*.¹⁶⁷ Közben azért volt egy jelentős dolog, amit, ha van még idő, elmondok. Egészen véletlenül '88-ban egy Mravik¹⁶⁸ nevű fiatalember, aki korábban dolgozott itt, [...] rendezett egy Pulszky Károly emlékkiállítását a múzeumban. Megkért, hogy írjak Pulszky antikvásárlásairól. Erre elkezdtem a Pulszkyakkal foglalkozni, elsősorban Pulszky Ferencel. Pulszky és Fejérváry, a nagybátyja, antik művészetet gyűjtöttek, és ez volt az egyetlen komoly antik gyűjtemény Magyarországon a XIX. században. A

¹⁶⁴ SzJGy számára a TMB (Tolnai Gábor elnök) 1973. január 16-án állította ki a történelemtudományok (régészet) doktori oklevelét. – 1973. április 29-én egy, a nagydoktori védést is érintő epepe volt. Ld.: Karinthy Ferenc: *Napló. II. 1970–1973*. Sajtó alá rend. Jovánovics Miklós. Budapest, 1993. 408–409.

¹⁶⁵ Litván György a kandidátusi értekezését (*A szocializmus moralistája. Szabó Ervin pályája 1877–1918*) 1988-ban adta be a TMB-hez, ő akkor mint a politikai ellenzék egyik prominens alakja nem számított kíméletre. Az előzetes munkahelyi vitán Pataki Ferenc és Szabad György véleményükben a munkát a történelemtudományok doktora címre javasolták. A TMB a vitát 1989. január 11-re tűzte ki. Elnök Erényi Tibor (1923–1998) doktor volt, a bizottság tagjai Soós Imre (1910–1997), Remete László (1916–2016) és Szabó Ágnes (1922–2000) kandidátusok; ilyen létszámú és összetételű bizottság a kandidátusi fokozatok esetében volt szokásos. A két opponens: Varga Lajos kandidátus és Mucsi Ferenc doktor. A vitában a felszólalók és maga a bizottság is a dolgozatot a doktori fokozatra érdemesnek tartották, az egyetlen ellenvélemény Mucsié volt. A TMB 1990. január 31-én Litvának a történelemtudományok doktora fokozatot ítélte meg. A mű nyomtatásban: *Szabó Ervin, a szocializmus moralistája*. Budapest, 1993.

¹⁶⁶ SzJGy jó másfél évtizeden át az *Antik Tanulmányok*, az egyetlen hazai ókortudományi folyóirat kritikai rovatának volt a szerkesztője.

¹⁶⁷ Megjelent: *Pelasz ősök nyomában. Magyar ásatás az Appennineken 1861-ben*, Budapest, 2002. (Kentaur, 2.)

¹⁶⁸ Mravik László (1943–) művészettörténész.

munka során egyre jobban kezdett érdekelni Pulszky alakja. Akkor éppen készült egy Pallottino Emlékkönyv, tőlem is kértek egy cikket, és mondtam, hogyne, ebbe írok egy cikket a Fejérváry-Pulszky-gyűjtemény etruszk-anyagáról. A dolog egy kicsit elhúzódt, mert csak másfél évvel később lett kész, úgyhogy lekéstem az emlékkönyvet, de ez nem volt baj, mert helyette lett belőle egy körülbelül 200 oldalas munka, amely csak olaszul jelent meg, az olasz egyetem folyóiratában.¹⁶⁹ A Fejérváry-Pulszky-gyűjtemény etruszk, itáliai anyagának a földolgozása volt ez, és bevezetésül Pulszky élete.

L.: Mármost Pulszky Ferencé?

Sz.: Igen. Hát, Károlyé,¹⁷⁰ az egy szomorú történet, amin nem sok elmondanivaló van. Ő a parlamenti hülyeség áldozata lett. Nagyszerű művészettörténész volt, kitűnő szemmel, de rossz adminisztrátor. Nem vezetett pontos kimutatást a vásárlásokról. A múzeum első igazgatójának nevezték ki, és mialatt a múzeumot építették – ugye, az tíz évig tartott az alapítási törvény megszavazása után –, elküldték, hogy vásároljon Olaszországban a múzeumnak tárgyakat. Ő Firenzéből jött haza, ott élt emigráns apjával, kitűnően beszélt olaszul, ismert ott mindenkit. Nagyszerű dolgokat vásárolt, de a parlamentben a Pulszkyak az ellenzékhez tartoztak, és minthogy Pulszky Ferencet nem merték bántani, mert slágfertig volt, és szétzúzott mindenkit, Pulszky Károlyt támadták. Azzal vádolták meg, hogy kitalált neveken ad el az államnak milliókért dolgokat, mert ki hallott már egy ilyen nevet, hogy Sebastiano del Piombo.¹⁷¹ „Általános nevetés a parlamentben”, és attól kezdve, ha az ellenzék mondott valamit, akkor bekiabálta valaki a kormánypártból, hogy Piombo, és kitört a nevetés. Szegény Pulszky Károlynak rosszak voltak az idegei, úgyhogy aztán amikor leváltották a főigazgatósról, elment Angliába műkereskedőnek, aztán

18. Szilágyi János György unokájával.
Fotográfia. © A család tulajdonában

¹⁶⁹ Materiale etrusco e magnogreco in una collezione ungherese dell'Ottocento (La collezione Fejérváry-Pulszky). *Scienze dell'Antichità, storia archeologia antropologia*, 5. 1991. 483–572.

¹⁷⁰ Pulszky Károly (1853–1899) művészettörténész, politikus, 1881-től az Országos Képtár (a Szépművészeti Múzeum elődje) munkatársa, majd 1884-től igazgatója.

¹⁷¹ Sebastiano del Piombo (1485 k.–1547) olasz reneszánsz festő.

Ausztráliába, és ott öngyilkos lett, negyvenegynéhány éves korában. Az ő életrajzával, mondom, nem volt mit kezdenem, de a Pulszky Ferencé izgalmas dolog volt, mint kiderült.

Pulszkyt paradigmaticus figurának tartom. Mert 1838-ban írt egy cikket a magyar régészet feladatairól, és ebben azt mondta, hogy a mi feladatunk nem lehet más, mint a magyarok régészetével foglalkozni, és engedményeket csak annyiban tehetünk, hogy a magyar földben talált ókori tárgyakkal még foglalkozhatunk. Innen indult ki, ami újabban foglalkoztat, a nemzeti régiségek fogalmának a megjelenése, párhuzamosan a modern nemzetek kialakulásával. Tulajdonképpen a *Pelag óseink*-könyv is fő célja szerint erről szól. A XVIII. század végén Franciaországban találták fel az *antiquités nationales* fogalmát. Jó, jó, görögök, meg rómaiak, meg hasonlóak, mondták, de azért mégiscsak más, amit a gall vagy frank őseink csináltak, mert az mégis a miénk. Mondani sem kell, hogy ez a szemlélet igazolására szolgált területi ambícióknak is, ahogyan a dáko-román kérdés vitája az első világháború után. 1838-ban a fiatal Pulszky teljesen ebben a „nemzeti régiségek” fogalomban gondolkodott, aztán ’48 után emigrált, a British Museumban dolgozott Londonban, és ott 1852-ben tartott egy előadást, amiről furcsa módon megfeledezett. Az *Életem és koromban*, az emlékirataiban¹⁷² azt írja erről az előadásról, hogy soha nem jelent meg. De én megtaláltam, a British Museum antik gyűjteményének egy 1851–52-ben, összesen két évfolyamban megjelent kiadványában.¹⁷³ Ebben a tanulmányában ő először – úgy is tartják számon a British Museumban, hogy először – vetette föl a modern múzeum gondolatát az addig uralkodó mintegy-gyűjtéssel szemben. Rámutatott annak a képtelenségére, hogy a Parthenon terméből kilépve egy zsiráf csontvázával találjuk magunkat szemben. Pulszky 1866-ban hazajött, és nemsokára ő lett a Nemzeti Múzeum főigazgatója. Akkor ez volt az egyetlen múzeum Magyarországon. Mint főigazgató és hangadó, gyökeresen átalakította az egész magyar múzeumügyet, kezdve a Nemzeti Múzeumon. Lehetetlennek tartotta, hogy ott minden együtt van, kell egy külön néprajzi osztály, egy numizmatikai osztály, egy fényképtár, kell egy Szépművészeti Múzeum a művészeti anyagnak, és vidéki múzeumokat kell mindenhol alapítani. Pulszky mindezt elindította, és ’75-ben megint írt egy tanulmányt a múzeumokról.¹⁷⁴ Ebben a korábbiól homlokegyenest eltérő véleménnyel azt fejtette ki,

¹⁷² Pulszky Ferenc, *Életem és korom*. I–IV. Budapest, 1880–1882. – második (SzJGy szerint a leghitelesebb) kiadás: I–II. Budapest, 1884.

¹⁷³ On the progress and decay of art, and on the arrangement of a National Museum. *The Museum of Classical Antiquities*, March, 1882. – idézi: SzJGy, Pulszky Ferenc és a múzeum helyzete a 19–20. századi európai kultúrában. *Magyar Tudomány*, 102. 1995. 913–918. (amely előadása, illetve cikke megnyitotta Pulszky-tanulmányainak sorát).

¹⁷⁴ Pulszky Ferenc „A múzeumokról. *Budapesti Szemle*, 3. 1875. 8. köt. No 16. 1875. 241–257. – hasonlóan Pulszky Ferenc: A múzeumokról. *Vasárnapi Újság*, 1875. július 11. 439., július 18. 454–455., július 25. 470–471., augusztus 1. 486. Az első cikk új lenyomatban: Pulszky Ferenc: *Utivázlatok, visszaemlékezések*. Budapest, [1885]. 149–174.

hogy egy ország kultúrája annyit ér, amennyire a többi országok kultúráját képes befogadni, mert ennek az ellentéte provincializmus. Tehát kifejtett egy számomra egyedül elfogadható koncepciót arról, hogy mi egy múzeum helye a kultúrában. Pulszky főleg ezért érdekelt engem, és egy akadémiai konferencián – azt hiszem, Lackó szervezte – tartottam is egy előadást erről a két Pulszky-tanulmányról.

L.: Az akadémiai héten volt.

Sz.: Igen. Na most – „recruderunt vulnera”, mondta Rákóczi¹⁷⁵ –, az első világháború után Magyarországon ugyanez a probléma merült fel újból. Kerényi szerepéről az erről kialakult vitában Alföldit említettem. Alföldi volt az első, aki 1926-ban írt egy cikket a magyar régészet feladatairól...

L.: Alföldi András...

Sz.: A nagy Alföldi András. Azt írta,¹⁷⁶ hogy minket Hammurabi viselt dolgai, vagy hogy Assurbanipal uralkodott-e, vagy nem uralkodott, hogy mit csináltak a görögök az 5. században, mindez kevésbé érdekel. Ezt hagyjuk csak a külföldieknek, minket az a cserép érdekel, amelyet a lakásunk vagy az iskolánk mellett a mi földünkben találtunk. Így Alföldi 1926-ban, ahogy már elmondtam. Ez teljesen az 1838-as Pulszky-tanulmány szemlélete volt. Ennek jegyében az egyetemen a Régészeti Tanszéket átalakította Római Provinciális Régészeti Tanszékké, és a fő téma a dáko-római kontinuitás kérdése volt.¹⁷⁷ Amikor nála doktoráltam, azt mondta, hogy hát jó, a többiről majd kérdezek egy és mást,¹⁷⁸ de egy fontos, hogy a dáko-római kontinuitást cáfoló kilenc érvet tudja. Aztán jött a világháború. Alföldi, aki zseniális tudós volt – ezt meg kell mondani, félreértések elkerülése végett –, ’45 május 2-án, tehát egy héttel a világháború befejezése előtt, már megszervezte az új Corona Archaeologicát, amely a Stemmának volt a folytatása,¹⁷⁹ és hetenként rendszeresen előadásokat tartottak, ’46-ban pedig alapított egy folyóiratot, *Antiquitas Hungarica* címmel.¹⁸⁰ A bevezetését ő írta, és azt írta benne többek közt: Egy szobrocskát találunk Aquincumban. A mintája

¹⁷⁵ II. Rákóczi Ferenc herceg (1676–1735), a későbbi fejedelem kiáltványa 1703. május 6-án a kuruc felkelőkhöz („breznai kiáltvány”): „Recruderunt inclytae gentis Hungariae vulnera...”, magyarul: „Ismét kiújultak a jeles magyar nemzet sebei...”

¹⁷⁶ Alföldi András: A honfoglalás előtti Magyarország kutatásának mai helyzete. *Budapesti Szemle*, 54. 1926. 203. köt. No 589. 344–364.

¹⁷⁷ Értsd: a dáko-román kontinuitás elméletének heves cáfolata.

¹⁷⁸ Bevert szokás volt, hogy a doktori vizsga előtti napon a jelölt felkeresi a vizsgáztató professzort, és laza jelzést kap tőle a felteendő vizsgakérdésekről.

¹⁷⁹ És az 1958-ban megalakult Ókortudományi Társaság elődje.

¹⁸⁰ *Antiquitas Hungarica*. Alcíme szerint: A klasszikus örökség – A magyar föld régi népei – Nemzetünk kultúrhagyatéka és népi hagyományai. A Pázmány Péter Tudományegyetem Érem- és Régiség-tani Intézetének folyóirata. Az 1. füzet 1947-ben jelent meg, összesen 3 kötete van, 1947–1949, szerkesztette Nagy Tibor. – A folyóiratba SzJGy is adott cikket: Két váza a Micali-festő műhelyéből. *Antiquitas Hungarica*, 3, 1949, 1/2. 38–48. és különnyomatban (ez a cikk az első jele annak, hogy megkezdte a múzeum antik tárgyainak önálló feldolgozását).

Pheidias szobra.¹⁸¹ Tehát Pheidias is érdekelt minket. És így tovább, és kifejtette: minden érdekelt minket, a mi érdeklődésünk nemzetközi, országhatárok nem szabnak neki határt. Így, fél évvel a disszidálása előtt,¹⁸² egy teljesen más, egyetemes programot fejtett ki, tehát ugyanez a történet, ami Pulszkyval, a következő évszázadban Alföldivel is lejátszódott, avval a nagy különbséggel, hogy Pulszky saját magát mindig dilettánsnak érezte. Azt írta, hogy ismerem korlátaimat,¹⁸³ én mindig túl sok dologgal foglalkoztam ahhoz, hogy egyben igazán kiváló legyek, de hát ezt vállalom. Alföldi viszont szakember volt, aki mindent tudott, amit ebben a tárgyban tudni lehet. Ami még különös, volt egy antik magángyűjteménye. A tanulmányaiban római provinciális régészettel, legfőleg még római történelemmel foglalkozott. A magángyűjteményében viszont csak görög tárgyak voltak. Ezeket aztán mi örököltük tőle. Itt voltak a múzeumban, itt őriztük őket,¹⁸⁴ és amikor találkoztunk valahol külföldön, mindig megkérdezte, hogy ugye elismered, hogy az enyéme? Hát, én mindig elismertem.

L.: Hazalátogatott?

Sz.: Nem, soha nem látogatott haza. Azt mondta, hogy nem jön haza, mert akkor olyanokkal is keznet kellene fognia, akikkel nem akar, és ez kínos volna azoknak, akikkel viszont keznet akar fogni. Úgyhogy soha nem jött haza, 1981-ben halt meg. A végrendeletében azt írta, hogy a gyűjteményét a Szépművészeti Múzeumra hagyja, akkor, amikor az oroszok kimentek Magyarországról. '90-ben a felesége írt egy levelet a múzeumnak, hogy most ünnepélyesen átadja nekünk a hagyatékot.

L.: De itt volt végig az anyag.

Sz.: Itt volt, igen. Mint már elkezdtem beszélni róla, egyre inkább érdekelni kezdett a fiktív őstörténet és az akkulturáció problémája. A *Pelasg ősök nyomában* című könyvem, mint mondtam már, egy magyar ásatás ürügyén szintén ezzel foglalkozik.

¹⁸¹ Alföldi András: Az olvasóhoz. *Antiquitas Hungarica*, 1, 1947, 1. 8. „Aki a földünkől kikerülő római emlékeket vizsgálja, ugyancsak nem lehet egyoldalú. Kiás egy durva pannóniai faragványt: kiderül, hogy Pheidias remeke volt az őse, tehát a görög művészetet kell megismernie.”

¹⁸² Alföldi hosszú hivatalos engedélyeztetési eljárás után 1947 őszén, fia gyógykezelésének finanszírozására, külföldi előadókörútra indult, a hamarosan kezdődő tanévre (1947/48) fizetés nélküli szabadságot kért és kapott. 1948-ban a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumhoz folyamodott a szabadság további 3 éves meghosszabbításáért, de kérelmét elutasították. Ezután Bernben fogadott el egyetemi tanári állást, és a minisztérium – kétszeri felszólítás után, hogy pesti állását foglalja el – úgy tekintette, hogy lemondott állásáról. Alföldi útja Princetonba vezetett (1955). A részletekről bővebben: *Diszkrimináció – emancipáció – asszimiláció – diszkrimináció. Magyarországi egyetemi tanárok életrajzi adattára 1848–1944*. I.: Zsidó és zsidó származású egyetemi tanárok. Szerk. Kovács I. Gábor. Budapest, 2012. 29. – SzJGy Alföldivel néhány év szünet után folyamatosan tartotta a kapcsolatot, külföldön találkoztak is.

¹⁸³ „Ismerem helyemet” (A másik Pulszky-életrajz). *Pulszky Ferenc (1814–1897) emlékére*. Szerk. Marosi Ernő et al. Budapest, 1997. 24–36. – új kiadásban: Szilágyi 2005. 340–362.

¹⁸⁴ Le legs d'András Alföldi = Alföldi András hagyatéka. *Bulletin de Musée Hongrois des Beaux-Arts*, 74. 1991. 71–76., 115–118.

A magyar légió katonái 1861-ben ásatást csináltak Olaszország közepén, abban a tudatban, hogy pelasg őseink emlékeit ássák ki, tehát hogy ezek magyar tárgyak. Utána megírtam az állandó kiállításunk kézikönyvét.¹⁸⁵ Ez most jelent meg pár hete, és most a kibővített angol változatát javítgatom éppen, mert meg fog jelenni angolul is.¹⁸⁶ Magyarul úgyse sokan olvassák. Közben írtam egy tanulmányt is, amely szintén az ókorról szól, de a középpontjában egy akkulturációs kérdéssel, hogy egy Athénből elinduló művészeti gondolatból mi lesz Itáliában.¹⁸⁷ Egy másik, nemrégiben megjelent tanulmányban¹⁸⁸ egy görög vázáról írtam, amelyet 470 körül festettek Athénben, de Cerveteriben, tehát Etruriában találták. Egy halálba induló harcost ábrázol a díszítése. Athénban, mint Thukydidéstől tudjuk, az elesett hősök félig-meddig istenek voltak, a jó állampolgár eszményképei. Ez a váza tehát 470 körül Athénban, a győztes perzsa háborúk után egyértelműen diadalmi emlék volt. De az az ember, aki Cerveteriben megvette, pár évvel az etruszk uralomnak tökéletesen véget vető cumaei vereség után mit látott ugyanebben az ábrázolásban? Ez a hermeneutikai probléma foglalkoztatott.

L.: De bizonyíthatóan Athénban készült?

Sz.: Igen, csak importálták Etruriába. Ilyen dolgokkal foglalkozom most. És vannak más dolgok is, az ember addig csinálja, ameddig tudja.

M.: És a kollégák, fiatalok, tanítványai vannak?

Sz.: Kifejezetten tanítványaim itthon nincsenek, egy-egy van Angliában és Rómában. Az utódommal, az említett Nagy Árpád Miklóssal, jó viszonyban vagyunk, és mindent megbeszélünk, mármint a tudományos kérdéseket, és ő az elképzelhető legideálisabb munkalehetőségeket biztosítja nekem. Aztán itt vannak a fiatalok, akikből még nem tudom, hogy lesz-e valami, de én egyenként mindig szívesen foglalkozom mindenkivel. Egyébként az egyetemi hallgatókat fél évszázadon át tanítottam, két évvel ezelőtt hagytam abba a tanítást, de mint mondtam, mindig itt a szobámban tartottam az órákat. Az utolsó években egy olyan témának szenteltem a legtöbb órát, amely engem régóta foglalkoztat. Tudniillik az egész egyetemi tanulmányi rendszerünk – most én csak az ókortudományról beszélek – csapnivalóan pocsék. Kezdődött azzal, hogy 1948-ban azt mondták – erről már beszéltünk –, hogy csökkenteni kell a latintanítás követelményeit, mert különben a munkás-paraszt gyerekek hátrányban volnának. Lényegében nem tanítottak latinul. De lényegében semmit nem tanítottak, és most sem tanítanak semmit,

¹⁸⁵ *Antik művészet. Vezető az Antik Gyűjtemény állandó kiállításához.* Budapest, Szépművészeti Múzeum, 2002.

¹⁸⁶ *Ancient art. Department of Antiquities, Handbook of the permanent exhibition.* Budapest, Museum of Fine Arts, 2003.

¹⁸⁷ Etruszk kommentárok egy görög képmotívum történetéhez. *Antik Tanulmányok*, 31. 1984. 199–214. – újra kiadva: Szilágyi 2005. 182–197.

¹⁸⁸ »Les Adieux«. A column-krater of the Syracuse painter = »Les Adieux«. A Siracusa-festő oszlop-kratérja. *Bulletin du Musée Hongrois des Beaux-Arts*, 92/93. 2000. 23–46., 161–177. – újra kiadva: Szilágyi 2005. 425–441.

amiből tudomány nőhetne ki. Azon kívül, hogy elolvasnak néhány auctort, néhány antik szerzőt, nyelvtant és melléktárgyakat tanulnak, nem tanulnak jóformán semmit, és nekem az a véleményem, amit ugyancsak nyíltan hangoztatok, hogy ez ma már nem tudomány.

Ma már az ókortudomány csak mint történettudomány létezhet, és semmiféle olyan érvet nem ismerek, amely amellett szólna, hogy az irodalmi hagyományt figyelembe kell venni, de a tárgyi hagyományt nem. Az utolsó években ezt magyaráztam a hallgatóknak, hogy ilyen nincs. Az lehetetlen, hogy valaki tudja, mikor halt meg Periklés, és hogy pestisben halt meg, de azt nem tudja, hogy nézett ki egy ház Periklés idejében. Nem akarok ennek a részleteibe menni, csak példának említem arra, amivel utolsó óráimon sokat foglalkoztam, az írott és a tárgyi hagyomány elválaszthatatlanságára. A legutóbbi kizárásom is ennek köszönhető, ugyanis személyi okokból...

L.: Be nem választásod...

Sz.: Nem, kizárásom. Lehet, mindegy, hogy hogyan fogalmazunk. Én mindig ellene voltam annak, hogy kettévágják az ókortudományt, de amikor Hahnt a II. Osztályra akadémiakussá választották, azt mondták, hogy neki is kell egy bizottság, ezért alakítottak egy külön ókortörténeti bizottságot az I. Osztályhoz tartozó klasszika-filológiai bizottság mellett. Én ennek akkor is ellene voltam, azt mondtam, hogy nevetséges dolog, hogy amikor a British Museumban az asszír palotareliefeket nézem, akkor mint művészettörténész a II. Osztályhoz tartozom, de ha egy kicsit közelebb megyek, és látom, hogy végig van írva egy történeti szöveg rajtuk,¹⁸⁹ és ezt el akarom olvasni, akkor már át kell mennem az I. osztályhoz. Vagy ha Tacitust olvasok, és azt kutatom, hogy igaz-e, amit Tiberiusról ír, vagy nem igaz, akkor a II. Osztályhoz tartozom, de hogyha véletlenül észreveszem, hogy milyen furcsa stílusa van, akkor már az I. Osztályhoz. Szóval, ilyen érveket hoztam fel, akkor persze hiába. Aztán később egyesült a klasszika-filológiai bizottság. Most viszont, személyi okokból, amelyeket nem akarok itt elmondani, az akadémikusok a fejükbe vették, hogy mégis két külön bizottságra kell osztani az ókortudományt. Ami ellen én élesen és nyíltan tiltakoztam minden módon. Ennek a következménye az lett – én 50 éve tagja voltam mindig az Ókortudományi Bizottságnak –, hogy két bizottságot alapítottak, persze az egyik az I., a másik a II. Osztályhoz tartozik, és engem mind a kettőből kihagytak. Ez volt a sima és ésszerű megoldás, mert hiszen mind a kettőben tiltakoztam volna. Úgyhogy nagy elégedettséggel vettem tudomásul ezt a kizárást.¹⁹⁰

L.: Megint igazolva vagy.

Sz.: Igen.

¹⁸⁹ Ti. az újasszír palota-domborműveken a feliratok vízszintes sorai gyakran keresztülmetszik a képmezőt.

¹⁹⁰ Az utóbbi évtizedben, két ötéves akadémiai ciklusban, SzJGy (az MTA köztestületi tagjainak titkos szavazásával megválasztva) tag volt az ókortörténeti tudományos bizottságban, de az ülésekre nem járt el.

L.: Köszönjük szépen, igazán kerek volt és tanulságos. Köszönjük, hogy időt szántál a beszélgetésekre.¹⁹¹

¹⁹¹ SzJGy az interjú utáni években adta ki *Pelasg ősök nyomában*. Budapest, 2004. c. könyvét, *Szirenzene. Ókortudományi tanulmányok*. Budapest, 2005. és *A tenger fölött. Írások az ókori görög és itáliai kultúrákról*. Budapest, 2011. c. tanulmányköteteit (az utóbbi a tudományos dolgozatokat önéletrajzi rendben közli, igazi „mortis et vitae iudicium”, és egy már kidolgozatlanul maradt nagy koncepció vázlatát is adja: „Phersu”). E két tanulmánykötetere is áll, amit Devecseri Gábor írt ifjúságuk irodalmi eszményéről, *Az élő Kosztolányiról*, posztumusz kötetei kapcsán: „Egybegyűjtött és rég ismert cikkei így egymás mellett új műnek hatnak, és most ömlenek az élő irodalom vérkeringésébe.” E magyar nyelvű főművei mellett kiadta a *Görög művelődéstörténet* c. kötetet (2006), melyben az általa írt, a görög művészetről szóló fejezeteket a korábbi kiadásokhoz képest jelentősen átírta és kibővítette; a *Corpus Vasorum Antiquorum* 2. kötetét (2007); szerkesztette a *Voces paginarum* c. tanulmánygyűjteményt (2008), mely a 20. századi ókortudományt mutatja be. (Ld. erről: Török László: „Vallomások az emberi szellem egysége mellett. Szilágyi János György, szerk., Voces paginarum. Magyar ókortudomány a huszadik században.” *Holmi*, 21. 5. 2009. 683-691, és „Az ókortudománynak van egy íratlan története is.” Németh György beszélgetése Szilágyi János Györggyel. *Ókortudományi Értesítő*, 13. 2009. no. 20. 3-12.) Továbbá számos tanulmányt írt, nem utolsósorban 2008-tól vezetőket a Szépművészeti Múzeum általa kezdeményezett *Az évszak műtárgya* sorozat kísérőszövegeként (Etruszk szelenő tál, 2004; Föníciai terrakotta férfiszobor, 2004; Dél-arábiai alabástromszobrok, 2005; „Pignate” – Kecskéülű edények, 2006; Gnathia-kancsó, 2006; Teano művészete, 2007; Dél-itáliai sírváza – Mortis et vitae iudicium, 2008; Etruszk-föníciai kancsó, 2010; Vadkanvadászat, 2008; Vázaformák párbeszéde, 2011). E kis esszéket mint tudományos cikkeket is kidolgozta, több közülük a tárgy első publikációja volt, az *Ókorban*, a *Bulletin*ben jelentek meg; kötetben *A tenger fölött* közli őket. Kórházi ágyán, fejből, teremről teremre, vitrinről vitrinre, tárgyról tárgya haladva, megrendezte az Antik Gyűjtemény egy új, virtuális kiállítását. Több interjút is adott, ezek egyikében (Semmit sem tudunk Seusórról. *Élet és Irodalom*, 58. 17. 2014. április 25. Rádai Eszter) mindent elmondott a műtárgy-csoportról, amit egyelőre tudni lehet, különösen a tárgyak művészeti értékéről, másodrendűnek minősítve a proveniencia kérdését, amely a hazai hivatalságot és közvéleményt szinte egyedül foglalkoztatja. Utolsó műve a Szentesi Edit közreműködésével készült tanulmány: „A klasszikus ókori művészet egy 19. századi magyar gyűjtője: Haan Antal”; a szöveget Szentesi Edit olvasta fel 2015. november 19-én a Régészeti és Művészettörténeti Társulat ülésén az MTA Székházban. Publikálva: Szilágyi János György: A klasszikus ókori művészet egy 19. századi magyar gyűjtője: Haan Antal. *Ókor*, 15, 2016, 1. 87-93. – Halála után megjelent írások életművéről: Ács Pál: A mulandóság cáfolata. Szilágyi János György (1918-2016). *Magyar Narancs*, 2016. január 21. 30-31.; Bélyácz Katalin: Tevékeny türelemmel (Szilágyi János György [1918-2016] emlékére). *Jelenkor*, 59, 2016, 3. 343.; Komoróczy Géza: A mértékadó. Szilágyi János György (1918-2016). *Élet és Irodalom*, 2016. január 15. 6.; Nagy Árpád Miklós: Sókratés Pannoniában. Szilágyi János György emlékezete (1918. július 16. – 2016. január 7.). *Ókor*, 15, 2016, 1. 94-100.; Ritoók Zsigmond: Szilágyi János György 1918-2016. *Litera*, az irodalmi portál, 2016. I. 25 (<http://www.litera.hu/hirek/szilagyijanos-gyorgy-1918-2016>); Ungvári Tamás: Az elárvult kert. *Élet és Irodalom*, 2016. február 5. 10.